

Boerin/boer.

**Een venster op de vrouw
in de Vlaamse land- en tuinbouw**

2011

**Departement Landbouw en Visserij
afdeling Monitoring en Studie**

Geertrui Cazaux

Boerin/boer. Een venster op de vrouw in de Vlaamse land- en tuinbouw

Geertrui Cazaux

maart 2011

Rapport, 60 blz.

Depotnummer: D/2011/3241/098

Departement Landbouw en Visserij
afdeling Monitoring en Studie
Ellipsgebouw (6de verdieping)
Koning Albert II - laan 35, bus 40
1030 Brussel
Tel. 02 552 78 20 - Fax 02 552 78 21
✉e-mail: ams@vlaanderen.be

Vermenigvuldiging en/of overname van gegevens zijn toegestaan mits de bron expliciet vermeld wordt:

Cazaux G. (2011) *Boerin/boer. Een venster op de vrouw in de Vlaamse land- en tuinbouw*, Departement Landbouw & Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

Graag vernemen we het als u naar dit rapport verwijst in een publicatie. Als u een exemplaar ervan opstuurt, nemen we het op in onze bibliotheek.

Wij doen ons best om alle informatie, webpagina's en downloadbare documenten voor iedereen maximaal toegankelijk te maken. Indien u echter toch problemen ondervindt om bepaalde gegevens te raadplegen, willen wij u hierbij graag helpen. U kunt steeds contact met ons opnemen.

Wilt u op de hoogte gehouden worden van onze nieuwste publicaties, schrijf u dan in op de AMS-nieuwsflash via de onderstaande link:

<http://www.vlaanderen.be/landbouw/studies/nieuwsflash>

Boerin/boer.

**Een venster op de vrouw in de Vlaamse
land- en tuinbouw**

INHOUD

VOORWOORD

SAMENVATTING

1. INLEIDING	1
2. VROUWEN IN DE LAND- EN TUINBOUW	4
3. V/M BEDRIJFSLEIDERS EN -HOOFDEN	8
3.1. INLEIDING	8
3.2. STRUCTUREEL	8
3.2.1. Aandeel en leeftijd bedrijfsleiders	8
3.2.2. Bedrijfsleiders volgens productierichting	13
3.3. ECONOMISCH	17
3.3.1. Bedrijfsleiders volgens economische grootteklasse	17
3.3.2. Bedrijfsleiders volgens juridisch statuut	19
3.4. SOCIAAL	20
3.4.1. Burgerlijke staat bedrijfshoofden	20
3.4.2. Opvolging bedrijfshoofden	22
3.4.3. Landbouwopleiding bedrijfsleiders	24
3.4.4. PC gebruik bedrijfsleiders	27
4. V/M TEWERKSTELLING	29
4.1. INLEIDING	29
4.2. TEWERKSTELLING IN VLAAMSE LAND- EN TUINBOUW V/M	30
5. SOCIAAL STATUUT MEEWERKENDE ECHTGENO(O)T(E)	35
5.1. INLEIDING	35
5.2. V/M STATUUT MEEWERKENDE ECHTGENOTE IN LAND- EN TUINBOUW	36
6. V/M VEILIGHEID EN GEZONDHEID OP HET WERK	43
6.1. INLEIDING	43
6.2. ARBEIDSONGEVALLEN	43
7. BELEID	45
7.1. INLEIDING	45
7.2. PIJLER I	45
7.3. PDPO – V/M	46
7.3.1. Opleiding in de landbouw	47
7.3.2. Sensibilisering duurzame landbouw (demoprojecten)	48
7.3.3. Vestiging van jonge landbouwers	49
7.3.4. Investerings in landbouwbedrijven	49
7.3.5. Investerings diversificatie van landbouwactiviteiten	50
7.3.6. Bevordering van toeristische activiteiten	50
7.3.7. Intermediaire dienstverlening (opleiding en vorming van ruraal ondernemerschap)	51
7.3.8. Werking Plaatselijke Groepen	51
8. CONCLUSIES & AANBEVELINGEN	52
BRONNEN	55
FIGUREN	58
TABELLEN	59
AFKORTINGEN	60

Voorwoord

Deze studie werd uitgevoerd in opdracht van de afdeling Duurzame Landbouwontwikkeling van het Departement Landbouw & Visserij. De afdeling Monitoring en Studie van het Departement Landbouw & Visserij voerde de studie uit. Het project werd uitgevoerd in de loop van het eerste trimester van 2011 (januari tot en met maart 2011).

In dit rapport worden heel wat data gepresenteerd van de landbouwenquête van de FOD Economie. Dank aan Els Demuynck van de dienst rapportering van de afdeling Monitoring en Studie voor het aanleveren van deze data. Tevens dank aan Eline De Regt van de dienst studie voor het aanbrenge van de data in verband met arbeidsveiligheid en Pijler I. Dank aan Dirk Van Gijseghem en Leen Bas van de afdeling Monitoring en studie voor het nalezen van het rapport.

Wij willen tevens deze externe experts bedanken die in de loop van februari en maart 2011 tijd vrijmaakten voor een interview over deze materie:

- Kris Baetens, coördinator Sectoraal Overleg, UNIZO studiedienst;
- Lut Bellegeer, voorzitter Vrouwen-Algemeen Boerensyndicaat;
- Isabelle Lindemans, diensthoofd KVLV-Agra;
- Leen Schrevens, directeur Groene Kring;
- Katrien Verstraete, journaliste bij De Tijd en auteur van *Het erf van mijn moeder*.

maart 2011

Samenvatting

In deze verkennende studie wordt een beeld geschetst van de rol en de positie van de vrouw in de Vlaamse land- en tuinbouw. Er wordt een geslachtsspecifieke opsplitsing gemaakt van beschikbare statistieken (landbouwenquête, statuut meewerkende echtgenote, arbeidsongevallen, Pijler-I steun, PDPO maatregelen). Deze data worden aangevuld met commentaren van vijf bevroegde experts over de rol en de positie van de vrouw in de Vlaamse land- en tuinbouw en mogelijke knelpunten daarbij.

Landbouwsters en tuiniersters zijn grotendeels onzichtbaar in onderzoek en studies over de Vlaamse land- en tuinbouw. Twee landbouworganisaties in Vlaanderen hebben wel een vrouwenafdeling (KVLV-Agra en Vrouwen-ABS). We vinden echter geen studies over de inbreng van vrouwen in landbouwbelangenorganisaties en in het landbouwbeleid. Tot nu toe is er heel weinig onderzoek gebeurd naar de rol en de positie van de vrouw op land- en tuinbouwbedrijven in Vlaanderen.

We maken een opdeling van enkele kenmerken van de bedrijfsleiders of bedrijfshoofden volgens geslacht (man/vrouw) in de beroepsland- en tuinbouw ($SGE \geq 4$). In 2009 waren er 2.041 vrouwelijke bedrijfsleiders op een totaal van 18.731 bedrijfsleiders. 11% van de bedrijfsleiders is een vrouw en 89% is een man. Dit schommelt wel een beetje volgens de productierichting. De grootste afwijkingen vinden we bij de productierichtingen andere graasdieren (22% t.o.v. 78%), hokdieren (18% t.o.v. 82%) en gemengde veeteeltbedrijven (5% t.o.v. 95%).

De gemiddelde leeftijd van bedrijfsleiders stijgt, zowel van mannen als van vrouwen, van 46,18 jaar in 1999 tot 49,44 jaar in 2009. De gemiddelde leeftijd van vrouwen is een klein beetje hoger dan die van mannen en steeg van 46,45 jaar in 1999 tot 50,29 jaar in 2009. Wanneer alle bedrijven (ook $SGE < 4$) in beschouwing worden genomen, dan ligt de gemiddelde leeftijd hoger (53,9 jaar). Voor vrouwen ligt dit beduidend hoger (56,44 jaar) dan voor mannen (53,47 jaar). Wanneer alle bedrijven in beschouwing worden genomen heeft 34% van de mannelijke bedrijfsleiders in 2009 een $SGE < 4$ ten opzichte van 50% van de vrouwelijke bedrijfsleiders. De geslachtsverhouding onder bedrijfsleiders ligt dan ook anders, namelijk 86% mannelijke bedrijfsleiders en 14% vrouwelijke bedrijfsleiders.

Uit de opdeling van de zelfstandige beroepsbevolking per bedrijfstak, blijkt dat de vrouw in de landbouw ondervertegenwoordigd is. In de landbouw bedraagt het aandeel vrouwen slechts 29% terwijl het algemeen gemiddelde van de zelfstandige beroepsbevolking bijna 34% is. In deze data zitten echter ook de personen met het statuut van meewerkende echtgeno(o)t(e) opgenomen. De bevroegde experts wijzen ook op het lager aandeel vrouwen als bedrijfsleider in de land- en tuinbouwsector in vergelijking met andere sectoren. Misschien wordt het in de land- en tuinbouwsector wel nog meer als 'vanzelfsprekend' beschouwd dat het bedrijf op naam van de man staat.

In 2009 heeft 77% van de vrouwelijke bedrijfsleiders en 82% van de mannelijke bedrijfsleiders een eenpersoonsbedrijf. Vrouwen zijn vaker dan mannen bedrijfsleider van een vennootschap (bij 19% van de vrouwen en bij 11% van de mannen).

Het aandeel gehuwde en gescheiden bedrijfshoofden is zowel voor de mannen als voor de vrouwen ongeveer gelijk (ongeveer 80% gehuwd, 2% gescheiden). Het aandeel ongehuwden is bij de mannelijke bedrijfshoofden veel hoger dan bij de vrouwelijke bedrijfshoofden (15% t.o.v. 6%). Het aandeel weduwes (10%) ligt veel hoger dan het aandeel weduwnaars (1%). De

aandelen voor de bedrijfshoofden die zeggen wel of geen opvolging te hebben zijn gelijklopend voor mannen en vrouwen.

Onder de mannelijk en vrouwelijke bedrijfsleiders is het opleidingsniveau respectievelijk als volgt verdeeld: uitsluitend praktische ervaring (38% en 69%), basisopleiding (28% en 21%) en volledige landbouwopleiding (34% en 11%). Het gaat hier om het landbouwopleidingsniveau, wat dus geen rekening houdt met eventuele andere opleidingen van bedrijfsleiders. Bij vrouwelijke bedrijfsleiders ligt het aandeel dat geen PC gebruikt iets hoger dan bij mannen.

In totaal zijn 63% van de regelmatig tewerkgestelden in de Vlaamse land- en tuinbouw ($SGE \geq 4$) man en 37% zijn vrouw. De grootste categorie bij de vrouwen is die van echtgenote van het bedrijfshoofd met 59% (bij de mannen slechts 3%). In 2009 is 29% van de vrouwen met het statuut van meewerkende echtgenoot werkzaam in de landbouwsector. In de landbouwsector zijn 97% van de meewerkende echtgenoten een vrouw, bij alle sectoren samen is dit 91%.

Het aantal arbeidsongevallen bij loontrekkenden in de sector ligt lager bij vrouwen dan bij mannen. Bij 27% van de arbeidsongevallen is een vrouw slachtoffer, bij 73% is een man slachtoffer.

We maken een geslachtsspecifieke opsplitsing van de rechtstreekse steun in het kader van Pijler I van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Een analyse van de verdeling van de uitbetaalde toeslagrechten (GTR+STR) tussen mannen, vrouwen, groeperingen en rechtsvormen toont aan dat van het aantal bedrijven dat toeslagrechten krijgt uitbetaald 73% over een mannelijke en 12% over een vrouwelijke bedrijfsleider beschikt. Groeperingen en rechtsvormen hebben de rest van de toeslagrechten. Deze man/vrouw verdeling benadert de man/vrouw verdeling onder de bedrijfsleiders. Vrouwelijke bedrijfsleiders ontvangen echter maar 7% van de waarde van de toeslagrechten.

Het jaarverslag 2009 van het Programma voor Plattelandsontwikkeling Vlaanderen 2007-2013 geeft het aandeel van vrouwen bij diverse PDPO-maatregelen. De deelnames of indieningen van of door vrouwen per maatregel van het PDPO is respectievelijk: 37% van de cursussen en stages, 29% van korte vorming, 17% van vestiging jonge landbouwers, 6% van investeringssteun, 8% van diversificatiesteun, 74% van intermediaire dienstverlening en 31% van Leader. Het grote aandeel vrouwen (74%) bij de maatregel intermediaire dienstverlening (opleiding en vorming van ruraal ondernemerschap) heeft voornamelijk te maken met het feit dat hieronder activiteiten van KVLV vallen.

Daarnaast hebben we ook experts geïnterviewd om knelpunten aangaande de positie van de vrouw in de Vlaamse land- en tuinbouw aan te geven. Items die daarbij herhaaldelijk aan bod kwamen zijn de volgende:

- Er zijn duidelijk minder vrouwen bedrijfsleider in de land- en tuinbouw dan in andere sectoren. Misschien ligt de oorzaak hiervoor in het meer traditionele en familiegebonden karakter van de sector.
- Vrouwen in de land- en tuinbouw gaan de laatste jaren meer buitenshuis werken. Dit is wellicht eerder uit financiële noodzaak, wegens de crisis in de sector. Enerzijds kan het als een teken van emancipatie worden beschouwd, maar indien het louter uit financiële noodzaak is, is het geen goed zaak voor de vrouw.
- Men vermoedt dat meestal de vrouw instaat voor de administratie op het bedrijf. Daardoor heeft zij een beter zicht op de gezondheid van het bedrijf en kan zij de implicaties van de crisis beter plaatsen.
- Het statuut van de meewerkende echtgenote is verplicht geworden. Maar dat alles betekent niet noodzakelijk een betere positie van de vrouw op het landbouwbedrijf. De

laatste jaren daalt het aantal personen met dit statuut ook. Er kunnen ook zeker vragen worden gesteld bij de invulling van dit statuut (wat met lage inkomens? liever een volwaardig co-ondernemerschap?).

- Misschien meer nog dan in andere sectoren is goede kennis en besef van de mogelijkheden en implicaties van het huwelijksvermogensrecht, erfrecht, vennootschapsrecht, fiscaliteit, etc. van belang in de land- en tuinbouw. Vrouwen hebben dikwijls zelf geen zicht op het totaalbeeld en durven hun situatie niet genoeg bespreekbaar maken. Ook experts die land- en tuinbouwers adviseren hebben meestal geen zicht op het totaalbeeld.

De geslachtsspecifieke opsplitsing van kenmerken van bedrijfsleiders of werknemers in de land- en tuinbouwer of genderstatistieken kan geen sluitend antwoord bieden op de vraag of vrouwen in de land- en tuinbouwsector wel gelijke kansen krijgen, en al helemaal niet op hoe vrouwen zich daar dan zelf bij voelen. Niettemin is deze geslachtsspecifieke opsplitsing wel een eerste stap die moet worden ondernomen om de positie en de rol van de vrouw in de Vlaamse land- en tuinbouw in kaart te brengen. In dit rapport hebben we daartoe een aanzet gegeven. Deze studie is een aanzet voor verder genderonderzoek in de Vlaamse land- en tuinbouw.

1. Inleiding

De stem van boerinnen is al te lang ongehoord gebleven; hun bestaan, werk en wensen al te lang onderbelicht. De boerin werd beschouwd als huisvrouw die nu en dan een handje toestak op de akker of in de stal. In wetenschappelijke publicaties kwam ze niet voor. Pas de jongste decennia is daar verandering in gekomen (Verstraete, 2002, 20).

Vrouwen nemen van oudsher een belangrijke plaats in op het land- en tuinbouwbedrijf. Maar zoals het citaat uit het boek van Katrien Verstraete *Het erf van mijn moeder* aantoon, is haar stem lange tijd als het ware niet gehoord. Vrouwen zijn lange tijd quasi onzichtbaar gebleven in onderzoek en studies over land- en tuinbouw. Ze bleven ook lange tijd onzichtbaar in de werking en organisatie van landbouwbelangenorganisaties en onzichtbaar in het landbouwbeleid. Dat is anno 2011 veranderd. Of niet?

We hebben de laatste jaren diverse manifestaties gezien waarbij landbouwsters en tuiniersters aandacht vragen voor de problemen in hun sector. Ze hebben ook hun eigen kanalen langs waar ze hun stem laten horen en ze hebben afvaardiging in de klassieke landbouworganisaties. Maar op het bedrijf zelf zijn vrouwen nu alleszins meer dan vroeger onzichtbaarder geworden voor de buitenwereld. Door toegenomen mechanisatie zijn ze fysiek minder vaak aanwezig op het veld of op de weide (planten, wieden, oogsten, melken). Vrouwen bekleden nochtans een cruciale plaats op het bedrijf. Naast bedrijfsspecifieke taken neemt de vrouw dikwijls ook het hoofdaandeel van de huishoudelijke taken voor haar rekening. Dikwijls is de vrouw op het bedrijf ook wat flexibeler voor de uitvoering van taken en zet zij zich makkelijker in voor ad hoc taken. Het werk van de vrouw op het bedrijf is heel rekbaar. Zo fungeert ze ook wel als een soort buffer voor wanneer het slecht gaat. Vrouwen vangen de pieken en dalen op op een bedrijf.

De doelstelling van deze studie is een beeld geven van de positie en de rol van de vrouw in de land- en tuinbouwsector in Vlaanderen en eventuele knelpunten detecteren. Dit is een verkennende studie die als basis dient voor eventueel verder onderzoek.

De probleemstelling kan in twee deelvragen worden opgedeeld:

- 1) wat is de positie en de rol van de vrouw in de Vlaamse land- en tuinbouw (ten opzichte van de positie en rol van de man)?
- 2) Zijn er ongelijke kansen voor vrouwen in de land- en tuinbouw? Welke knelpunten zijn er?

Om hier inzicht in te verkrijgen volgen we onderstaande werkwijze. Er worden vier acties ondernomen:

1) Relevante documentatie verzamelen

We gaan na of er al studies naar de positie en de rol van de vrouw in de land- en tuinbouw in Vlaanderen zijn gebeurd. Welke resultaten komen daarin naar voren? Welke knelpunten brachten zij naar voren?

2) Geslachtsspecifieke opsplitsing van beschikbare data

In tweede instantie splitsen we beschikbare statistieken van de Vlaamse land- en tuinbouw op naar geslacht (man/vrouw).

Het is belangrijk om te wijzen op het verschil tussen de termen geslacht of sekse en gender. De termen gender en geslacht worden vaak inconsistent of onderling verwisselbaar gebruikt, terwijl ze helemaal niet dezelfde lading dekken. (zie kader GESLACHT EN GENDER).

GESLACHT EN GENDER

Geslacht is de biologische sekse van personen (man of vrouw). Dit is het lichamelijk/biologische aspect.

Onder **gender** verstaan we de socio-culturele, gedrags- en identiteitsaspecten van het man- of vrouwzijn. Gender is een sociologische term, die verwijst naar de ‘sociale, culturele en psychologische invulling van man en/of vrouw zijn’. De invulling van de genderrol wordt vorm gegeven door ideologisch, religieuze, etnische, economische en culturele factoren. De genderrol bepaalt de verdeling van verantwoordelijkheden en middelen tussen mannen en vrouwen. De culturele, psychologische en sociale invulling van het ‘mannelijk’ of ‘vrouwelijk’ zijn wordt anders ingevuld naargelang tijd en cultuur en kan dus ook veranderen door sociale actie of beleid.

Met betrekking tot de uitwerking van statistieken voor de man/vrouw thematiek kunnen twee niveaus worden onderscheiden (Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen, 2009):

- De geslachtsspecifieke opsplitsing van de gegevens: dit is de opsplitsing van geslacht van de personen in de populatie. Wanneer deze gegevens verwerkt en geanalyseerd worden spreekt men van genderstatistieken.
- Het opstellen van genderindicatoren: dit is er op gericht om de (mogelijke) ongelijkheden van maatschappelijke oorsprong tussen mannen en vrouwen in het licht te stellen (bv. armoederisicopercentage, afhankelijkheid, langdurige werkloosheidsgraad).

(zie ook kader: STATISTIEKEN EN GENDERINDICATOREN):

Het gaat in deze studie om een ‘geslachtsspecifieke opsplitsing’ en om genderstatistieken van data van de landbouwenquête over het aantal bedrijfsleiders in de Vlaamse land- en tuinbouw, hun leeftijd, hun burgerlijke staat, de tewerkstelling in de sector en nog een aantal andere kenmerken. We geven ook een geslachtsspecifieke opsplitsing van data betreffende het aantal personen met het statuut van meewerkende echtgeno(o)t(e) en het aantal arbeidsongevallen in de Vlaamse land- en tuinbouw.

STATISTIEKEN EN GENDERINDICATOREN

Geslachtsspecifieke opsplitsing van statistieken

We spreken van geslachtsspecifieke opsplitsing van statistieken wanneer de statistieken opgesplitst worden naar geslacht (man/vrouw).

Om een duidelijk beeld te schetsen van de situatie van vrouwen en mannen in een specifiek domein, moeten de statistische gegevens eerst opgesplitst worden naar geslacht, dit wil zeggen de gegevens over mannen en vrouwen scheiden. Beschikken over naar geslacht opgesplitste statistieken is een eerste onmisbare stap om eventuele verschillen te kunnen opsporen tussen de situatie van vrouwen en mannen.

Van statistieken opgesplitst naar geslacht tot genderstatistieken

De opsplitsing van de statistieken naar geslacht is noodzakelijk, maar onvoldoende om een idee te

krijgen van de respectieve situatie van vrouwen en mannen in een specifiek domein. "Genderstatistieken" zijn gegevens opgesplitst naar geslacht die verwerkt werden om de verschillen te detecteren die er bestaan tussen mannen en vrouwen in een specifiek domein.

Van statistieken naar genderindicatoren

Door de overvloed aan statistische gegevens zijn die vaak moeilijk te gebruiken. Indicatoren hebben een aantal voordelen ten opzichte van de statistische gegevens. Het eerste voordeel van indicatoren is dat statistische gegevens hiermee *herleid* kunnen worden tot een enkel cijfer, een enkel gegeven. Het tweede voordeel van indicatoren is dat die situaties op verschillende tijdstippen of verschillende plaatsen kunnen *meten* en dus *vergelijken*. Het derde voordeel van indicatoren is dat die de *leesbaarheid* en dus de overdraagbaarheid van een situatie vergemakkelijken, omdat indicatoren gemakkelijker te begrijpen zijn dan een reeks cijferstatistieken.

Een genderindicator is een gegeven (gewoonlijk een cijfer) om een maatschappelijke realiteit te meten die gekenmerkt wordt door een of meerdere meetbare verschillen tussen de respectieve situatie van vrouwen en mannen.

Net als statistieken worden indicatoren gewoonlijk gebruikt om:

- een situatie te analyseren alvorens een beleid uit te werken;
- een doelstelling vast te leggen bij het uitwerken van een beleid;
- de impact, de resultaten van de toepassing van een beleid te evalueren.

Bron: Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (2011)

3) Bevraging van experts

De derde actie is het bevragen van relevante experts in deze materie. We gebruikten een semi-structureerde vragenlijst waarbij vragen werden voorgelegd zoals:

- Wat is de positie en de rol van de vrouw in land- en tuinbouw? Stelt er zich een probleem?
- Zijn er knelpunten in land- en tuinbouw met betrekking tot gelijke kansen? Welke?
- etc.

Hierbij komen dus ook enkele genderaspecten aan bod.

In de loop van februari en maart 2011 hadden we met vijf experts een interview over deze materie, namelijk met:

- Kris Baetens, Coördinator Sectoraal Overleg, UNIZO studiedienst
- Lut Bellegeer, voorzitter Vrouwen-Algemeen Boerensyndicaat (V-ABS)
- Isabelle Lindemans, Diensthoofd KVLV-Agra
- Leen Schrevers, directeur Groene Kring
- Katrien Verstraete, journaliste bij De Tijd & auteur van *Het erf van mijn moeder* (2002 & 2011)

4) Geslachtsspecifieke opsplitsing van beleidsmaatregelen

In laatste instantie maken we een geslachtsspecifieke opsplitsing van landbouwbeleidsmaatregelen, namelijk van de Pijler I-steun of de rechtstreekse inkomenssteun aan de boeren. We bekijken ook het aandeel deelnames of indieningen door vrouwen bij enkele specifieke maatregelen van het PDPO.

2. Vrouwen in de land- en tuinbouw

Hieronder volgt een overzicht van bestaande studies en initiatieven, specifiek gericht op de rol of de positie van vrouw in de land- en tuinbouw.

In 1995 was er een grootschalig sociologisch onderzoek bij ruim duizend beroepsland- en tuinbouwers in België, over hun houding ten opzichte van hun beroep en de mate waarin zij onzekerheid als een probleem ervaren en hoe ze daarmee omgaan (Everaert & Lenders, 1996). In 1999 werd hier een vervolg aan gebreed, specifiek gericht op de positie van de vrouw in de landbouw. Er werd een representatief onderzoek gevoerd bij 893 gehuwde vrouwen in de land- en tuinbouw. Centraal in dit onderzoek stonden vragen naar de rol van de vrouw op het gezinsbedrijf en de mate waarin zij met stress te kampen heeft en wegens overbelasting onder fysieke en psychische druk komt te staan. Dit resulteerde in het rapport *De boerin tussen vrijheid en gebondenheid* (Everaert, 1999).

In 2002 publiceerde Katrien Verstraete het boek *Het erf van mijn moeder*. Het boek beschrijft het leven en werk van landbouwsters en tuiniersters in Vlaanderen. Het is gebaseerd op interviews met een tachtigtal land- en tuinbouwsters, waarin het gaat over hun jeugdijaren op het erf, hun verbondenheid met de natuur, het respect voor hun job en de onderlinge solidariteit (of het gebrek daaraan) en hun liefde voor de stiel. Maar ook over toenemende stress, hoge investeringsdruk en onzekerheid over de toekomst in de land- en tuinbouwsector. Naar aanleiding van het honderdjarig bestaan van KVLV, verschijnt in 2011 een herwerkte en geupdate versie (Verstraete, 2011).

In 2003 was er een seminarie *Gelijke kansen voor vrouwen in land- en tuinbouw*, waarop de situatie van de vrouw in de land- en tuinbouw in Vlaanderen aan bod kwam, onder meer door verhalen van land- en tuinbouwsters zelf en een panelgesprek. Er was een werkgroep 'gelijke kansen' opgesteld waaraan land- en tuinbouwvrouwen (VABS, VAC, KVLV-Agra) en ambtenaren van ALT (administratie Land- en Tuinbouw) deelnamen. De werkgroep wou gelijke kansen voor land- en tuinbouwvrouwen in Vlaanderen bevorderen. In een tekst van de werkgroep worden aandachtspunten beschreven die land- en tuinbouwvrouwen zelf naar voren hebben gebracht, namelijk:

- Inspraak van vrouwen in het beleid (vrouwelijke invalshoek, inspraak van vrouwen in het landbouwbeleid is belangrijk; hinderpalen die vrouwen ervaren: vergadercultuur, zorg voor het gezin, weinig ondersteuning, weinig respect voor vrouwelijke invalshoek);
- Administratieve vereenvoudiging en controles (meer menswaardige controles en administratieve vereenvoudiging gevraagd, door de complexe en veranderende wetgeving kan bedrijf niet met alles in orde zijn, ambtenaar is te weinig adviseur en begeleider);
- Diversificatie (ook kleinschalige projecten verdienen steun, duidelijkere wetgeving en normen gevraagd);
- Overname van een bedrijf (voldoende en correct advies en begeleiding gevraagd bij overname, wijzen op het belang van een goed huwelijkscontract, dat regelmatig wordt aangepast aan gewijzigde situaties).

In haar voordracht op dit seminarie in 2003 over 'Boerinnen en tuiniersters in Vlaanderen', kaart Anne Vandenborre van KVLV-Agra aan dat de aanwezigheid van vrouwen in de land- en tuinbouwsector en daardoor ook hun totale bijdrage wordt onderschat. Boerinnen en tuiniersters komen weinig aan bod in de statistieken (bv. de landbouwenquête) en in de

(landbouw)maatschappij zijn ze nog veel minder zichtbaar. Ze zijn ondervertegenwoordigd in raden van bestuur en komen zelden aan het woord in de media, tenzij bij specifieke evenementen als 'miss boerin' verkiezingen (Vandenborre, 2003). De data die Vandenborre presenteert komen uit de onderzoeken van Dedry (1999), Everaert (1999) en Bock (2002). Ze concludeert dat boerinnen en tuiniersters op de meeste Belgische landbouwbedrijven een cruciale plaats innemen. Zonder hen zouden het bedrijf en de werkzaamheden op zijn minst anders georganiseerd moeten worden.

In de landbouwrapporten van 2005, 2008 en 2010 worden enkele data volgens geslacht opgesplitst. Het gaat daarbij o.m. om data met betrekking tot tewerkstelling van mannen en vrouwen in de sector, en de leeftijds piramide van bedrijfsleiders (Platteau *et al.*, 2005, 2008 & 2010).

Het valt bijgevolg wel op dat er heel weinig studies zijn over de rol en positie van vrouwen op het moderne land- en tuinbouwbedrijf. We vinden ook geen studies over de inbreng en rol van vrouwen in landbouwbelangenorganisaties en (inspraak) in het landbouwbeleid in Vlaanderen. Landbouwersvrouwen laten wel hun stem horen en zijn georganiseerd via specifieke afdelingen van de klassieke landbouworganisaties. Twee landbouworganisaties in Vlaanderen hebben een vrouwenafdeling. Bij de Boerenbond bestaat reeds honderd jaar de 'Boerinnenbond', sedert enkele jaren gekend als KVLV of 'Vrouwen met Vaart'. Binnen deze afdeling is een opsplitsing die zich specifiek richt op beroepsland- en tuinbouwsters, namelijk KVLV-Agra. Bij het Algemeen Boerensyndicaat (ABS) is er de afdeling Vrouwen-ABS. Beide vrouwenorganisaties hebben een eigen specifieke werking en ook afvaardiging in de vergaderingen van de respectievelijke overkoepelende landbouworganisaties.

De stem van land- en tuinbouwvrouwen werd ook prominent gehoord tijdens twee acties die respectievelijk in 2009 en 2010 georganiseerd werden voor en door vrouwen. In oktober 2009 was er de nationale actie onder het motto 'Ik ben een fiere boerin/tuinierster en wil dit blijven' van KVLV-Agra met een optocht in Brussel. Met dit motto spraken een vierhonderdtal landbouwsters en tuiniersters hun bezorgdheid uit over het voortbestaan van hun beroep en de land- en tuinbouw in Vlaanderen en vroegen zij een transparante en eerlijke prijsvorming. Naar aanleiding van een Europese reflectiedag over de varkenssector in Brussel kwamen in december 2010 vrouwen van de Vereniging voor Varkenshouders (VEVA), KVLV-Agra, V-ABS en Union des Agricultures Wallonnes (UAW) samen op straat om de crisis in de varkenshouderij op de agenda te zetten. Met een stille optocht wilden de vrouwen er de nadruk op leggen dat de crisis niet alleen economische, maar ook sociale gevolgen heeft en de nadruk leggen op de effecten van de crisis op gezin en relatie.

Door het MEP-decreet (Meer Evenwichtige Participatie) uit 2007, mogen maximum tweederde van de leden van de advies-, beheers- of bestuursorganen van de Vlaamse overheid van hetzelfde geslacht zijn. Alle Vlaamse adviesorganen of raden van bestuur of beheer moesten tegen 1 januari 2009 dus uit minstens één derde vrouwen bestaan. Dit is bv. ook het geval voor de SALV, de Strategische Adviesraad voor Landbouw en Visserij.

Wanneer de rol van vrouwenbelangenorganisaties of de inspraak van vrouwen in de land- en tuinbouwsector onder de loep wordt genomen, moet men ook indachtig zijn dat het discours van vrouwenrechten of vrouwenbelangenorganisaties (in het algemeen) sterk veranderd is.

In de moderniteit streefden ze gelijkwaardig met mannen na, men wou de verschillen wegwerken. Dit betekende eigenlijk dat vrouwen zich als 'mannen' moesten gaan gedragen om als vol aanzien te worden. Vandenborre verwoordde het in 2003 als volgt:

Als vrouwen willen participeren hebben ze in theorie zeker die mogelijkheid. In de praktijk heeft de bevordering van de gelijkwaardige deelname van vrouwen en mannen

vooral betekend dat vrouwen extra ondersteuning werd geboden om zich net als mannen te gedragen (Vandenborre, 2003)

In de postmodernistische vrouwenbeweging ligt de focus meer op het erkennen en waarderen van de genderverschillen. Vrouwen moeten geen man worden of zich als man gedragen om 'gelijk' te zijn. De verschillen mogen er zijn, maar vrouwen moeten als gelijkwaardig erkend worden en gelijke rechten hebben. Nog meer belangrijk is dat ze gelijke kansen hebben om die rechten uit te oefenen.

Op internationaal vlak zien we wel redelijk wat aandacht voor de rol en positie van vrouw in land- en tuinbouw. Opmerkelijk is wel dat veel studies en onderzoeken gericht zijn op de rol en de positie van vrouwen in de landbouw in ontwikkelingslanden.

Eind 2010 verscheen van de Food and Agricultural Organization of the United Nations, the International Fund for Agricultural Development and the International Labour Office een rapport over *genderdimensies van landbouw- en plattelandstewerkstelling*. Het belicht de unieke rol van vrouwen in plattelandseconomieën en hun potentieel om hun gezin en gemeenschap uit de armoede te halen. In 2011 verscheen het rapport *Women in Agriculture. Closing the gender gap for development* van de Food and Agricultural Organization (FAO) van de Verenigde Naties. Daarin wordt geconcludeerd dat vrouwen een essentiële bijdrage hebben aan de landbouw in ontwikkelingslanden, maar dit varieert sterk van regio tot regio. Gemiddeld 43 procent van de werkkrachten in de landbouw in ontwikkelingslanden zijn vrouwen. Dit varieert van 20% in Latijns-Amerika tot bijna de helft in Oost-Azië en sub-Sahara-Afrika, en varieert ook enorm naargelang de teelt of activiteit. Maar de vrouwen in de landbouw en plattelandsgebieden hebben wel dit gemeen: ze hebben minder dan mannen toegang tot productiemiddelen en mogelijkheden (materiaal, technologie, financiële middelen, onderwijs, etc.). Dat belet hen om even grote oogsten te halen van een perceel grond als een man. Het FAO-rapport stelt dat het dichten van de genderkloof in de landbouw enorme voordelen met zich zou meebrengen voor de landbouwsector en voor de maatschappij. Wanneer die vrouwen over dezelfde productiemiddelen zouden beschikken, zouden ze hun opbrengsten met 20 tot 30% kunnen doen toenemen. Dit zou de totale landbouwoutput van de ontwikkelingslanden met 2,5 tot 4% kunnen doen toenemen, waardoor het aantal hongerlijders in de wereld met 15 tot 17% zou kunnen afnemen. Een grotere gelijkheid tussen mannen en vrouwen in de landbouw zou ook vrouwen een hoger inkomen bezorgen, waardoor de gezondheid, voeding en opleiding van hun kinderen zou kunnen verbeteren (Food and Agricultural Organization of the United Nations, 2011).

Wanneer het genderthema in de land- en tuinbouw onder de loep wordt genomen, is het ook interessant om even stil te staan over het ideologisch kader waarin dit onderzoek kan worden geplaatst (hoe mensen de werkelijkheid voorstellen en hoe zij daaraan zin geven, met andere woorden: het discours). Brandth (2002) deed onderzoek naar de verschillende manieren waarop genderidentiteiten geconstrueerd worden in literatuur over genderrelaties en landbouw. Hij identificeerde drie significante discours. Ten eerste het discours van de familieboerderij. Ten tweede het discours van masculinisering en tenslotte het discours van detraditionalisering en diversiteit. Hij stelde vast dat het discours van de familieboerderij zeer dominant is in genderonderzoek in de landbouw. Het positioneert mannen als hoofd van de familieboerderij en vrouwen in de ondergeschikte positie van 'echtgenote van', gedefinieerd door hun afhankelijkheid, hun huwelijk en familiale verantwoordelijkheden. Het tweede discours slaat op de masculinisering van de landbouw. De genderposities veranderen en mannen en masculiniteit verliezen macht en dominantie, terwijl vrouwen voorgesteld worden als het eigen heft in handen nemend en zich aanpassend aan het leven in moderne maatschappij. Het discours van detraditionalisering en diversiteit focust op de diverse rollen

die hedendaagse mannen en vrouwen hebben op het landbouwbedrijf. In deze verschillende discours liggen de machtsverhoudingen anders. Brandth benadrukt dat de geclaimde tendens naar meer gendergelijkheid in de land- en tuinbouw, steeds moet bekeken worden tegen het licht van het discours waarin het plaatsvindt.

Om genderrelaties in de land- en tuinbouw ten volle te kunnen beschrijven en verklaren moeten we ook voorbij het landbouwbedrijf zelf kijken en het ruimere kader in beschouwing nemen. Sachs & Alston wijzen er in hun editoriaal over *Vrouwen en Landbouw* (themanummer van Signs) op dat men voorbij de eenduidige en simpele gendertegenstellingen moet kijken en bv. ook de genderrelaties van machtsverhoudingen mee moet in beschouwing nemen. Ze stellen daarom ook bij steeds meer overheden een shift in de beleidsstrategieën vast wanneer het over genderongelijkheid gaat: de focus verschuift van de individuele vrouw naar gendermainstreaming. Eerder dan zich blind te staren op de vrouwen zelf en hun uitdagingen, kijkt gendermainstreaming naar de organisaties, instrumentaliteiten, beleidsmaatregelen, processen en praktijken die leiden tot genderongelijkheid. Ook het belang van hoe evoluties op globaal niveau de gender-arbeidsverdeling beïnvloeden mag niet onderschat worden (Sachs & Alston, 2010; zie ook Holmes & Slater, 2008).

Uit dit beknopte overzicht blijkt duidelijk dat er tot nu toe heel weinig onderzoek is gebeurd naar de rol en de positie van de vrouw op land- en tuinbouwbedrijven in Vlaanderen.

In dit rapport geven wij een aanzet. In de volgende hoofdstukken presenteren wij de opsplitsing van beschikbare data over de land- en tuinbouw in Vlaanderen (bv. bedrijfsleiders, tewerkstelling, aandeel statuut meewerkende echtgenote). Deze geslachtsspecifieke opsplitsing van data is één van de eerste zaken die nodig zijn om in een later stadium een antwoord te kunnen formuleren op vraag of vrouwen in de sector gelijke kansen hebben. De data worden aangevuld met opmerkingen en commentaren die de experts tijdens de interviews geformuleerd hebben over de rol en de positie van de vrouw in de land- en tuinbouwsector in Vlaanderen.

3. V/M Bedrijfsleiders en -hoofden

3.1. Inleiding

In dit hoofdstuk presenteren we enkele geslachtsspecifieke data uit de landbouwenquête (FOD Economie, K.M.O, Middenstand en Energie, 2010). We maken een opdeling van enkele kenmerken van de bedrijfsleiders of bedrijfshoofden volgens geslacht (man/vrouw).

De bedrijfsleider is de verantwoordelijke voor het dagelijkse beheer van het bedrijf (gangbaar financieel beheer, keuze van productie, keuze zaaidatum, oogst, fytosanitaire behandeling, verkoop dier, etc.).

Het bedrijfshoofd is de juridisch en economisch verantwoordelijke van het bedrijf. Het gaat om de persoon voor wiens rekening en op wiens naam wordt geëxploiteerd. Het is de juridisch en financieel verantwoordelijke van het bedrijf, hetgeen betekent dat deze persoon de economische risico's van de onderneming draagt (het innen van de winsten en het dragen van de eventuele verliezen).

Er is enkel informatie beschikbaar over het bedrijfshoofd (leeftijd en geslacht) indien het gaat om een natuurlijke persoon (bv. voor vennootschappen is hier geen informatie over). Daarom zijn de meeste berekeningen in dit hoofdstuk gemaakt op basis van het aantal bedrijfsleiders. Zo worden alle bedrijven in rekening gebracht. Bij de geslachtsspecifieke opsplitsing van de kenmerken opvolging en burgerlijke staat, gaat het wel om de bedrijfshoofden. Deze vraag wordt in de landbouwenquête immers niet beantwoord in het geval het een vennootschap is.

Onderstaande data hebben betrekking op beroepsland- en tuinbouwbedrijven. Alleen de bedrijven waarvan de economische bedrijfsomvang groot genoeg is om beschouwd te worden als een bedrijf met een professioneel karakter worden opgenomen in het waarnemingsveld. Naar analogie met het landbouwmonitoringsnetwerk (LMN) van de afdeling Monitoring en Studie (zie Oeyen & Tacquenier, 2011) worden enkel bedrijven met een bedrijfseconomische dimensie van minstens vier standaardgrootte-eenheden (SGE) opgenomen (tenzij anders vermeld).

Een standaardgrootte-eenheid (SGE) is een eenheid om de economische bedrijfsomvang van een onderneming te meten. Eén SGE is gelijk aan 5.810 euro van het bruto standaardsaldo "2004" (gemiddelde 2003 tot en met 2005). Het bruto standaardsaldo is het gemiddelde Vlaamse bruto saldo voor elk van de landbouwproducties. Het bruto saldo wordt gedefinieerd als de geldwaarde van de bruto productie, waarvan men bepaalde bijhorende specifieke kosten aftrekt (zie ook De Becker *et al.*, 2009).

3.2. Structureel

3.2.1. Aandeel en leeftijd bedrijfsleiders

De opsplitsing van bedrijfsleiders in de landbouwenquête van de FOD Economie volgens geslacht (zie tabel 1), toont dat 11% van de bedrijfsleiders een vrouw is. Dit is zowel in 2005 als in 2009 het geval. In 2005 waren 2.275 van de 21.649 bedrijfsleiders een vrouw, in 2009 waren er 2.041 vrouwelijke bedrijfsleiders op een totaal van 18.731.

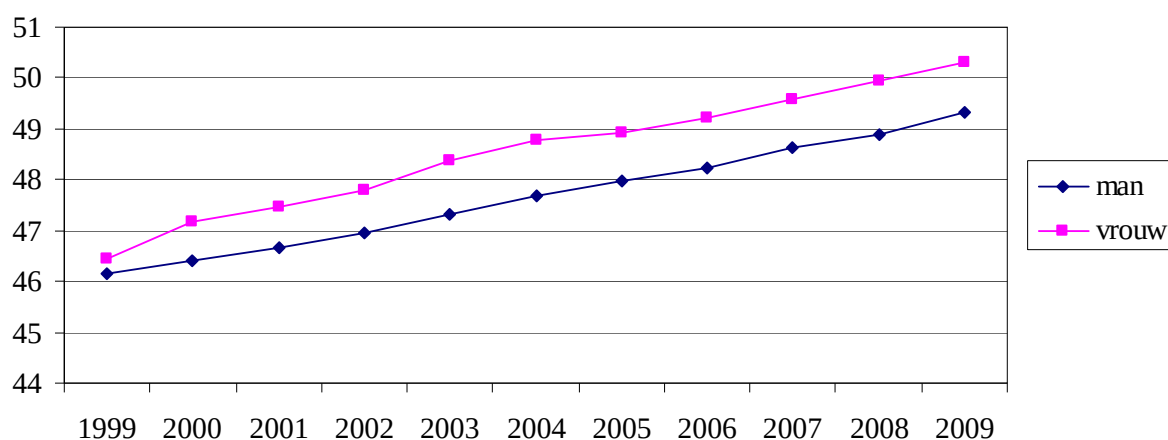
Tabel 1: Bedrijfsleiders, aantal en aandeel mannen en vrouwen, SGE ≥ 4 , 2005 en 2009

2005			2009		
man	vrouw	totaal	man	vrouw	totaal
19.374 (89%)	2.275 (11%)	21.649 (100%)	16.690 (89%)	2.041 (11%)	18.731 (100%)

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Zoals duidelijk blijkt uit figuur 1, stijgt de gemiddelde leeftijd van de bedrijfsleiders, zowel van mannen als van vrouwen. In 1999 bedroeg de gemiddelde leeftijd van alle bedrijfsleiders 46,18 jaar, in 2005 was dit 48,09 jaar en in 2009 was dit gestegen tot 49,44. De gemiddelde leeftijd van vrouwen is een klein beetje hoger, en steeg van 46,45 jaar in 1999, tot 48,94 jaar in 2005 en 50,29 jaar in 2009.

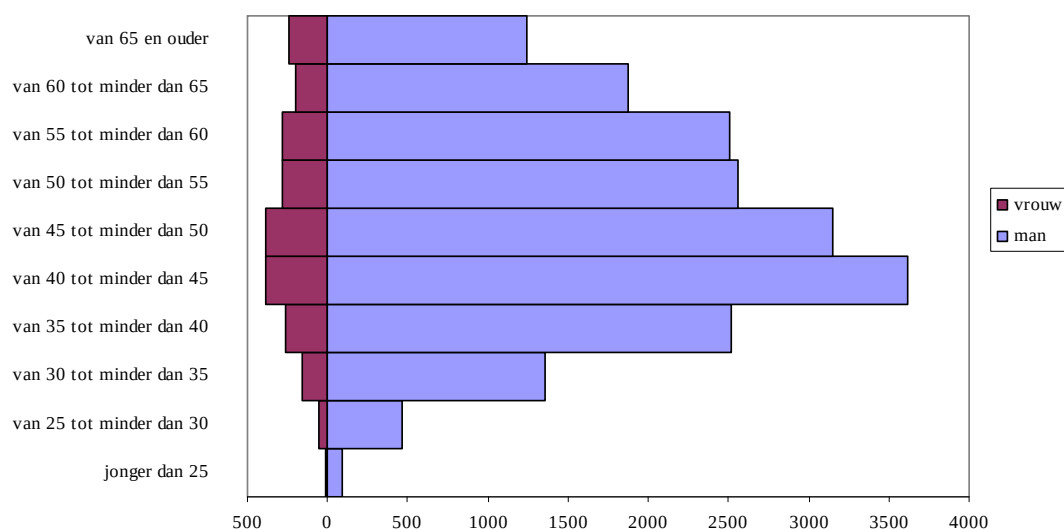
Figuur 1: Gemiddelde leeftijd bedrijfsleiders, mannen en vrouwen, SGE ≥ 4 , 1999-2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

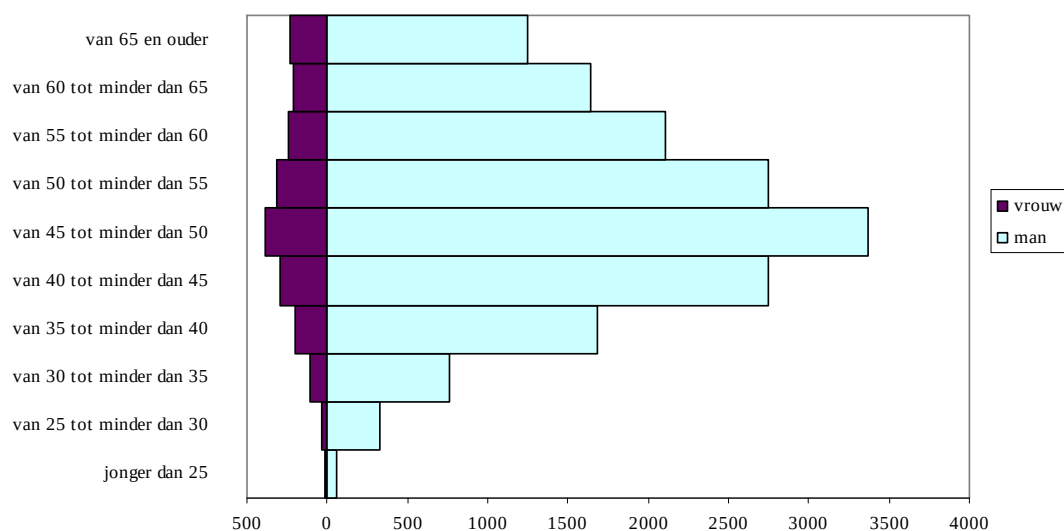
Figuur 2 en figuur 3 tonen de leeftijdspiramide van bedrijfsleiders, uitgesplitst naar geslacht respectievelijk voor 2005 en 2009. De percentages over de leeftijdsklassen lopen redelijk gelijkaardig voor mannen en vrouwen. In 2005 is de grootste leeftijdsklasse bij de mannen die van 40 tot minder dan 45 jaar, in 2009 dit die van 45 tot minder dan 50 jaar. Ook bij de vrouwen is de grootste leeftijdsklasse in 2009 die van 45 tot minder dan 50 jaar. Het aandeel in de leeftijdsklasse van 65 jaar en ouder is bij de vrouwen wel groter dan de leeftijdsklasse 60 tot minder dan 65 jaar, bij de mannen is dit omgekeerd.

Figuur 2: Leeftijdspiramide bedrijfsleiders, vrouw/man, SGE ≥ 4 , 2005

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Figuur 3: Leeftijdspiramide bedrijfsleiders, vrouw/man, SGE ≥ 4 , 2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Zoals vermeld zijn bovenstaande cijfers gebaseerd op de data van landbouwbedrijven waarvan de economische bedrijfsomvang groot genoeg is om beschouwd te worden als een bedrijf met een professioneel karakter ($SGE \geq 4$). Wanneer alle landbouwbedrijven (dus ook met $SGE < 4$) in beschouwing worden opgenomen, ziet de leeftijdsverdeling er toch enigszins anders uit. Zoals blijkt uit tabel 2, is het aandeel van vrouwelijke bedrijfsleiders nu hoger, namelijk 14% (ten opzichte van 11% wanneer alleen bedrijven met $SGE \geq 4$ in beschouwing worden genomen).

Tabel 2: Bedrijfsleiders, aantal en aandeel mannen en vrouwen, alle bedrijven, 2005 en 2009

2005			2009		
man	vrouw	totaal	man	vrouw	totaal
29.584 (86%)	4.826 (14%)	34.410 (100%)	25.199 (86%)	4.194 (14%)	29.393 (100%)

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

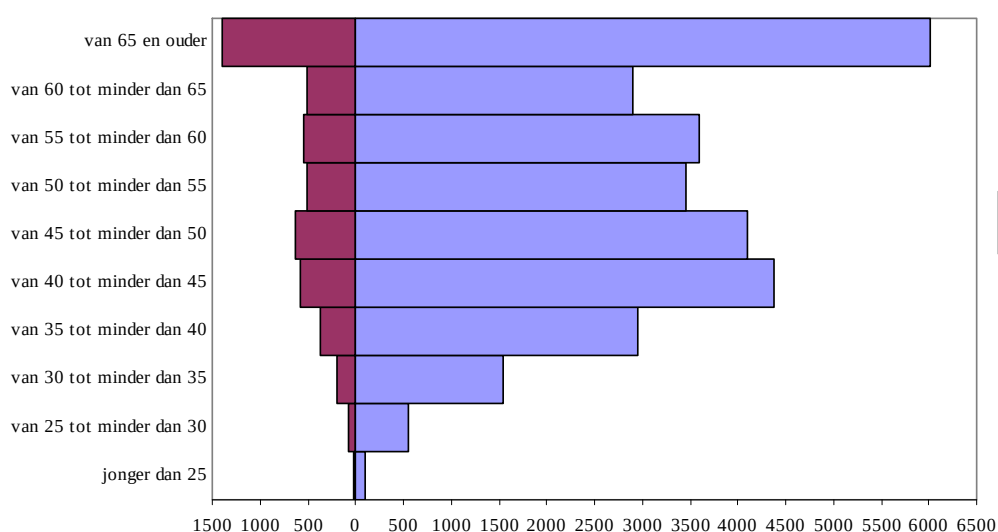
De gemiddelde leeftijd van de bedrijfsleiders van alle bedrijven is ook hoger, zowel bij de mannen al bij de vrouwen (zie tabel 3). In 2009 bedraagt de gemiddelde leeftijd van bedrijfsleiders van alle bedrijven 53,9 jaar. Voor vrouwen ligt dit beduidend hoger (56,44 jaar) dan voor mannen (53,47 jaar).

Tabel 3: Bedrijfsleiders, gemiddelde leeftijd mannen en vrouwen, alle bedrijven, 2005 en 2009

2005			2009		
man	vrouw	totaal	man	vrouw	totaal
52,48	55,30	52,87	53,47	56,44	53,90

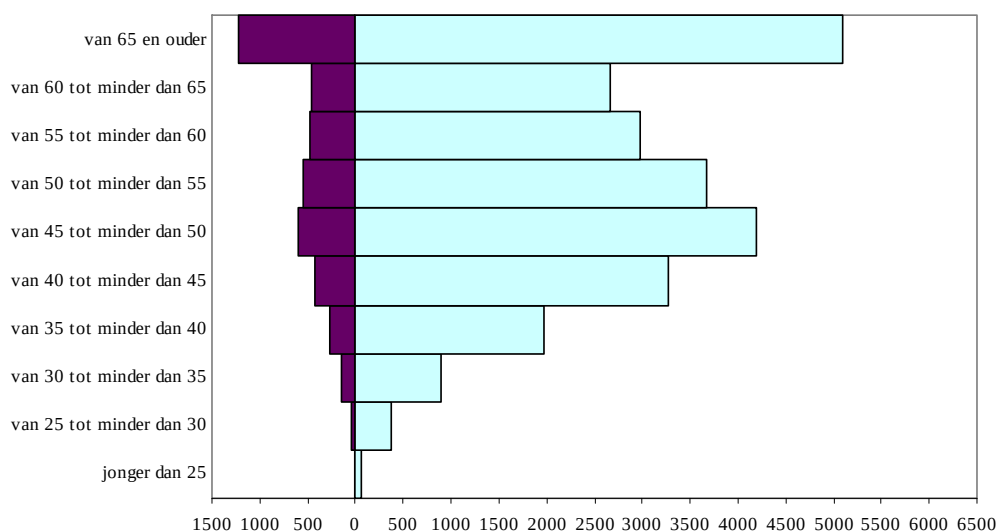
Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Uit de leeftijds piramiden van 2005 en 2009 (zie figuur 4 en figuur 5), uitgesplitst naar mannen en vrouwen is dan ook duidelijk te zien dat er een groter aandeel oudere bedrijfsleiders is wanneer alle bedrijven in beschouwing worden genomen. Binnen de oudste leeftijdsklasse van 65 jaar en ouder is de verhouding man/vrouw ook meer in het voordeel van vrouwen (81% mannen en 19% vrouwen) dan gemiddeld gezien voor alle bedrijven (86% mannen en 14% vrouwen), en dit zowel in 2005 als in 2009. Bij de beroepslandbouwbedrijven ($SGE \geq 4$) is deze verhouding gemiddeld (alle leeftijdsklassen) 89% mannen en 11% vrouwen (zowel in 2005 als 2009).

Figuur 4: Leeftijds piramide bedrijfsleiders, vrouw/man, alle bedrijven, 2005

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Figuur 5: Leeftijdspiramide bedrijfsleiders, vrouw/man, alle bedrijven, 2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Uit een nota van UNIZO (2011) blijkt dat het aandeel van vrouwen in het zelfstandig ondernemerschap in België tijdens de laatste decennia geleidelijk aan is toegenomen. Waar het aandeel vrouwen in de zelfstandige beroepsbevolking in 1980 nog slechts ongeveer een vierde was (24,80%) is dit in 2009 toegenomen tot 33,62% (zie tabel 4). Voor Vlaanderen bedraagt dit aandeel 34,44% in 2009. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat in deze cijfers ook de personen met statuut van meewerkende echtgeno(o)t(e) zijn opgenomen (zie hoofdstuk 5). Vanaf 2005 is er wel sprake van een stagnerende tendens. Van deze vrouwelijke zelfstandigen zit 63,57% in Vlaanderen, 28,12% in Wallonië en 7,72% in Brussel (in 2009) (UNIZO, 2011).

Tabel 4: Zelfstandige beroepsbevolking, België, aantal en aandeel mannen en vrouwen, 2005 en 2009

jaar	man	vrouw	totaal
2005	577.459 (66,58%)	289.809 (33,42%)	867.268 (100%)
2009	620.443 (66,38%)	314.199 (33,62%)	934.642 (100%)

Bron: UNIZO (2011) op basis van RSVZ

Uit de opdeling per bedrijfstak blijkt dat de vrouw in de landbouw, de visserij en vooral de nijverheid ondervertegenwoordigd is (zie tabel 5). In de landbouw bedraagt het aandeel vrouwen slechts 29,37% terwijl het algemeen gemiddelde aandeel 33,62% bedraagt. Hierbij moet opnieuw worden opgemerkt dat in deze cijfers ook de personen met het statuut van meewerkende echtgenote zijn opgenomen (UNIZO, 2011).

Hoewel bij deze data wel de personen met het statuut van meewerkende echtgenote in rekening zijn gebracht, lijken deze cijfers wel te bevestigen wat tijdens de gesprekken met de experts meermaals naar voren kwam. Er werd gewezen op het lager aandeel vrouwen als bedrijfsleider in de land- en tuinbouwsector in vergelijking met andere sectoren (van de bedrijfsleiders zijn 11% vrouwen tegenover 89% mannen in 2009). Men wees op het feit dat het bedrijf nu eenmaal moet staan op naam van de man of de vrouw. Dit is geen specifiek

gegeven dat enkel van toepassing is in de land- en tuinbouwsector, maar is in alle sectoren zo. Maar misschien wordt het in de land- en tuinbouwsector wel nog meer als ‘vanzelfsprekend’ beschouwd dat het bedrijf op naam van de man staat.

Tabel 5: Bedrijfstak zelfstandige beroepsbevolking, aantal mannen en vrouwen, België, 2009

bedrijfstak	man	vrouw	totaal	aandeel vrouwen
landbouw	57.158	23.773	80.931	29,37%
visserij	528	173	701	24,68%
nijverheid	155.704	34.347	190.051	18,07%
handel	221.946	118.229	340.175	34,76%
vrije beroepen	132.383	95.759	228.142	41,97%
diensten	46.247	37.717	83.964	44,92%
diverse beroepen	6.477	4201	10.678	39,34%
algemeen totaal	620.443	314.199	934.642	33,62%

Bron: UNIZO (2011) op basis van RSVZ

3.2.2. *Bedrijfsleiders volgens productierichting*

Op basis van de landbouwenquête kunnen we ook een geslachtspecifieke opdeling van de bedrijfsleiders maken volgens productierichting. De opdeling is volgens deze productierichtingen:

- akkerbouw
- tuinbouw
- melkproductie
- rundvleesproductie
- gemengd rundvee
- andere graasdieren (schapen, etc.)
- hokdieren
- gemengde bedrijven veeteelt
- diverse gemengde bedrijven

De bedrijven kunnen ingedeeld worden naargelang hun specialisatie. Deze wordt bepaald aan de hand van de bruto standaardsaldo (gemiddelde geldwaarde van de brutoproductie, waarvan men bepaalde bijhorende specifieke kosten aftrekt). Eenvoudig kan men bijvoorbeeld stellen dat de bedrijven met specialisatie akkerbouw minimum twee derde van hun inkomsten halen uit akkerbouwproducten (zie De Becker *et al.*, 2009).

Tabel 6 geeft de aantallen bedrijfsleiders volgens productierichting voor 2005 en 2009, opgesplitst voor mannelijk en vrouwelijke bedrijfsleiders. De volgende vier figuren (figuur 6 tot en met figuur 9) geven de procentuele verdeling van de productierichtingen onder de mannelijke en vrouwelijke bedrijfsleiders in 2005 en 2009.

Zowel in 2005 als 2009 zijn toch enkele verschillen merkbaar tussen mannelijke bedrijfsleiders en vrouwelijke bedrijfsleiders met betrekking tot het aandeel productierichtingen. Onder vrouwelijke bedrijfsleiders ligt het aandeel in de productierichtingen akkerbouw, rundveeproductie, andere graasdieren en hokdieren hoger dan onder mannelijke bedrijfsleiders, zowel in 2005 als in 2009. Voor 2009 bedraagt het onder vrouwelijke en mannelijke bedrijfsleiders respectievelijk voor akkerbouw 12% ten opzichte

van 9%, rundveeproductie 14% ten opzichte van 10%, andere graasdieren 0,9% ten opzichte van 0,4% en hokdieren 21% ten opzichte van 11% (zie figuur 8 en figuur 9).

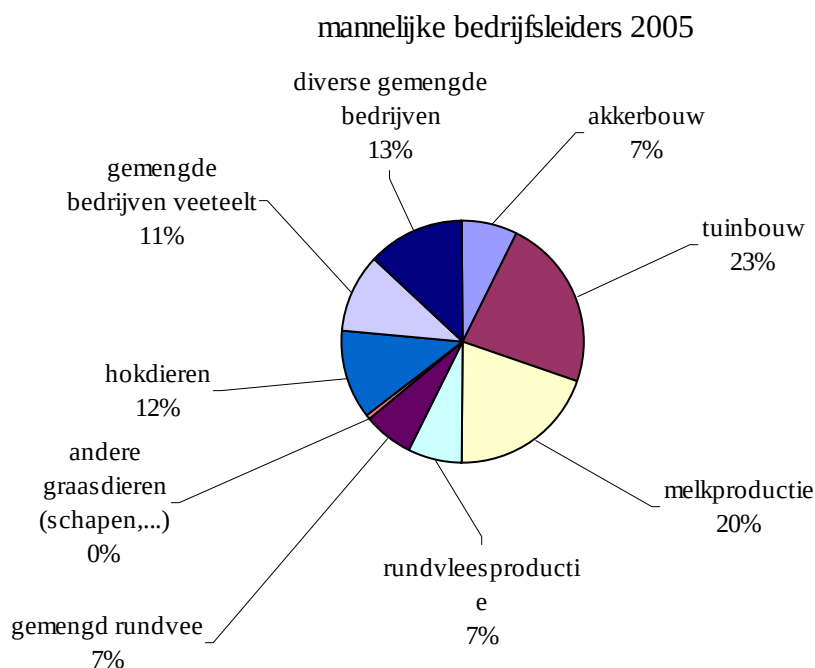
Tabel 6: Productierichting bedrijfsleiders, aantal mannen en vrouwen, SGE $\geq$ 4, 2005 en 2009

	2005			2009		
	man	vrouw	totaal	man	vrouw	totaal
akkerbouw	1.447	228	1.675	1.442	237	1.679
tuinbouw	4.410	398	4.808	3.621	393	4.014
melkproductie	3.855	372	4.227	3.368	281	3.649
rundvleesproductie	1.385	270	1.655	1.624	288	1.912
gemengd rundvee	1.303	100	1.403	1.006	84	1.090
andere graasdieren (schapen,...)	71	19	90	66	19	85
hokdieren	2.303	524	2.827	1.896	429	2.325
gemengde bedrijven veeteelt	2.069	124	2.193	1.495	84	1.579
diverse gemengde bedrijven	2.531	240	2.771	2.172	226	2.398
totaal	19.374	2.275	21.649	16.690	2.041	18.731

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

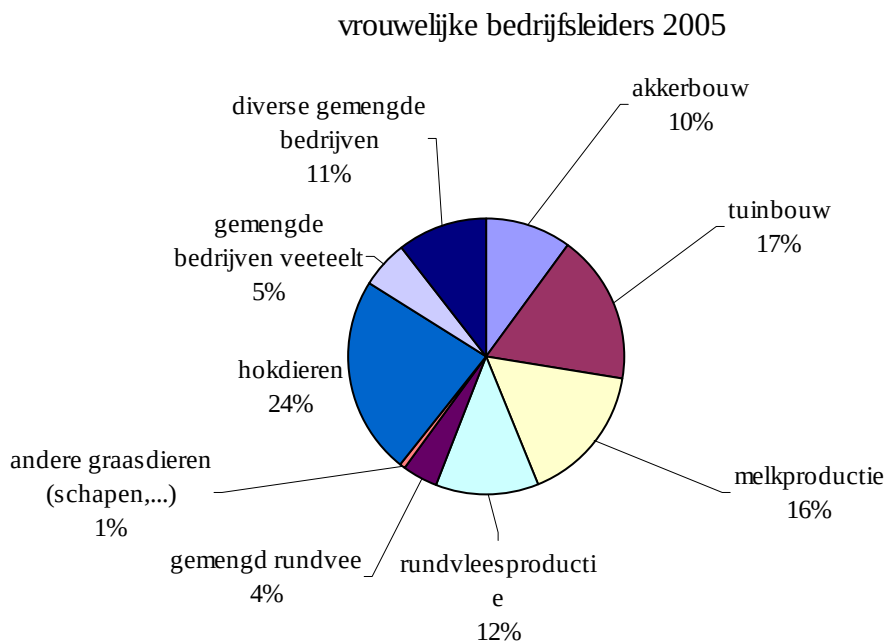
Onder mannelijke bedrijfsleiders ligt het aandeel in de productierichtingen tuinbouw, melkproductie, gemengd rundvee; gemengde bedrijven veeteelt en diverse gemengde bedrijven hoger dan onder vrouwelijke bedrijfsleiders, zowel in 2005 als in 2009. Voor 2009 bedraagt het onder vrouwelijke en mannelijke bedrijfsleiders respectievelijk voor tuinbouw 22 ten opzichte van 19%, melkproductie 20% ten opzichte van 14%, gemengd rundvee 6% ten opzichte van 4%; gemengde bedrijven veeteelt 9% ten opzichte van 4% en diverse gemengde bedrijven 13% ten opzichte van 11% (zie figuur 8 en figuur 9).

Figuur 6: Mannelijke bedrijfsleiders, aandeel productierichting, SGE $\geq$ 4, 2005

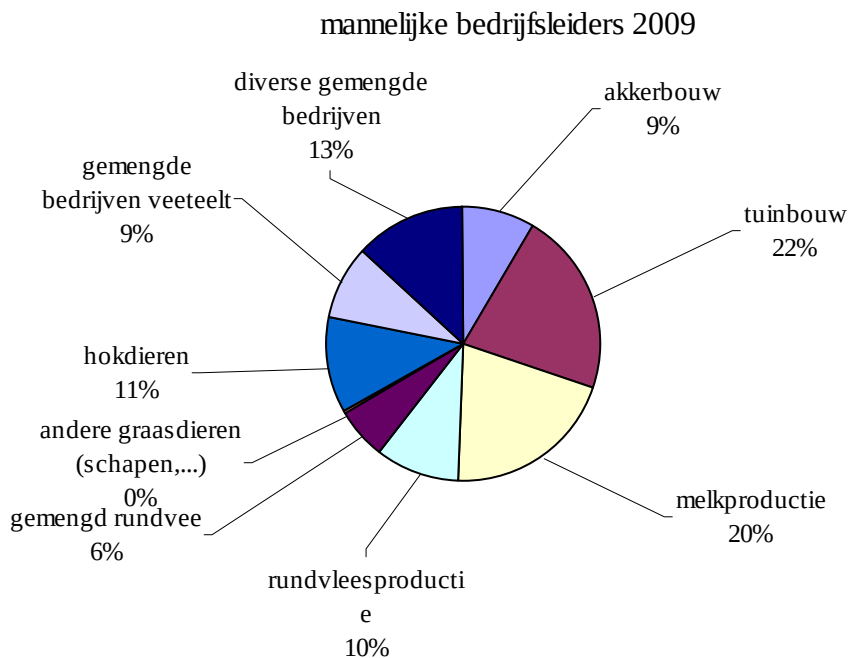
Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Figuur 7: Vrouwelijke bedrijfsleiders, aandeel productierichting, SGE $\geq$ 4, 2005

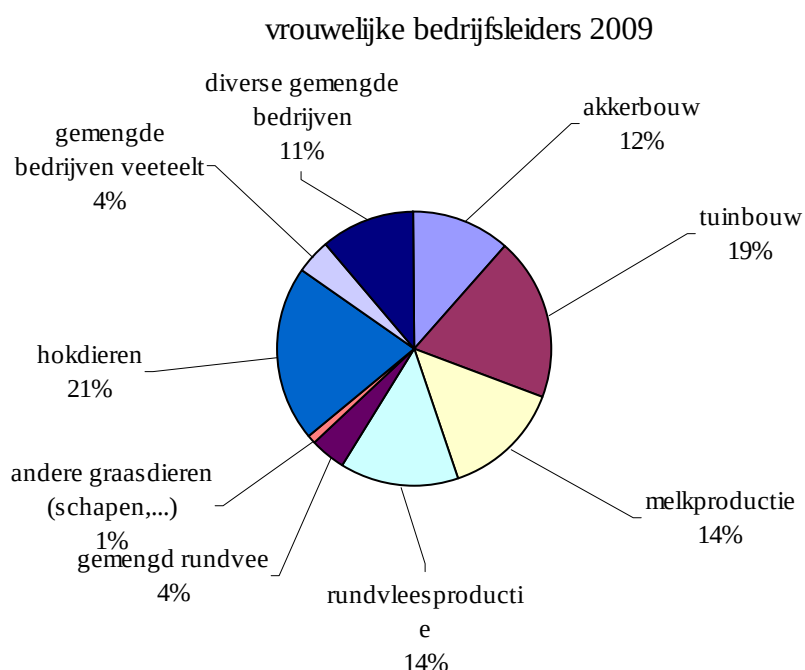
Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Figuur 8: Mannelijke bedrijfsleiders, aandeel productierichting, SGE $\geq$ 4, 2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

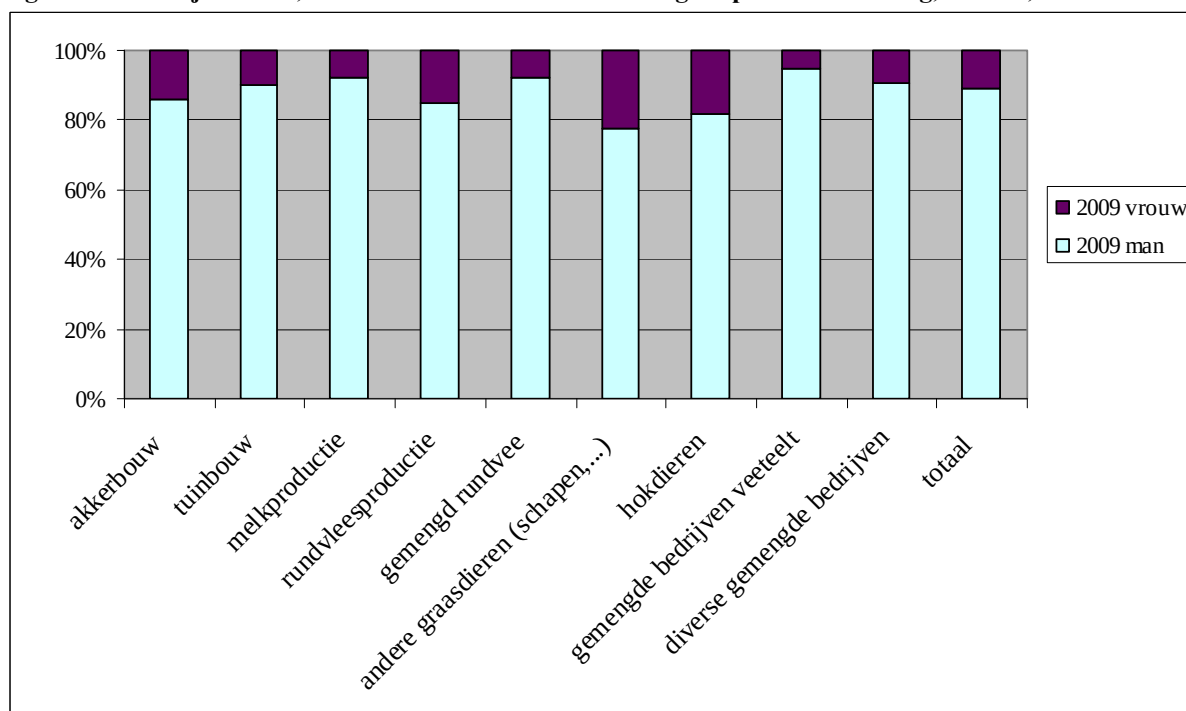
Figuur 9: Vrouwelijke bedrijfsleiders, aandeel productierichting, SGE $\geq$ 4, 2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

In figuur 10 worden de productierichtingen opgesplitst volgens mannelijke en vrouwelijke bedrijfsleiders (2009). Zoals vermeld in hoofdstuk 3.2.1 (aandeel en leeftijd bedrijfsleiders) is gemiddeld 11% van de bedrijfsleiders een vrouw en 89% een man (zowel in 2005 als 2009).

Figuur 10: Bedrijfsleiders, aandeel mannen en vrouwen volgens productierichting, SGE $\geq$ 4, 2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Dit schommelt wel een beetje volgens de productierichting. De grootste afwijking van dit gemiddelde vinden we in de productierichtingen andere graasdieren, hokdieren en gemengde veeteeltbedrijven. De verhouding mannelijke ten opzichte van vrouwelijke bedrijfsleiders is respectievelijk 78% ten opzichte van 22% bij andere graasdieren, 82% ten opzichte van 18% bij hokdieren en 95% ten opzichte van 5% bij gemengde veeteeltbedrijven.

3.3. Economisch

3.3.1. *Bedrijfsleiders volgens economische grootteklasse*

De data van de landbouwenquête kunnen ook worden opgesplitst volgens standaardgrote eenheden (SGE). Zoals vermeld onder 3.1 hebben de meeste data in dit hoofdstuk betrekking op beroepsland- en tuinbouwbedrijven. Alleen de bedrijven waarvan de economische bedrijfsomvang groot genoeg is om beschouwd te worden als een bedrijf met een professioneel karakter worden opgenomen in het waarnemingsveld, hier dus met SGE groter of gelijk aan vier.

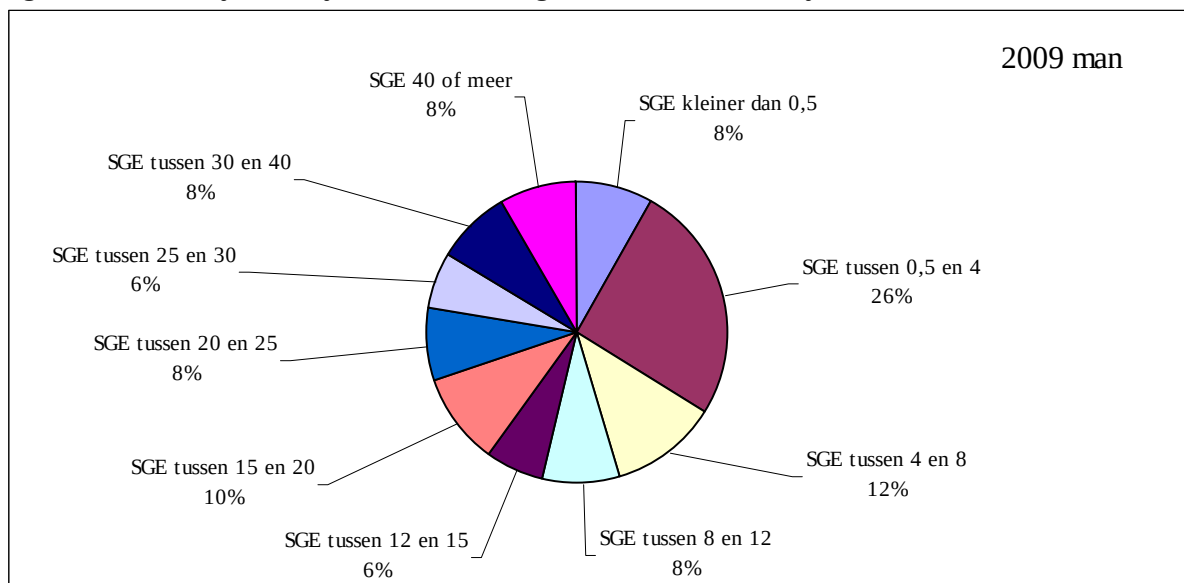
Wanneer alle bedrijven in beschouwing worden genomen, heeft 34% van de mannelijke bedrijfsleiders in 2009 een SGE<4 (zie tabel 7 en figuur 11). Bij de vrouwelijke bedrijfsleiders ligt dit percentage duidelijk hoger, namelijk 50% van hen heeft een bedrijf met SGE<4. Onder de vrouwelijke bedrijfsleiders heeft dus de helft een bedrijf dat als een klein bedrijf wordt beschouwd (zie tabel 7 en figuur 12).

Tabel 7: Economische grootteklassen bedrijfsleiders, aantal mannen en vrouwen, alle bedrijven, 2005 en 2009

	2005			2009		
	man	vrouw	totaal	man	vrouw	totaal
SGE kleiner dan 0,5	2.756	716	3.472	2.130	597	2.727
SGE tussen 0,5 en 4	7.454	1.835	9.289	6.379	1.556	7.935
SGE tussen 4 en 8	3.426	719	4.145	2.880	601	3.481
SGE tussen 8 en 12	2.738	460	3.198	2.098	369	2.467
SGE tussen 12 en 15	2.054	239	2.293	1.564	199	1.763
SGE tussen 15 en 20	3.213	289	3.502	2.488	254	2.742
SGE tussen 20 en 25	2.446	198	2.644	1.974	190	2.164
SGE tussen 25 en 30	1.707	131	1.838	1.557	118	1.675
SGE tussen 30 en 40	2.025	135	2.160	2.013	159	2.172
SGE 40 of meer	1.765	104	1.869	2.116	151	2.267
totaal	29.584	4.826	34.410	25.199	4.194	29.393

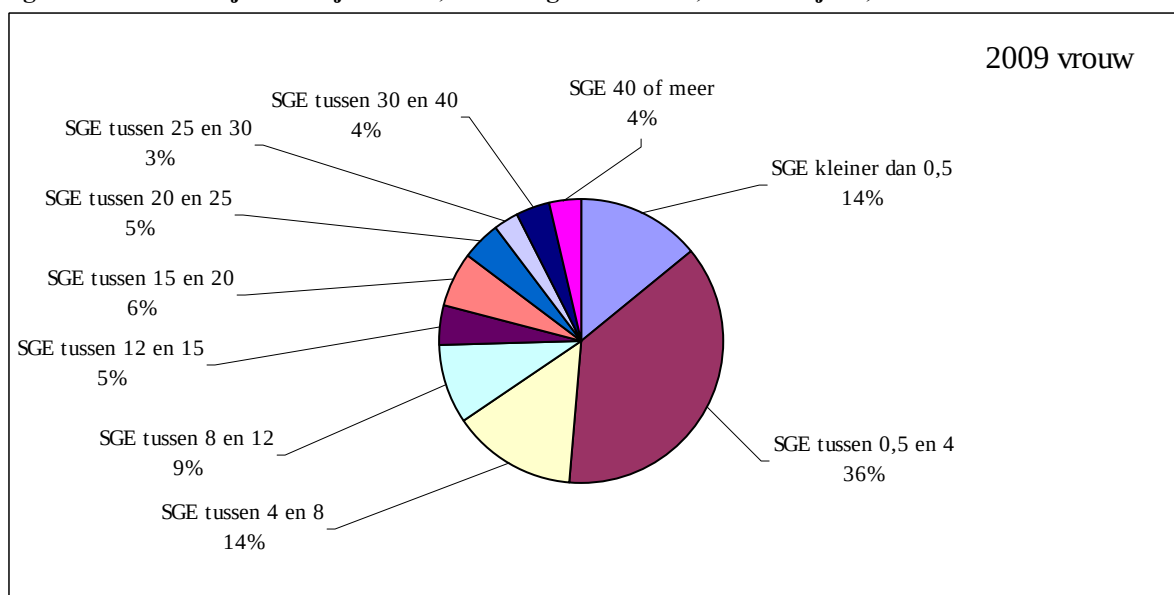
Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Figuur 11: Mannelijke bedrijfsleiders, aandeel grootteklasse, alle bedrijven, 2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Figuur 12: Vrouwelijke bedrijfsleiders, aandeel grootteklasse, alle bedrijven, 2009

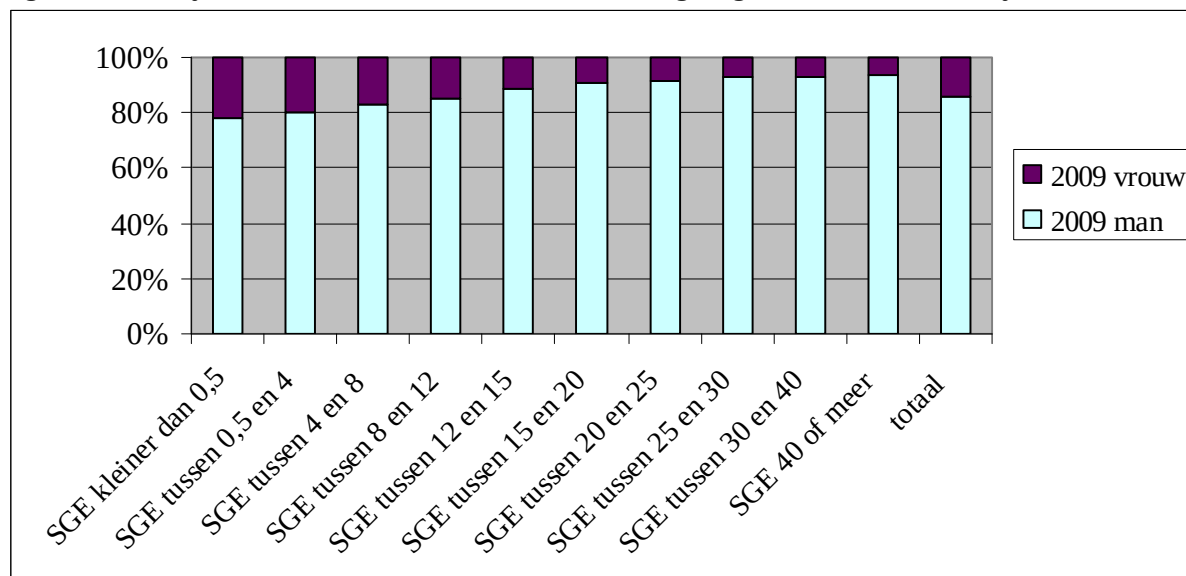
Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Onder 3.2.1 vermeldden we reeds dat de gemiddelde verhouding volgens geslacht onder bedrijfsleiders verschillend is naargelang alle bedrijven in beschouwing worden genomen of enkel de beroepslandbouwbedrijven (met $SGE \geq 4$). Wanneer alle bedrijven (ook met $SGE < 4$) in beschouwing worden genomen is het aandeel van vrouwelijke bedrijfsleiders hoger, namelijk 14%, ten opzichte van 11% wanneer alleen bedrijven met $SGE \geq 4$ in beschouwing worden genomen. Respectievelijk is het aandeel van mannelijke bedrijfsleiders dan 86% (alle bedrijven) en 89% (bedrijven $SGE \geq 4$).

In figuur 13 zien we het aandeel van mannen en vrouwen onder de bedrijfsleiders, opgesplitst volgens de grootteklasse in 2009. Het aandeel van vrouwelijke bedrijfsleiders is hoger dan het gemiddelde bij de kleinste grootteklassen. Bij SGE kleiner dan 0,5 is dit aandeel 22%; bij SGE tussen 0,5 en 4 is dit aandeel 20% en bij SGE tussen 4 en 8 is dit aandeel 17%. Het

aandeel van vrouwelijke bedrijfsleiders is lager dan het gemiddelde bij de grootste grootteklassen. Bij de grootteklassen SGE tussen 15 en 20 en SGE tussen 20 en 25 is dit aandeel 9%. Bij de grootteklasse met een SGE hoger dan 25 is dit aandeel 7%, ten opzichte van 93% mannelijke bedrijfsleiders.

Figuur 13: Bedrijfsleiders, aandeel mannen en vrouwen volgens grootteklasse, alle bedrijven, 2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

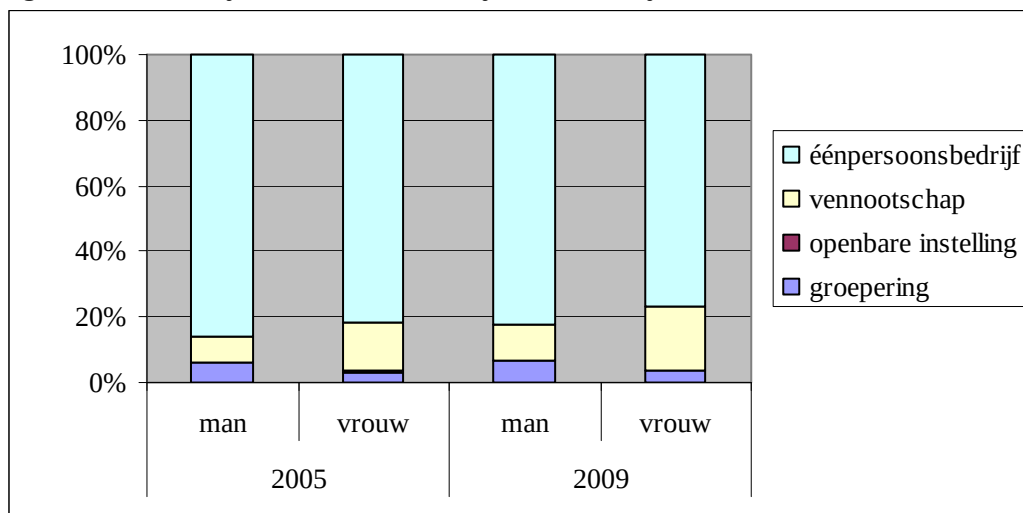
3.3.2. *Bedrijfsleiders volgens juridisch statuut*

Bij het juridisch statuut van het bedrijf wordt in de landbouwenquête een opdeling gemaakt volgens:

- eenpersoonsbedrijf
- groepering van natuurlijke personen (burgerlijke vennootschap, groepering in strikte zin, groepering van echtgenoten)
- vennootschap (landbouwvennootschap, naamloze vennootschap, P.V.B.A., B.V.B.A., C.V., etc.)
- andere rechtspersoon (onderzoeksinstelling, onderwijsinstelling, geloofsgemeenschap, etc.)

Figuur 14 geeft het juridisch statuut van de bedrijven van de bedrijfsleiders, voor 2005 en 2009, opgesplitst voor mannelijke en vrouwelijke bedrijfsleiders ($SGE \geq 4$). De meeste bedrijven zijn een eenpersoonsbedrijf, hoewel dit aandeel lichtjes is gedaald in 2009 ten opzichte van 2005 (gemiddeld 82% ten opzichte van 86%). Bij vrouwen ligt dit aandeel ook iets lager. In 2009 heeft 77% van de vrouwelijke bedrijfsleiders en 82% van de mannelijke bedrijfsleiders een eenpersoonsbedrijf. Het juridisch statuut van de bedrijfsleiders is in 2009 gemiddeld genomen in 12% van de gevallen een vennootschap (dit was in 2005 gemiddeld 8%). Uitgesplitst naar geslacht is het juridisch statuut bij 19% van de vrouwelijke bedrijfsleiders een vennootschap, en 11% bij de mannelijke bedrijfsleiders. Vrouwen zijn dus vaker dan mannen bedrijfsleider van een vennootschap.

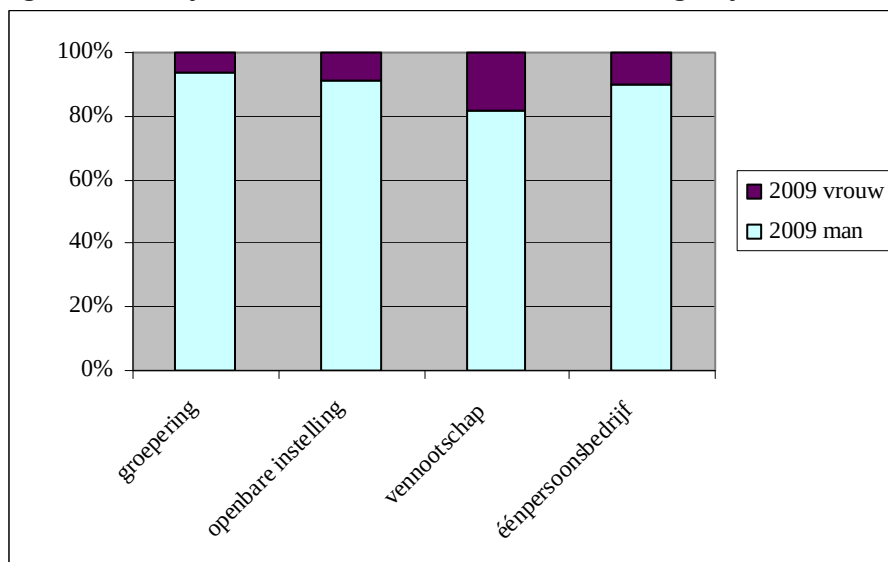
Figuur 14: Aandeel juridisch statuut bedrijven van bedrijfsleiders, man/vrouw, SGE $\geq$ 4, 2005 en 2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

In figuur 15 zien we het aandeel mannelijke en vrouwelijke bedrijfsleiders volgens juridisch statuut in 2009. Daar waar de gemiddelde verdeling in 2009 op 89% mannelijke bedrijfsleiders en 11% vrouwelijke bedrijfsleiders ligt, zien we vooral onder de vennootschappen een afwijking van dit gemiddelde. Bij de vennootschappen heeft 18% een vrouwelijke bedrijfsleider en 82% een mannelijke bedrijfsleider. Onder de groeperingen heeft 94% een man en 6% een vrouw aan het roer staan.

Figuur 15: Bedrijfsleiders, aandeel mannen en vrouwen volgens juridisch statuut, SGE $\geq$ 4, 2009.

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

3.4. Sociaal

3.4.1. Burgerlijke staat bedrijfshoofden

Voor de data van burgerlijke staat uit de landbouwenquête baseren we ons op de bedrijfshoofden. Het bedrijfshoofd is de juridisch en economisch verantwoordelijke van het bedrijf. Het gaat om de persoon voor wiens rekening en op wiens naam wordt geëxploiteerd.

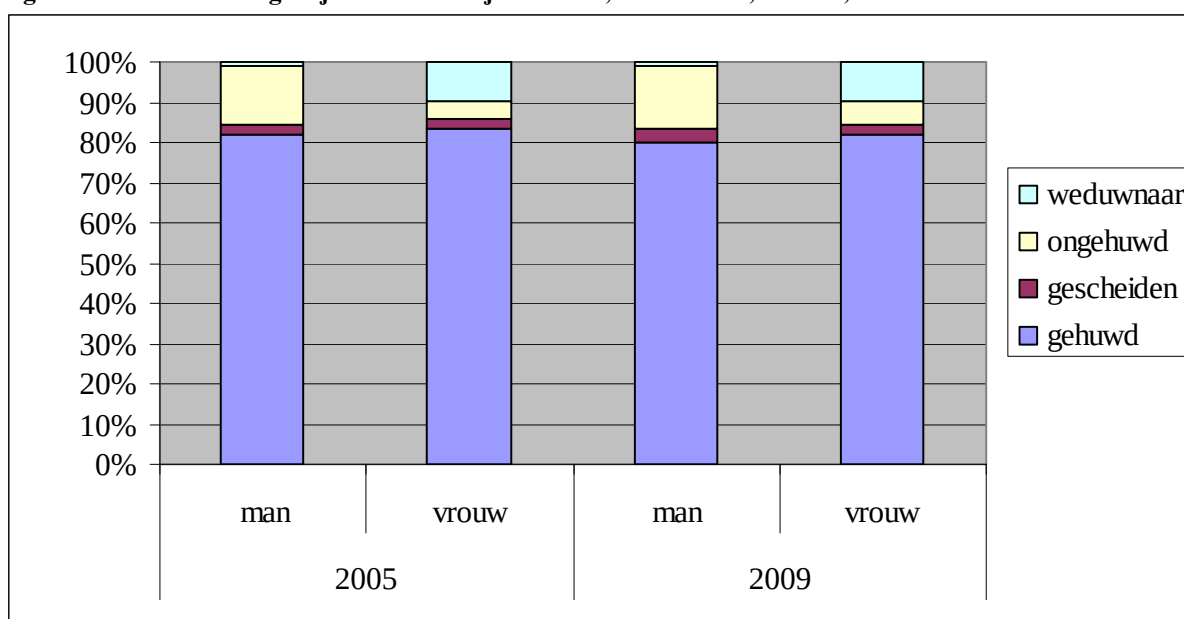
Het is de juridisch en financieel verantwoordelijke van het bedrijf, hetgeen betekent dat deze persoon de economische risico's van de onderneming draagt (het innen van de winsten en het dragen van de eventuele verliezen).

We nemen voor het aspect 'burgerlijke staat' dus wel de bedrijfshoofden en niet de bedrijfsleiders in beschouwing. Dit aspect wordt niet beantwoord in geval van vennootschappen.

In figuur 16 wordt de burgerlijke staat weergegeven van de bedrijfshoofden in 2005 en 2009, opgesplitst voor mannen en vrouwen. Het aandeel gehuwden schommelt zowel in 2005 als 2009 rond de 80%, zowel voor mannelijke bedrijfshoofden als voor vrouwelijke bedrijfshoofden. Voor vrouwelijke bedrijfshoofden ligt het percentage gehuwden een klein beetje hoger dan voor mannelijke bedrijfshoofden, respectievelijk 84% ten opzichte van 82% in 2005 en 82% ten opzichte van 80% in 2009. Het aandeel gescheiden bedrijfshoofden is 2% in 2005 en 3% in 2009. Dit is voor mannen en vrouwen gelijk.

We zien wel een behoorlijk verschil tussen mannen en vrouwen bij het aandeel ongehuwden en weduwes/weduwnaren. Het aandeel ongehuwden is bij mannelijke bedrijfshoofden veel hoger dan bij vrouwelijke bedrijfshoofden, zowel in 2005 als in 2009. Dit is respectievelijk voor 2005 15% ten opzichte van 4% (gemiddeld 14%) en voor 2009 15% ten opzichte van 6% (gemiddeld 14%). Het aandeel weduwes (onder de vrouwelijke bedrijfshoofden) ligt wel hoger dan het aandeel weduwnaars (onder de mannelijke bedrijfshoofden). Zowel voor 2005 en 2009 is deze verhouding 1% weduwnaars ten opzichte van 10% weduwes (met een gemiddeld van 2%).

Figuur 16: Aandeel burgerlijke staat bedrijfshoofden, man/vrouw, SGE $\geq$ 4, 2005 en 2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Tijdens diverse gesprekken kwam het belang van het huwelijksvermogensrecht en het erfrecht ter sprake. Bij zelfstandigen is de verwevenheid tussen gezin en beroep ook veel groter. Misschien nog meer dan in andere sectoren is in de land- en tuinbouw een gedetailleerd huwelijkscontract van belang, wegens de (dikwijls ingewikkelde) combinatie van diverse roerende en onroerende goederen in het land- of tuinbouwbedrijf, en de overname van bedrijven in familiaal verband. De echtgenoten zouden beter geïnformeerd moeten zijn over

de verschillende soorten contracten en mogelijkheden die hen op dat niveau geboden worden. Er wordt wel aangegeven dat vrouwen zich dikwijls niet genoeg bewust zijn van alle implicaties die gepaard gaan met die mijlpalen in het leven (overname, huwelijk, pensioen, etc.) en het uitbaten van een land- of tuinbouwbedrijf. Vrouwen moeten er meer bewust van gemaakt worden dat dat belangrijk is voor hun situatie en dat ze daar vragen moeten durven bij stellen.

Bij een overname zou ook de (jonge) vrouw voldoende moeten betrokken worden bij alle voorbereidingen en aspecten. Een goed huwelijkscontract is belangrijk. Het huwelijkscontract kan ook regelmatig aangepast worden aan gewijzigde situaties. Veel vrouwen zijn echter niet op de hoogte van de mogelijkheden van het huwelijksvermogensrecht, of onder welk stelsel ze gehuwd zijn, of met welke modaliteiten. Vrouwen moeten dit durven op tafel brengen, en desnoods ook durven laten aanpassen (zie ook hoofdstuk 5.2 statuut meewerkende echtgeno(o)t(e).

Tijdens de gesprekken werd ook vermeld dat er recent meer echtscheidingen zouden voorkomen in de land- en tuinbouw, maar dat dit aandeel toch nog steeds veel lager ligt dan in andere sectoren. Misschien speelt het toch nog sterke familiale karakter van de land- en tuinbouwsector daarbij een rol, misschien is het precies omdat de partner in een dergelijke afhankelijke positie zit dat scheiden moeilijker is in deze sector en het aandeel daarom lager zou zijn dan ten opzichte van andere sectoren.

Bovenstaande cijfers geven de opdeling volgens burgerlijke staat. Daarmee weten we echter niets over bijvoorbeeld:

- het aandeel ongehuwden met (meewerkende of inwonende) partner;
- de contracten die de bedrijfshoofden met hun partner hebben afgesloten;
- het aandeel eerste of tweede huwelijken onder de gehuwden;
- ...

3.4.2. *Opvolging bedrijfshoofden*

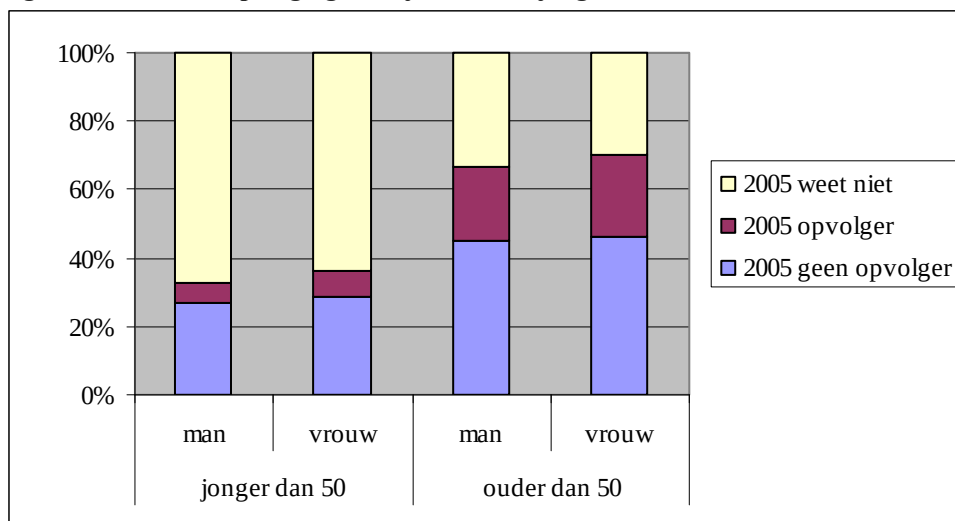
In de jaarlijkse landbouwenquête wordt ook gevraagd of er een opvolger is voor het bedrijfshoofd. We nemen voor het aspect ‘opvolging’ dus ook de bedrijfshoofden en niet de bedrijfsleiders in beschouwing. Dit aspect wordt niet beantwoord in geval van vennootschappen. De antwoordmogelijkheden op de vraag “is er een opvolger voor het bedrijfshoofd” luiden immers:

- ja
- neen
- weet het nog niet
- vraag niet van toepassing (indien het bedrijf een rechtspersoon is)

Figuur 17 en figuur 18 tonen het aandeel van bedrijfshoofden die wel of geen opvolger hebben (of zeggen het niet te weten), voor 2005 en 2009. Dit is telkens opgesplitst voor bedrijfshoofden jonger en ouder dan 50 jaar en vervolgens voor mannelijke en vrouwelijke bedrijfshoofden. De leeftijdsopsplitsing is in twee categorieën gemaakt omdat het onder de leeftijd van 50 jaar niet zinvol lijkt om meer opsplitsingen te maken. Uit de figuren blijkt dat het aandeel van bedrijfshoofden die zegt wel een opvolger te hebben beduidend hoger bij de bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar. Dit is zowel in 2005 en 2009 het geval en zowel voor

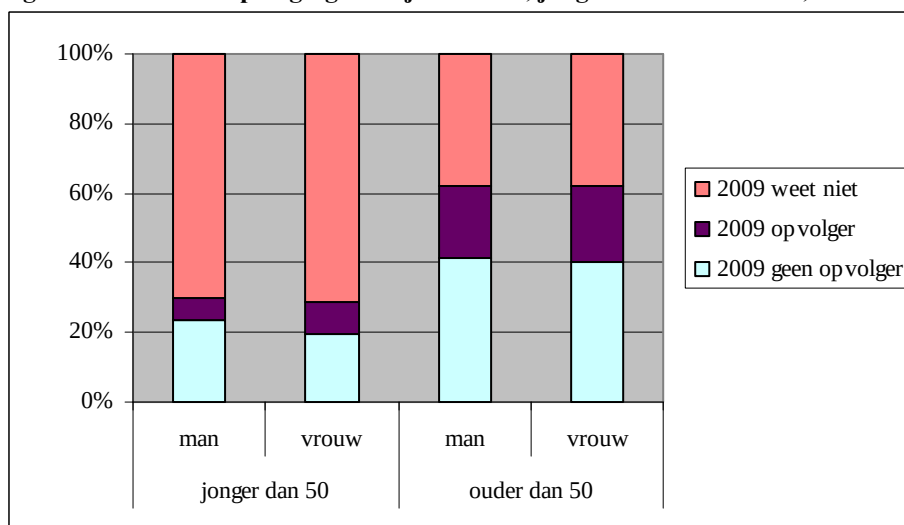
mannelijke als vrouwelijke bedrijfshoofden van toepassing. De aandelen voor opvolging zijn redelijk gelijklopend voor mannelijke en vrouwelijke bedrijfshoofden, zowel in 2005 als in 2009.

Figuur 17: Aandeel opvolging bedrijfshoofden, jonger en ouder dan 50, man/vrouw, SGE $\geq$ 4, 2005

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Figuur 18: Aandeel opvolging bedrijfshoofden, jonger en ouder dan 50, man/vrouw, SGE $\geq$ 4, 2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

In tabel 8 staan de data (aantal en aandeel) met betrekking tot de opvolging van bedrijfshoofden voor 2009, opgesplitst voor jonger en ouder dan 50 jaar en verder ook naar mannen en vrouwen. De aandelen voor opvolging zijn redelijk gelijklopend voor mannelijke en vrouwelijke bedrijfshoofden. Bij de bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar, zegt 42% van de mannelijke bedrijfshoofden en 40% van de vrouwelijke bedrijfshoofden geen opvolger te hebben. Respectievelijk 21% en 22% zegt wel een opvolger te hebben. 38% van de bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar zegt het niet te weten (zowel vrouwen als mannen). Het aandeel vrouwelijke bedrijfshoofden dat zegt wel een opvolger te hebben is dus iets groter (respectievelijk 9% ten opzichte van 6% voor diegenen jonger dan 50 jaar, en 21% ten opzichte van 22% voor diegenen ouder dan 50 jaar).

Tabel 8: Bedrijfshoofden jonger en ouder dan 50, aantal en aandeel opvolging, mannen en vrouwen, SGE≥4, 2009

		geen opvolger	opvolger	weet niet	totaal
jonger dan 50	man	1.876 (24%)	479 (6%)	5.539 (70%)	7.894 (100%)
	vrouw	154 (20%)	71 (9%)	559 (71%)	784 (100%)
ouder dan 50	man	2.904 (42%)	1.436 (21%)	2.648 (38%)	6.988 (100%)
	vrouw	339 (40%)	186 (22%)	321 (38%)	846 (100%)

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Tijdens de gesprekken met de experts kwam het thema opvolging een aantal keren ter sprake. Men geeft aan dat de opvolging in de land- en tuinbouwsector, meer nog dan in andere sectoren, een familiale aangelegenheid is. Het aanvoelen leeft dat, in geval van opvolging binnen de familie, het dikwijls nog de zoon is die het bedrijf overneemt. Mogelijks speelt een combinatie van traditionele factoren en minder interesse voor technische richtingen in het onderwijs door meisjes hierbij een rol.

Er wordt wel aangegeven dat vrouwen zich dikwijls niet genoeg bewust zijn van alle implicaties die gepaard gaan met die mijlpalen in het leven (overname, huwelijk, pensioen, etc.) en het uitbaten van een land- of tuinbouwbedrijf.

3.4.3. Landbouwopleiding bedrijfsleiders

In de landbouwenquête vinden we ook data met betrekking tot de landbouwopleiding van de bedrijfsleiders. De recentst beschikbare cijfers over het opleidingsniveau van de bedrijfsleiders dateren van 2005.

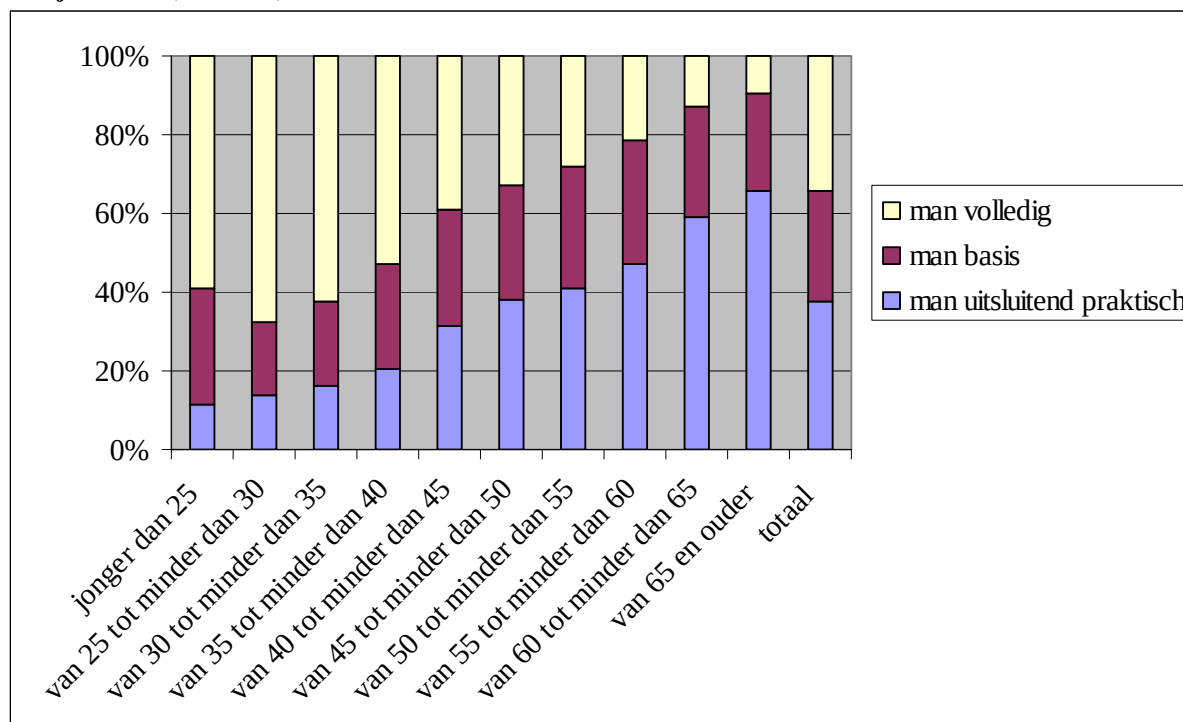
De landbouwenquête geeft volgende omschrijving van de drie categorieën opleiding:

- Praktijkervaring staat voor ervaring opgedaan door praktische arbeid op een landbouwbedrijf.
- Basis landbouwopleiding is een beëindigde opleidingscyclus aan een basisschool voor landbouwonderwijs en/of aan een opleidingscentrum met een beperkt aantal studierichtingen (waaronder tuinbouw, bosbouw, visteelt, veeartsenijkunde, landbouwtechnologie en aanverwante studierichtingen). Een afgesloten stageperiode op landbouwgebied wordt ook als basisopleiding beschouwd.
- Een volledige landbouwopleiding staat voor elke vormingscyclus van een equivalent van minstens twee jaar voltijdse opleiding na beëindiging van de leerplicht, georganiseerd door een landbouwschool, een hogeschool of universiteit in studierichting landbouw, tuinbouw, bosbouw, visteelt, veeartsenijkunde, landbouwtechnologie en aanverwante studierichtingen.

Figuur 19 toont de verdeling van de opleidingscategorieën bij mannen, uitgesplitst volgens leeftijdscategorieën. Gemiddeld genomen (voor alle leeftijden) heeft 38% (7303) van de mannelijke bedrijfsleiders uitsluitend praktische ervaring, 28% (5473) heeft een basisopleiding genoten en 34% (6598) heeft een volledige landbouwopleiding. Figuur 19 toont duidelijk dat het aandeel mannelijke bedrijfsleiders met enkel praktisch ervaring stijgt naargelang de leeftijd stijgt. Bij mannelijke bedrijfsleiders jonger dan 25 jaar heeft slechts

11% enkel praktische ervaring, bij mannelijke bedrijfsleiders van 55 tot minder dan 60 jaar is dit 47% en bij diegenen ouder dan 65 loopt dit op tot 66%. Het is vooral het aandeel mannelijke bedrijfsleiders met een volledige opleiding dat daalt met de leeftijd. De leeftijdscategorie met het hoogste aandeel bedrijfsleiders met een volledige opleiding is die van 25 tot minder dan 30 jaar: 68% hiervan heeft een volledige opleiding genoten. Het aandeel bedrijfsleiders met een basisopleiding schommelt over de leeftijdsklassen tussen de 20 en 31%.

Figuur 19: Bedrijfsleiders (man), aandeel praktische, basis en volledige opleiding bedrijfsleiders volgens leeftijdsklassen, SGE ≥ 4 , 2005

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Uit tabel 9 en figuur 20 blijkt duidelijk dat het aandeel van vrouwelijke bedrijfsleidsters met uitsluitend praktische ervaring veel hoger ligt. Gemiddeld genomen (voor alle leeftijden) heeft 69% (1568) van de vrouwelijke bedrijfsleiders uitsluitend praktische ervaring, 21% (468) heeft een basisopleiding genoten en slechts 11% (239) heeft een volledige landbouwopleiding (respectievelijk 38, 28 en 34% bij mannelijke bedrijfsleiders). Ook bij de vrouwen stijgt het aandeel bedrijfsleiders met enkel praktische ervaring met de leeftijd. Maar het aandeel bij de jongste leeftijdsklassen (jonger dan 25 jaar) ligt nog iets hoger (40%) dan bij die van 25 tot minder dan 30 jaar (30%). Vanaf die laatste leeftijdsklasse stijgt het aandeel vrouwelijke bedrijfsleiders met enkel praktische ervaring.

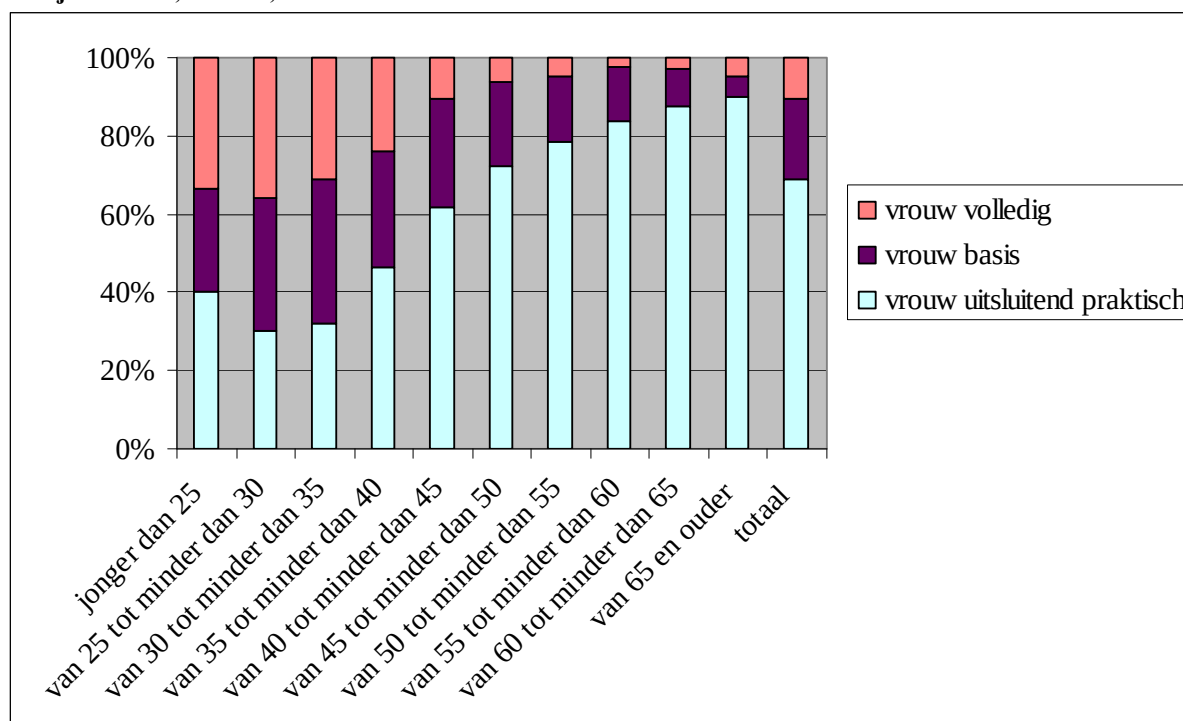
Het aandeel vrouwelijke bedrijfsleiders met een volledige opleiding ligt het hoogst bij de twee jongste leeftijdscategorieën: ongeveer een derde van hen heeft een volledige opleiding genoten (respectievelijk 33% en 36% voor jonger dan 25 jaar en van 25 tot minder dan 30 jaar). Bij de mannelijke bedrijfsleiders ligt dit respectievelijk op 59% en 68%. Bij de leeftijdsklassen van 40 tot 45 jaar is dit bij de vrouwelijke bedrijfsleiders nog slechts 11%, en bij de oudste leeftijdsklassen respectievelijk 3% en 5%.

Tabel 9: Leeftijdsklassen vrouwelijke bedrijfsleiders, aandeel praktische, basis en volledige opleiding, SGE ≥ 4 , 2005

	uitsluitend praktisch	basis	volledig	totaal
jonger dan 25	40%	27%	33%	100%
van 25 tot minder dan 30	30%	34%	36%	100%
van 30 tot minder dan 35	32%	37%	31%	100%
van 35 tot minder dan 40	46%	30%	24%	100%
van 40 tot minder dan 45	62%	28%	11%	100%
van 45 tot minder dan 50	72%	22%	6%	100%
van 50 tot minder dan 55	79%	17%	5%	100%
van 55 tot minder dan 60	84%	14%	3%	100%
van 60 tot minder dan 65	88%	9%	3%	100%
van 65 en ouder	90%	5%	5%	100%
totaal	69%	21%	11%	100%

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Figuur 20: Bedrijfsleiders (vrouw), aandeel praktische, basis en volledige opleiding bedrijfsleiders volgens leeftijdsklassen, SGE ≥ 4 , 2005

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Tijdens de gesprekken met de experts kwam het vermoeden naar voren dat het opleidingsniveau van vrouwen op het bedrijf de laatste decennia zeker is gestegen. Er huwen ook steeds meer vrouwen van buiten de landbouwsector met een landbouwer of tuinder. Deze vrouwen hebben dan misschien wel gestudeerd, maar daarom geen landbouwopleiding genoten. Het lijkt er ook op dat heel veel van die vrouwen een diploma voor tewerkstelling in de verzorgingssector hebben (bejaardenhelpster, kinderverzorgster, etc.).

Misschien is het voor mannen wel evidentier om praktische ervaring op te doen op andere bedrijven, door bv. in het begin nog mee te gaan helpen op andere bedrijven, een deel in loondienst te werken bij anderen.

De cijfers uit de landbouwenquête geven informatie over de landbouwopleiding van de bedrijfsleiders (praktisch, basis of volledig). Ze geven geen informatie over bv.:

- het opleidingsniveau van (meewerkende) echtgenoten of partner;
- het algemene opleidingsniveau, met andere woorden niet-landbouwopleiding.

3.4.4. *PC gebruik bedrijfsleiders*

In tabel 10 staan de aantallen en het aandeel van de bedrijfsleiders die wel of geen PC gebruiken in 2005 en 2009. Bij gebruik van een PC wordt een onderscheid gemaakt tussen PC zonder internet en PC met internet. In figuur 21 worden de aandelen grafisch voorgesteld. De data zijn uitgesplitst naar mannelijke en vrouwelijke bedrijfsleiders.

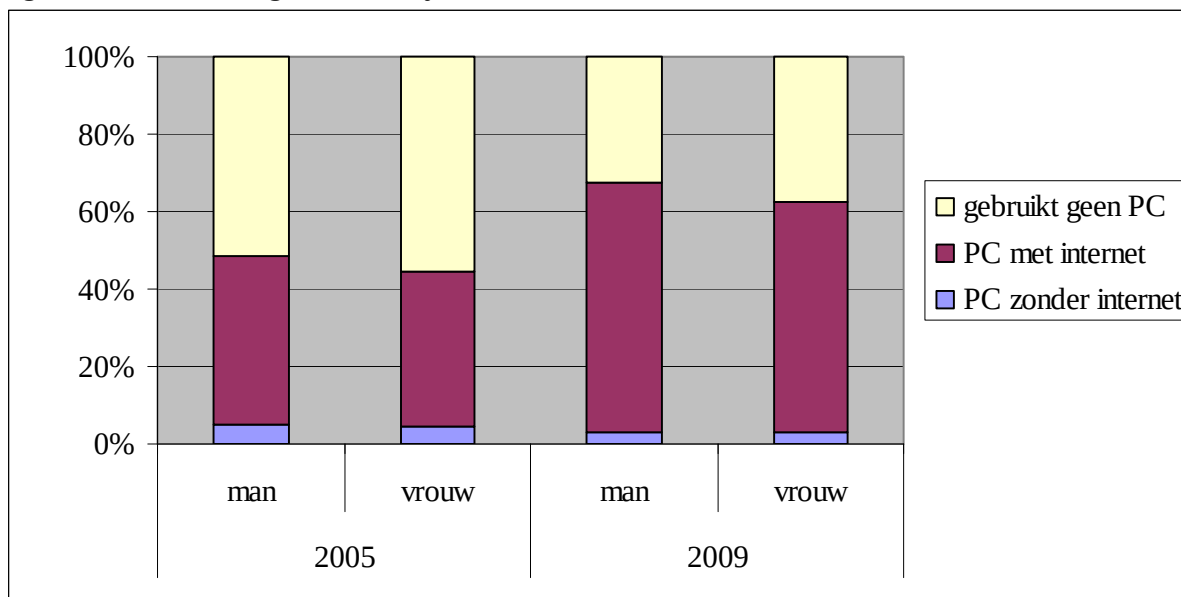
Het aandeel van bedrijfsleiders dat geen PC gebruikt is gedaald van ongeveer de helft in 2005 tot ongeveer een derde in 2009. Bij vrouwen ligt het aandeel dat geen PC gebruikt toch nog iets hoger dan bij mannen (55% ten opzichte van 51% in 2005 en 38% ten opzichte van 32% in 2009). Het aandeel van bedrijfsleiders dat een PC gebruikt zonder internet is licht gedaald in 2009 ten opzichte van 2005. Dit is zowel voor mannen als voor vrouwen gelijk en is gedaald van 5% in 2005 tot 3% in 2009. Het is dan ook logisch dat het gebruik van PC met internet toegenomen is in 2009 ten opzichte van 2005. Gemiddeld voor mannen en vrouwen samen is dit gestegen van 43% in 2005 tot 64% in 2009. Bij mannen ligt het gebruik van PC met internet toch wel telkens iets hoger dan bij vrouwelijke bedrijfsleiders. In 2005 is dit 44% van de mannen en 40% van de vrouwen, in 2009 is dit 65% van de mannelijke bedrijfsleiders en 59% van de vrouwelijke bedrijfsleiders.

Tabel 10: PC gebruik bedrijfsleiders, aantal en aandeel mannen en vrouwen, SGE $\geq$ 4, 2005 en 2009

	2005			2009		
	man	vrouw	totaal	man	vrouw	totaal
PC zonder internet	990 (5%)	104 (5%)	1.094 (5%)	468 (3%)	65 (3%)	533 (3%)
PC met internet	8.451 (44%)	912 (40%)	9.363 (43%)	10.804 (65%)	1.208 (59%)	12.012 (64%)
gebruikt geen PC	9.933 (51%)	1.259 (55%)	11.192 (52%)	5.418 (32%)	768 (38%)	6.186 (33%)
totaal	19.374 (100%)	2.275 (100%)	21.649 (100%)	16.690 (100%)	2.041 (100%)	18.731 (100%)

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Figuur 21: Aandeel PC gebruik bedrijfsleiders, man/vrouw, SGE ≥ 4 , 2005 en 2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Tijdens de gesprekken met de experts kwam steeds terug dat het meestal de vrouwen zijn die op het bedrijf instaan voor de administratie. Zo hebben zij meestal wel een beter zicht op de 'gezondheid' van het bedrijf en worden zij ook als eersten geconfronteerd met de problemen wanneer het slechter gaat (te betalen facturen, afbetalingen van leningen, etc.).

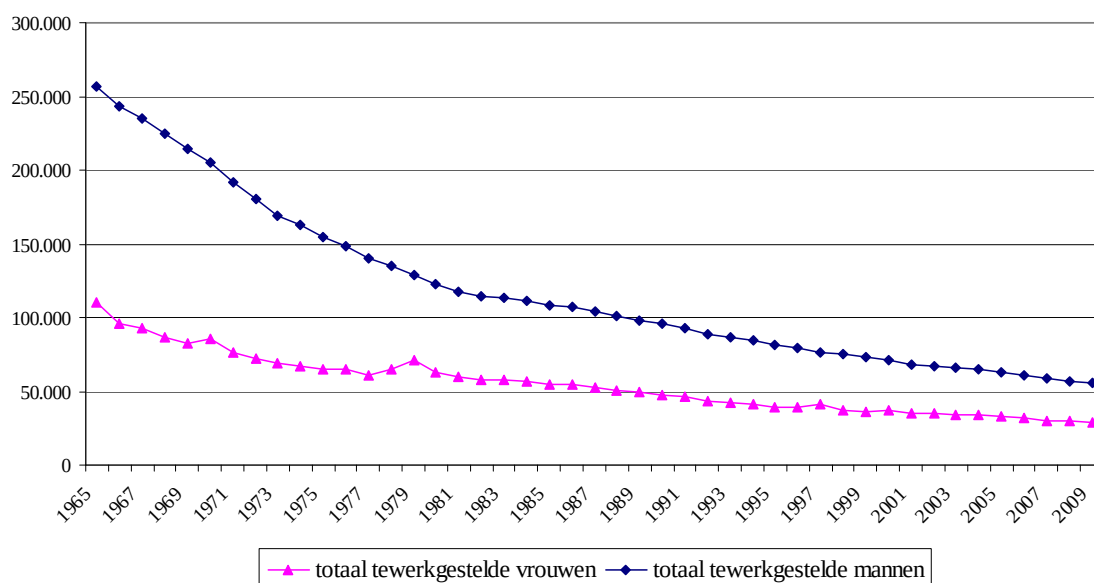
Een frustratie die blijkbaar leeft bij veel vrouwen op het landbouwbedrijf, is dat zij wel alle administratie op zich nemen, maar dat alle post echter toekomt op naam van de man. Zo is ook meestal de handtekening nodig van de echtgenoot bij administratieve formaliteiten of moet men de identiteitskaart van de man ter beschikking hebben om elektronische aangiften of verrichtingen te doen.

4. V/M Tewerkstelling

4.1. Inleiding

De tewerkstelling in de land- en tuinbouwsector is de laatste decennia sterk verminderd. Figuur 22 toont de evolutie van het aantal regelmatig tewerkgestelde personen in de land- en tuinbouwsector in België van 1965 tot 2009. Het totaal aantal regelmatig tewerkgestelde mannen in de Belgische land- en tuinbouw bedroeg in 1965 nog 256.487 mannen. In 2009 was dit aantal gereduceerd tot ongeveer een vijfde van het aantal van 1965, namelijk 55.440 regelmatig tewerkgestelde mannen. Het aantal regelmatig tewerkgestelde vrouwen lag steeds lager dan het aantal regelmatig tewerkgestelde mannen, namelijk 110.678 in 1965. Dit was in 2009 gezakt tot ongeveer een vierde van het aantal van 1965, namelijk 28.425 regelmatig tewerkgestelde vrouwen. Het totaal aantal tewerkgestelden (mannen en vrouwen) bedroeg in 1965 in België 367.165 personen, in 2009 was dit aantal gezakt tot 83.865.

Figuur 22: Aantal regelmatig tewerkgestelde personen in land- en tuinbouwsector, mannen en vrouwen, België, 1965-2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

In tabel 11 en figuur 23 wordt de evolutie weergegeven van het aantal regelmatig tewerkgestelde personen in de land- en tuinbouwsector in België, van 1965 tot 2009. Bij de mannen en vrouwen wordt telkens de opdeling gemaakt tussen de bedrijfshoofden en de andere tewerkgestelden.

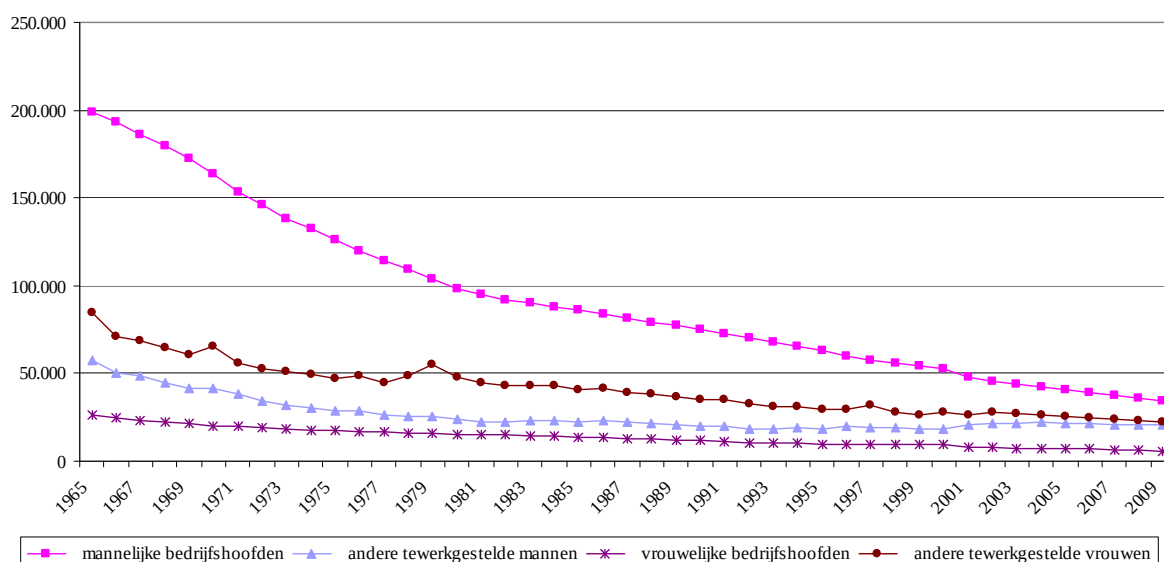
In 1965 is 78% van de tewerkgestelde mannen een bedrijfshoofd (199.070 van 256.487). In 2009 is dit aandeel gezakt tot 62%: 34.430 van de 55.440 tewerkgestelde mannen is bedrijfshoofd. Bij de regelmatig tewerkgestelde vrouwen ligt dit aandeel veel lager. In 1965 is ongeveer een vierde (24%) van de tewerkgestelde vrouwen in de Belgische land- en tuinbouwsector een bedrijfshoofd (26.128 van 110.678). Dit aandeel is gezakt tot ongeveer een vijfde (21%) in 2009. In 2009 zijn 5.889 van de 28.425 regelmatig tewerkgestelde vrouwen een bedrijfshoofd.

Tabel 11: Regelmatig tewerkgestelde personen, mannen en vrouwen, bedrijfshoofden en anderen, België, 1965, 1975, 1985, 1995, 2005 en 2009

	1965	1975	1985	1995	2005	2009
totaal tewerkgestelde mannen	256.487	154.440	108.258	81.248	62.526	55.440
<i>mannelijke bedrijfshoofden</i>	199.070	125.898	85.877	62.972	40.883	34.430
<i>andere tewerkgestelde mannen</i>	57.417	28.542	22.381	18.276	21.643	21.010
totaal tewerkgestelde vrouwen	110.678	65.024	54.774	39.671	32.483	28.425
<i>vrouwelijke bedrijfshoofden</i>	26.128	17.515	13.954	9.893	7.074	5.889
<i>andere tewerkgestelde vrouwen</i>	84.550	47.509	40.820	29.778	25.409	22.536
totaal tewerkgestelde personen	367.165	219.464	163.032	120.919	95.009	83.865

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

Figuur 23: Regelmatig tewerkgestelde personen, mannen en vrouwen, bedrijfshoofden en anderen, België, 1965-2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

4.2. Tewerkstelling in Vlaamse land- en tuinbouw V/M

Wanneer we de cijfers voor Vlaanderen bekijken, dan zien we dat er in 2009 42.762 regelmatig tewerkgestelden zijn in de Vlaamse land- en tuinbouw (zie tabel 12). Zoals ook bij de data die besproken worden onder hoofdstuk 3: v/m bedrijfsleiders en -hoofden, slaat dit op de data van beroepslandbouwbedrijven, met een SGE ≥ 4 . Wanneer alle bedrijven (dus ook met SGE < 4) in beschouwing worden genomen, ligt dit aantal natuurlijk hoger, en zijn er in totaal 58.635 regelmatig tewerkgestelden in de Vlaamse land- en tuinbouwbedrijven.

In tabel 12 wordt het aantal regelmatig tewerkgestelden van de beroepsland- en tuinbouwbedrijven in Vlaanderen weergegeven. Deze data zijn opgesplitst volgens de categorieën bedrijfshoofd, echtgeno(o)t(e) van bedrijfshoofd, andere familieleden en niet-familiale arbeidskrachten. Respectievelijk wordt hierin de opdeling gemaakt tussen bestendige tewerkgestelden (= meer dan halftijds) en niet-bestendige tewerkgestelden (minder dan halftijds). Voor alle data wordt het aantal (en het aandeel) mannen en vrouwen weergegeven.

In totaal zijn 63% van de regelmatig tewerkgestelden in de Vlaamse land- en tuinbouw ($SGE \geq 4$) een man en 37% zijn vrouw (wanneer alle bedrijven in beschouwing genomen worden is de verhouding respectievelijk 65% en 35% - dezelfde verhoudingen gelden voor beide in 2005 en 2009). De grootste categorie is die van de bestendige (meer dan halftijds) bedrijfshoofden (15.543 personen). Daarvan is 91% man en 9% vrouw. De tweede grootste categorie is die van de bestendige niet-familiale arbeidskrachten met 7.766 personen. Daarvan is 72% man en 28% vrouw. Bij de categorie echtgeno(o)t(e) van het bedrijfshoofd is het aandeel vrouwen zowel bij de meer als minder dan halftijds werkenden telkens veel groter dan het aandeel mannen. Bij de meer dan halftijds werkenden zijn 94% van de echtgeno(o)t(e) van het bedrijfshoofd vrouw, bij de minder dan halftijds werkenden zijn 85% van de echtgeno(o)t(e) van het bedrijfshoofd vrouw.

Tabel 12: Aantal en aandeel mannen en vrouwen regelmatig tewerkgestelden, volgens bedrijfshoofd, echtgeno(o)t(e) van bedrijfshoofd, andere familieleden en niet-familiale arbeidskrachten, $SGE \geq 4$, 2009

	Bhoofd /B	Bhoofd /NB	echtgeno(o)t(e) van Bhoofd /B	echtgeno(o)t(e) van Bhoofd /NB	andere familie- leden /B	andere familie- leden /NB	niet familiale arbeids- krachten /B	niet familiale arbeids- krachten /NB	totaal
man	14.137 (91%)	744 (77%)	374 (6%)	556 (15%)	2.000 (77%)	2.753 (68%)	5.570 (72%)	992 (56%)	27.126 (63%)
vrouw	1.406 (9%)	224 (23%)	6.013 (94%)	3.109 (85%)	587 (23%)	1.309 (32%)	2.196 (28%)	792 (44%)	15.636 (37%)
totaal	15.543 (100%)	968 (100%)	6.387 (100%)	3.665 (100%)	2.587 (100%)	4.062 (100%)	7.766 (100%)	1.784 (100%)	42.762 (100%)

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

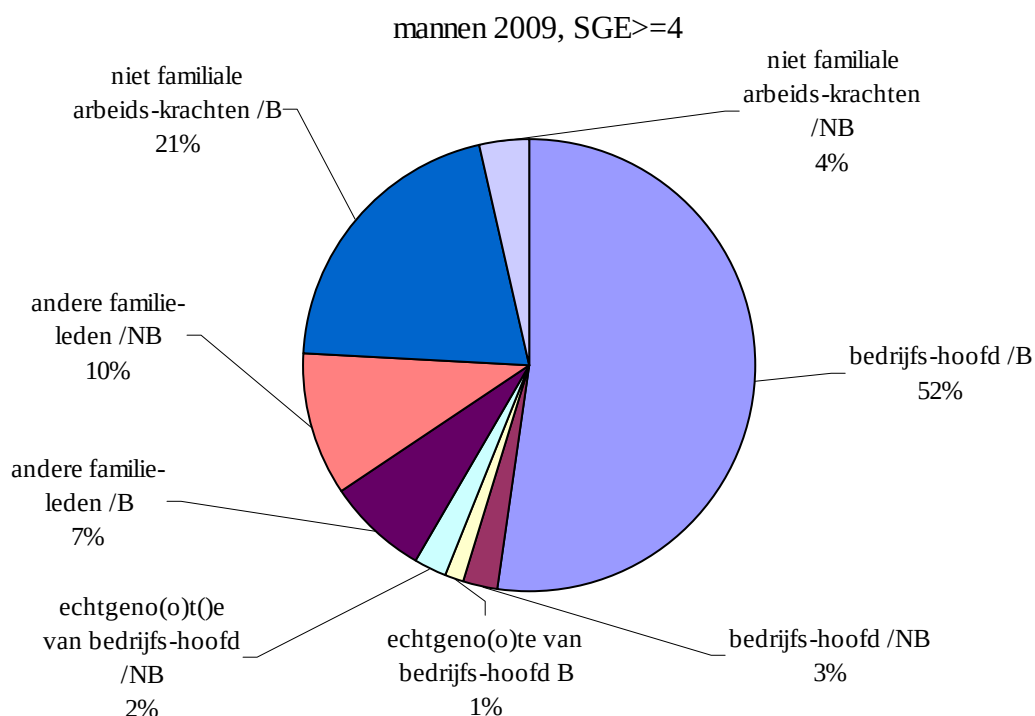
Bhoofd = bedrijfshoofd

B = Bestendig = meer dan halftijds

NB = Niet-Bestendig = minder dan halftijds

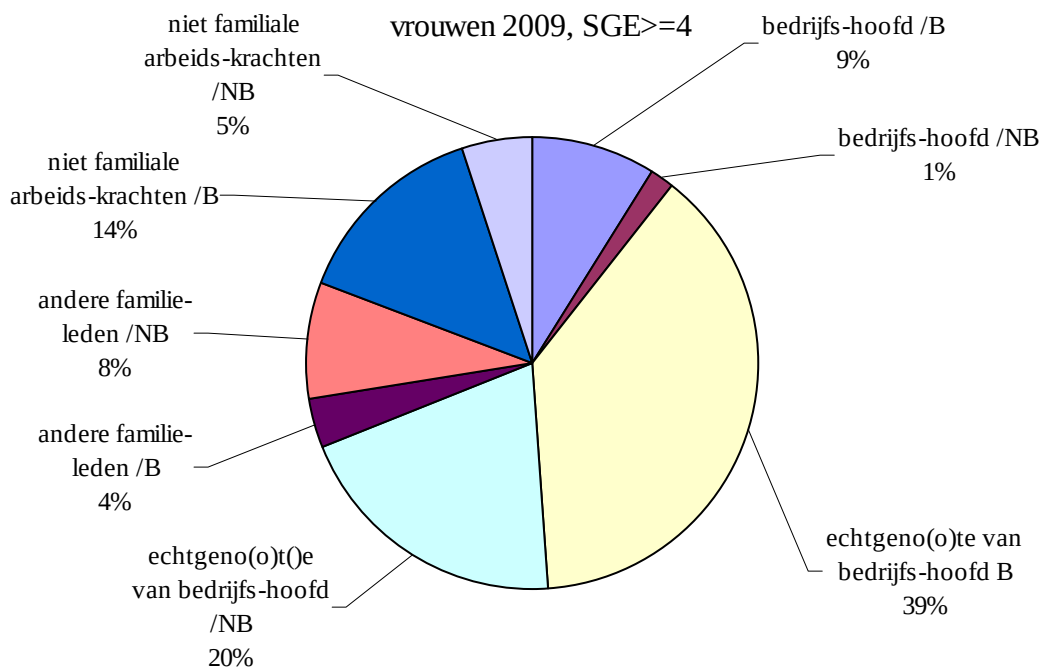
Wanneer we de verdeling van deze categorieën (bedrijfshoofd, echtgeno(o)t(e) van bedrijfshoofd, andere familieleden en niet familiale arbeidskrachten, respectievelijk bestendig en niet-bestendig) onder mannen en vrouwen bekijken (zie figuur 24 en figuur 25, zien we dat bedrijfshoofd de grootste categorie is bij de mannen (55%). Onder de vrouwen is slechts 10% bedrijfshoofd. Bij de mannen is de twee grootste categorie die van de niet-familiale arbeidskrachten (25%). Bij de vrouwen zijn 19% niet familiale arbeidskrachten. De grootste categorie bij de vrouwen is die van echtgenote van het bedrijfshoofd met 59%. Bij de mannen bedraagt deze categorie slechts 3%.

Figuur 24: Regelmatig tewerkgestelde mannen, aandeel echtgenoot van/bedrijfshoofd, andere familieleden en niet-familiale arbeidskrachten, SGE $\geq$ 4, 2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie
B = Bestendig = meer dan halftijds; NB = Niet-Bestendig = minder dan halftijds

Figuur 25: Regelmatig tewerkgestelde vrouwen, aandeel echtgenote van/bedrijfshoofd, andere familieleden en niet-familiale arbeidskrachten, SGE $\geq$ 4, 2009

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie
B = Bestendig = meer dan halftijds; NB = Niet-Bestendig = minder dan halftijds

Tenslotte is er ook nog de categorie onregelmatig tewerkgestelden (niet-familiaal) wat uitgedrukt wordt in aantal arbeidsdagen. In tabel 13 wordt het aantal arbeidsdagen van mannen en vrouwen in de Vlaamse land- en tuinbouw weergegeven, voor 2005 en 2009. De verdeling van het aantal arbeidsdagen onder mannen en vrouwen ligt zowel voor 2005 als 2009 op ongeveer twee derde door mannen en één derde door vrouwen.

Tabel 13: Aantal arbeidsdagen onregelmatig tewerkgestelden (niet familiaal), aantal en aandeel mannen en vrouwen, bedrijven met SGE >= 4, 2005 en 2009

	2005	2009
mannen	441.795 (67%)	482.810 (66%)
vrouwen	217.425 (33%)	252.828 (34%)
totaal	659.220 (100%)	735.638 (100%)

Bron: AMS op basis van FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

De taken van de vrouw op het bedrijf zijn heel divers ingevuld. Wat wel telkens naar voren kwam tijdens de interviews met de experts (zie ook hoofdstuk 3.4.4 PC gebruik bedrijfsleiders) is dat vrouwen meestal instaan voor de administratie van het bedrijf. Ook voor verbreding op het bedrijf lijken zij de cruciale motor te zijn. Soms werken vrouwen de hele dag op het bedrijf, soms zijn ze personeelsmanager (bv. team plukkers leiden), sommige vrouwen zijn anderzijds nog amper betrokken op het bedrijf en werken fulltime buitenshuis. Hun taken kunnen dus heel erg sterk verschillen van bedrijf tot bedrijf.

De experts die we geïnterviewd hebben geven wel aan dat er steeds meer vrouwen uit de sector buitenshuis werken. Dit zou meestal gaan om een deeltijdse job. Ze vermoeden dat dit in de meeste gevallen – wegens de crisis in de land- en tuinbouwsector – uit financiële noodzaak is. Soms wordt dit gezien als een voorlopige oplossing. Het buitenshuis werken maakt de combinatie arbeid en gezin wel complexer. Vroeger was het huis en de onderneming meer één geheel, en kon men het werk op het bedrijf beter afstemmen op de noden van het gezin en het huishouden. Door het buitenshuis werken van de partner (meestal dus de vrouw) moet men op zoek naar gezinsondersteunende diensten (bv. kinderopvang). Dit is in andere sectoren ook wel het geval, maar deze evolutie is pas recenter op gang gekomen in de land- en tuinbouwsector. De land- en tuinbouwsector is ook langer dan andere sectoren een familiaal gebeuren gebleven, waarbij men bv. voor kinderopvang een beroep kon doen op inwonende ouders.

Anderzijds is buitenhuis gaan werken voor landbouwersvrouwen nu ook een mogelijkheid geworden die enkele decennia geleden nog zo goed als uitgesloten was. Toen werd het quasi als vanzelfsprekend beschouwd dat een vrouw bij huwelijk met een landbouwer of tuinder haar eigen job zou opgeven om mee te werken op het bedrijf en/of om het huishouden te doen.

Tijdens de gesprekken kwam ook naar voren dat de combinatie van buitenshuis werken en gezinstaken en eventueel nog vaste of ad hoc taken op het bedrijf het voor de vrouw ook moeilijker maakt om taken op zich te nemen in belangenorganisaties. Wanneer de vrouw buitenshuis gaat werken uit financiële noodzaak kan het de vrouw ook in een bijzonder kwetsbare positie zetten. Enerzijds heeft ze wel een ‘eigen’ inkomen, anderzijds wordt dit inkomen dikwijls gebruikt om in het bedrijf te stoppen (leningen afbetalen) en is dit dikwijls gebaseerd op deeltijdse arbeid en bouwt de vrouw zo ook minder sociale rechten op.

Een aantal keren kwam ook naar voren dat het idee dat vrouwen nu volledig geëmancipeerd zijn in de land- en tuinbouwsector toch wel moet worden bijgesteld. Er zijn inderdaad misschien wel meer kansen en gelijke rechten voor vrouwen, maar er is nog werk aan de winkel om vrouwen daadwerkelijk op te laten komen voor zichzelf en gebruik te maken van die kansen en rechten. De emancipatiebeweging van jaren terug is wat aan het wegebben en doordat het ook moeilijker gaat in de sector gaan vrouwen zich ook makkelijker weer achteruit stellen om als vangnet te dienen.

5. Sociaal statuut meewerkende echtgeno(o)t(e)

5.1. Inleiding

Zelfstandigen zijn onderworpen aan het sociaal statuut der zelfstandigen (Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen, 2011). Een zelfstandige is een persoon die in België een beroepsactiviteit uitoefent en die niet gebonden is door een arbeidsovereenkomst of een statuut. Het is iemand die in België beroepshalve geen werknemer of ambtenaar is. Om in orde te zijn met het sociaal statuut moet de zelfstandige enkele verplichtingen nakomen: zich aansluiten bij een socialeverzekeringsfonds, zich aansluiten bij een ziekenfonds en sociale bijdragen betalen. Het sociaal statuut van de zelfstandige voorziet een aantal voordelen:

- gezinsbijslag
- geneeskundige verzorging, uitkering bij arbeidsongeschiktheid
- moederschapsverzekering
- dienstencheques voor moederschaphulp
- pensioen
- faillissementsverzekering

Jarenlang had de meewerkende echtgeno(o)t(e) geen eigen rechten in het sociaal statuut van de zelfstandigen. Daarin is geleidelijk aan verandering gekomen.

Vanaf 1 januari 1990 konden meewerkende echtgenoten zich vrijwillig aansluiten bij het sociaal statuut van de zelfstandigen (Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen, 2010). Op die manier hadden meewerkende echtgenoten recht op de uitkeringsregeling voor ziekte en invaliditeit en eventueel ook op de moederschapsuitkering. De aansluiting gebeurde op vrijwillige basis. Iemand die zijn of haar zelfstandige partner hielp in de zaak (en dus niet vrijwillig aangesloten was) genoot nog steeds geen eigen sociale bescherming. In geval van echtscheiding of overlijden van de zelfstandige, bleef de helpende partner, meestal de vrouw, vaak met bijna lege handen achter. Om tegemoet te komen aan deze problematiek werd het ‘ministatuut’ van de meewerkende echtgenoot vanaf 2003 verplicht:

Vanaf 1 januari 2003 werd het nieuwe statuut van de meewerkende echtgenoten een verplichting. De meewerkende echtgenoot beschikt sindsdien over eigen sociale rechten. Via het ministatuut was men verzekerd tegen arbeidsongeschiktheid, invaliditeit en bij moederschap. Uiteraard betekent dit wel dat deze ook sociale bijdragen moet betalen.

Vanaf 1 juli 2005 is de meewerkende echtgenoot verplicht aan te sluiten voor het maxistatuut. Het maxistatuut biedt een grotere dekking dan het ministatuut: pensioen, gezinsbijslagen, gezondheidszorg, arbeidsongeschiktheid, invaliditeit en moederschap (geen faillissementsverzekering). De meewerkende echtgenoot moet zich aansluiten bij het sociale verzekeringfonds waarbij ook de partnerzelfstandige is aangesloten.

Het maxistatuut is dus verplicht vanaf 1 juli 2005, behalve voor meewerkende echtgenoten die geboren zijn voor 1956, deze moeten aangesloten zijn onder het ministatuut. Zij kunnen zich wel vrijwillig aansluiten voor het maxistatuut.

Een meewerkende echtgenoot is de partner van een zelfstandige (gehuwd of samenlevingscontract) en helpt de zelfstandige in de zaak. Specifieke voorwaarden om als meewerkende echtgenoot beschouwd te worden zijn:

- dat de meewerkende echtgenoot effectief de partner helpt (regelmatig of minstens 90 dagen per jaar);
- dat de meewerkende echtgenoot geen eigen inkomen heeft uit een andere beroepsactiviteit, noch een vervangingsinkomen dat recht geeft op een volwaardige dekking in de sociale zekerheid.

Er zijn enkele uitzonderingen.

- Personen die persoonlijke socialezekerheidsrechten genieten via een beroepsactiviteit of vervangingsinkomen zijn niet onderworpen aan het stelsel van meewerkende echtgenoot.
- Ook indien de echtgenoot een bedrijfsleider (zaakvoerder, bestuurder, werkende vennoot binnen een vennootschap) is, is men niet onderworpen aan het stelsel van meewerkende echtgenoot.
- Om aan het statuut van meewerkende echtgenoot te voldoen, moet men ook effectief zijn/haar echtgenoot bijstaan. Indien men hem/haar op hoogst toevallige basis bijstaat (niet regelmatig en minder dan negentig dagen per jaar), is het stelsel van meewerkende echtgenoot evenmin van toepassing.

5.2. V/M statuut meewerkende echtgenote in land- en tuinbouw

De data over personen die onder het statuut van meewerkende echtgenoot vallen zijn van het Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen (RSVZ).

Tabel 14 toont het aantal personen met het statuut van meewerkende echtgenoot, volgens geslacht en sector. In 2009 is 29% van de vrouwen met het statuut van meewerkende echtgenoot werkzaam in de landbouwsector (7.574 van de 25.837). Bij de mannen is dit aandeel veel kleiner: slechts 8% van alle mannen met het statuut van meewerkende echtgenoot in 2009 zit in de landbouwsector (224 van de 2684).

Zowel in de landbouwsector, als voor alle sectoren samen zijn het vooral vrouwen die aangesloten zijn onder statuut van meewerkende echtgenoot.

Dit is schematisch weergegeven in figuur 26. Hier valt ook de duidelijke stijging in 2003 op. In 2002 hadden slechts 1.785 vrouwen in de landbouwsector het statuut van meewerkende echtgenote, in 2003 is dit bijna verzesvoudigd tot 10.447. Deze stijging kan wellicht grotendeels worden toegeschreven aan het verplicht worden van het ministatuut in 2003. Opmerkelijk is wel dat het aantal vanaf 2003 geleidelijk daalt, tot 7.574 in 2009.

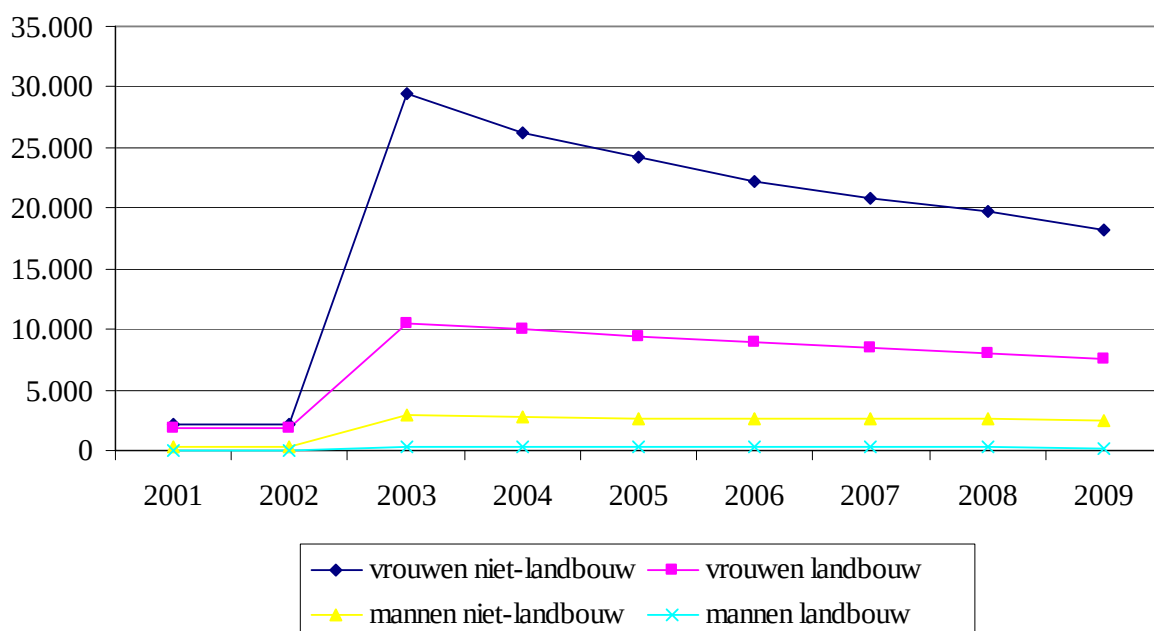
Ook het totaal aantal personen dat valt onder het statuut van meewerkende echtgenoot (mannen en vrouwen) in alle sectoren in Vlaanderen is opmerkelijk gedaald tussen 2003 en 2009 (van 43.125 tot 28.521).

Tabel 14: Aantal personen meewerkende echtgenoot, mannen en vrouwen, landbouw en niet-landbouw, Vlaanderen, 2001-2009

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
vrouwen niet-landbouw	2.146	2.135	29.448	26.273	24.239	22.218	20.846	19.666	18.263
vrouwen landbouw	1.783	1.785	10.447	9.958	9.396	8.880	8.475	8.057	7.574
mannen niet-landbouw	344	350	2.966	2.741	2.690	2.562	2.580	2.554	2.460
mannen landbouw	46	50	264	235	243	235	235	241	224
totaal	4.319	4.320	43.125	39.207	36.568	33.895	32.136	30.518	28.521

Bron: RSVZ

Figuur 26: Aantal personen meewerkende echtgenoot, mannen en vrouwen, landbouw en niet-landbouw, Vlaanderen, 2001-2009

Bron: RSVZ

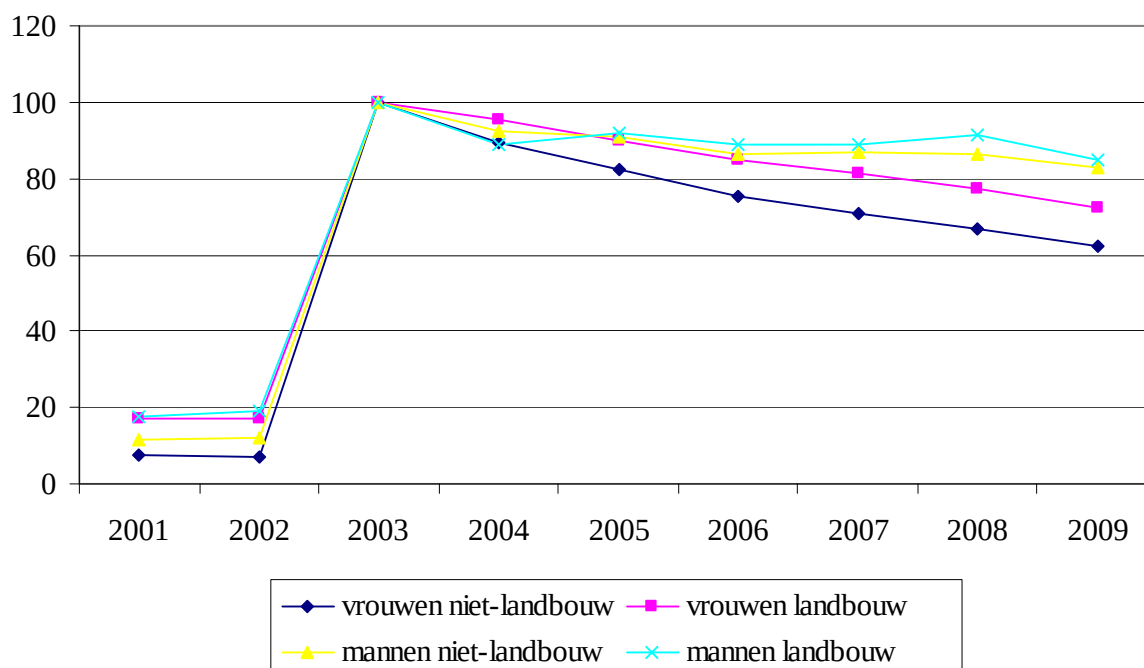
Wanneer dit uitgetekend wordt volgens een index, waarbij 2003 als 100% wordt ingesteld, dan zien we duidelijk de stijging in 2003, en de geleidelijke afname voor alle rubrieken (mannen en vrouwen, landbouwsector en alle sectoren) naar 2009 toe. Voor vrouwen in de landbouw is het aandeel in 2009 nog 72% ten opzichte van 2003.

Tabel 15: Index personen meewerkende echtgenoot, mannen en vrouwen, landbouw en niet-landbouw, Vlaanderen, 2001-2009

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
vrouwen niet-landbouw	7	7	100	89	82	75	71	67	62
vrouwen landbouw	17	17	100	95	90	85	81	77	72
mannen niet-landbouw	12	12	100	92	91	86	87	86	83
mannen landbouw	17	19	100	89	92	89	89	91	85

Bron: RSVZ

Figuur 27: Index personen meewerkende echtgenoot, mannen en vrouwen, landbouw en niet-landbouw, Vlaanderen, 2001-2009

Bron: RSVZ

Tabel 16 toont het aantal mannen en vrouwen met het statuut van meewerkende echtgenoot in Vlaanderen in 2009, enerzijds in de landbouwsector, anderzijds voor alle sectoren samen, opgesplitst in leeftijdsklassen. Wanneer alle sectoren in beschouwing worden genomen is slechts 8% van de vrouwen met het statuut van meewerkende echtgenote jonger dan 35 jaar. In de landbouwsector is dit slechts 5%. 86% van de vrouwen met het statuut van meewerkende echtgenote situeert zich in de leeftijdsklassen 35-65 jaar (alle sectoren), in de landbouwsector is dit 87%. In de landbouwsector is er in 2009 een iets hoger aandeel van vrouwen van meer dan 65 jaar met het statuut van meewerkende echtgenote (8%) ten opzichte van alle sectoren (5%).

Zowel in de landbouwsector, als voor alle sectoren samen zijn het vooral vrouwen die aangesloten zijn onder statuut van meewerkende echtgenoot. Het aandeel vrouwen is groter in de landbouwsector dan bij alle sectoren samen. In 2009 zijn 97% van de meewerkende echtgenoten in de landbouwsector vrouwen, bij alle sectoren samen zijn dit er 91%.

Tabel 17 toont de evolutie van vrouwen in de landbouw met het statuut van meewerkende echtgenote opgesplitst in leeftijdsklassen, van 2001 tot en met 2009. Het grootste aandeel situeert zich tussen de leeftijd van 40 tot 60 jaar (66% in 2009).

Tabel 16: Leeftijdsklassen personen meewerkende echtgenoot, aantal en aandeel mannen en vrouwen, alle sectoren en landbouwsector, Vlaanderen, 2009

leeftijdsklasse	vrouwen				mannen			
	alle sectoren		landbouw		alle sectoren		landbouw	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
18 - 19 jaar	5	0%			1	0%		
20 - 24 jaar	184	1%	31	0%	16	1%	0	0%
25 - 29 jaar	605	2%	105	1%	101	4%	3	1%
30 - 34 jaar	1.318	5%	286	4%	162	6%	10	4%
35 - 39 jaar	2.587	10%	684	9%	356	13%	25	11%
40 - 44 jaar	3.803	15%	1.134	15%	482	18%	32	14%
45 - 49 jaar	4.513	17%	1.365	18%	503	19%	43	19%
50 - 54 jaar	4.414	17%	1.279	17%	440	16%	42	19%
55 - 59 jaar	4.162	16%	1.193	16%	352	13%	29	13%
60 - 64 jaar	2.870	11%	920	12%	195	7%	23	10%
65 + jaar	1.376	5%	577	8%	76	3%	17	8%
Totaal	25.837	100%	7.574	100%	2.684	100%	224	100%

Bron: RSVZ

Tabel 17: Leeftijdsklassen meewerkende echtgenoot, aantal vrouwen, landbouwsector, Vlaanderen

Leeftijdsklasse	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
18 - 19 jaar		1		1		1		1	
20 - 24 jaar	46	31	45	33	35	32	42	41	31
25 - 29 jaar	225	195	299	247	201	172	158	133	105
30 - 34 jaar	345	334	763	697	597	509	436	386	286
35 - 39 jaar	332	350	1.415	1.273	1.149	963	848	770	684
40 - 44 jaar	181	205	1.627	1.631	1.527	1.432	1.386	1.286	1.134
45 - 49 jaar	163	167	1.587	1.508	1.480	1.460	1.434	1.387	1.365
50 - 54 jaar	211	191	1.691	1.580	1.458	1.370	1.357	1.325	1.279
55 - 59 jaar	212	216	1.656	1.670	1.600	1.503	1.359	1.253	1.193
60 - 64 jaar	68	95	871	884	896	947	933	919	920
65 + jaar			493	434	453	491	522	556	577
Totaal	1.783	1.785	10.447	9.958	9.396	8.880	8.475	8.057	7.574

Bron: RSVZ

Het minstatuut werd verplicht in 2003. Het maxistatuut werd verplicht voor meewerkende echtgenoten vanaf 1 juli 2005, behalve voor meewerkende echtgenoten die geboren zijn voor 1956. Zij moeten aangesloten zijn onder het ministatuut. Zij kunnen zich wel vrijwillig aansluiten voor het maxistatuut.

Tabel 18 toont voor alle sectoren het aandeel van meewerkende echtgenoten met het maxistatuut, opgesplitst naar geslacht en leeftijdsklasse. Er is niemand met het ministatuut onder de 50 jaar (wat wettelijk ook niet zou mogen).

Tabel 18: Leeftijdsklassen personen meewerkende echtgenoot, aandeel met maxistatuut, mannen en vrouwen, alle sectoren, 2009

Leeftijdsklassen	mannen	vrouwen
18 / - 50 jaar	100%	100%
50 / - 55 jaar	90%	82%
55 / - 60 jaar	33%	8%
60 / - 61 jaar	33%	8%
61 / - 62 jaar	30%	4%
62 / - 63 jaar	21%	5%
63 / - 64 jaar	24%	4%
64 / - 65 jaar	5%	2%
65 / - 70 jaar	0%	1%
70 / - 90 jaar	0%	0%

Bron: RSVZ

Het is niet mogelijk om in de databank van RSVZ een opsplitsing te maken naar leeftijd en naar sector. Maar aangezien alle meewerkende echtgenoten jonger dan 50 jaar het maxistatuut hebben, kunnen we wel een opdeling maken bij de 50 jaar grens (zie tabel 19). De gegevens die gekend zijn voor de landbouw (indeling in leeftijdsklasse enerzijds en opsplitsing mini/maxistatuut anderzijds) kunnen dan dus opgesplitst worden, naar een klasse jonger en een klasse ouder dan 50 jaar. Alle personen met ministatuut werden geklasseerd als ouder dan 50 jaar, de overige vijftigplussers hebben dan het maxistatuut, deze jonger dan 50 jaar hebben allemaal een maxistatuut. In 2009 is echter de klasse 50-55 jaar, een gemengde klasse. Een deel is verplicht het maxistatuut te nemen (jonger dan 53 jaar) en een deel niet, waardoor het aandeel met maxistatuut hoger is. Wanneer we kijken naar de opdeling bij meewerkende echtgenoten van meer dan 50 jaar dan zien we dat meer mannen kiezen voor het maxistatuut dan vrouwen. Dit is zowel in de landbouwsector, als in alle sectoren het geval.

Tabel 19: Aantal meewerkende echtgenoten jonger en ouder dan 50 jaar, mini en maxistatuut, mannen en vrouwen, alle sectoren en landbouw, 2009

	vrouwen		mannen	
	alle sectoren	landbouw	alle sectoren	landbouw
18 - 49 jaar	13.015	3.605	1.621	113
>50 jaar	12.822	3.969	1.063	111
waarvan ministatuut	8.701	2.819	506	57
waarvan maxistatuut	4.121	1.150	557	54
totaal	25.837	7.574	2.684	224
% boven 50 jaar met maxistatuut	32%	29%	52%	49%

Bron: RSVZ

Tijdens de gesprekken met experts kwam het statuut van meewerkende echtgeno(o)t(e) in de land- en tuinbouw meermaals ter sprake. Enerzijds wordt de regeling omtrent het sociaal statuut van de meewerkende echtgeno(o)t(e) als een verbetering ervaren. Vroeger was er geen statuut voor meewerkende vrouwen, de vrouw had enkel afgeleide rechten, nu heeft ze wel rechten op eigen naam. Dit is vooral van belang voor vrouwen die scheiden of weduwe worden.

Er wordt echter ook kritiek geformuleerd op het statuut van meewerkende echtgeno(o)t(e).

- De premies en vergoedingen die aan een landbedrijf worden toegekend, behoren tot het inkomen van de bedrijfsleider. Dit bedrag kan niet uitgesplitst worden, m.a.w. het is niet mogelijk om een deel ervan over te hevelen naar het inkomen van de meewerkende echtgenote (is zo vastgelegd in fiscale regelgeving). In bedrijven met een klein inkomen hebben meewerkende echtgenotes vaak een inkomen dat een stuk onder het drempelbedrag van 5.194,46 euro ligt (drempelbedrag 2009). Onder dit drempelbedrag betalen zij wel een vaste minimumbijdrage aan sociale zekerheid.

In de landbouwsector zouden meewerkende echtgenotes vaak een inkomen hebben dat onder dit drempelbedrag ligt. De bedrijfsleider betaalt dan wel de volle pot aan sociale zekerheidsbijdragen, terwijl de meewerkende echtgenote nog ruimte heeft om het inkomen aan te vullen tot het drempelbedrag. Meewerkende echtgenotes betalen in dit geval verhoudingsgewijs hogere bijdragen dan gebaseerd op het werkelijke inkomen. Resultaat is dat landbouwers met een laag inkomen verhoudingsgewijs meer socialezekerheidsbijdragen betalen dan landbouwers met een hoog inkomen. Dit geldt ook voor andere echtparen van zelfstandigen, maar misschien nog meer bij land- en tuinbouwers wegens de premies en vergoedingen (Staelraeve, 2009). Het aantal meewerkende echtgenoten met een klein inkomen is iets hoger in de landbouw en in de handel, vergeleken met andere bedrijfstakken. In 2008 was dit bv. voor de landbouw 83,9%, handel 84,03%, visserij 66,67% en voor de vrije beroepen 74,98%.

- UNIZO heeft zich steeds gekant tegen een verplicht sociaal statuut van meewerkende echtgenoten. Enerzijds omdat het statuut niet het verhoopte succes heeft gekend, anderzijds omdat het statuut niet meer beantwoordt aan de moderne noden van het ondernemerschap vindt UNIZO dat dit statuut volledig voorbijgestreefd is en is zij voorstander van het volwaardig ondernemersstatuut. Dit betekent concreet dat ze niet langer als een aanhangsel van hun zelfstandige partner worden beschouwd, maar als volwaardige co-ondernemers de zaak meerunnen (UNIZO, 2011). Men stelt voor om een ‘co-ondernemerscontract’ of ‘aannemingscontract sui generis’ in te voeren dat door de co-ondernemers zou kunnen afgesloten worden (de zelfstandige en zijn meewerkende partner). In dit verband moet ook het belang van het huwelijkscontract worden bekeken (zie ook hoofdstuk 3.4.1). Het stelsel van ‘zuivere scheiding van goederen met gemeenschap van aanwinsten’ waarbij elke partner bij ontbinding van het huwelijk recht heeft op de helft van de verrijking van de andere, lijkt hier meer aangewezen dan het stelsel van scheiding van goederen, waarbij men geen recht heeft op de meerwaarde van het patrimonium dat tijdens het huwelijk werd gerealiseerd (UNIZO, 2011).

Er zijn diverse verklaringen mogelijk voor de recente daling (in 2008 en 2009) van het aantal personen met het statuut van meewerkende echtgenoot:

- Misschien gaan steeds meer land- en tuinbouwsters (noodgedwongen) buitenshuis werken (deeltijds of voltijds), waardoor ze geen aanspraak (meer) kunnen maken op het statuut van meewerkende echtgenote. Het meer buitenshuis gaan werken zou vooral uit financiële noodzaak gebeuren. Zowel mannen als vrouwen uit de land- en tuinbouwsector zouden meer buitenshuis gaan werken, maar men vermoedt toch dat het vooral vrouwen zijn die er een (deeltijdse) job buitenshuis bijnemen.
- Misschien vindt men het statuut van meewerkende echtgenote niet aantrekkelijk genoeg, bv. omdat men geen dertigjarige loopbaan kan uitbouwen (pensioen). Men zou dus wel meer sociale bijdragen betalen, maar niet meer sociale bescherming hebben.
- Misschien zijn er meer vennootschappen, waardoor de echtgenote niet kan vallen onder dit statuut.

Niettemin is er geen studiewerk dat deze mogelijke verklaringen staft. Het blijft gissen naar de oorzaak waarom het aantal personen met het statuut van meewerkende echtgenoot verder daalt, zowel in de land- en tuinbouwsector als in alle sectoren.

Het opbouwen van sociale rechten in de land- en tuinbouwsector is slechts één van de vele administratieve en juridische formaliteiten waar men in de land- en tuinbouwsector van op de hoogte moet zijn. Daarnaast zijn er ook de juridische implicaties van de vele modaliteiten van het huwelijksvermogensrecht en erfenisrecht die een rol spelen bij de mijlpalen in het leven (overname, huwelijk, erfenis, etc.) en de bedrijfsboekhouding en financiële implicaties daarvan. Tijdens de gesprekken met de experts kwam naar voren dat het heel moeilijk is om hier als bedrijfsleider, meewerkende echtgenote of gewoon partner een totaalbeeld op te hebben. Dit is in alle sectoren wel het geval, maar misschien nog meer ingewikkeld in de land- en tuinbouwsector wegens zaken als erfpacht, productierechten, nutriëntenemissierechten, etc. Wellicht is het wel voor mannen en voor vrouwen beide moeilijk om er een totaalbeeld op te hebben, maar misschien is het totaalbeeld en allerlei mogelijke modaliteiten nog veel te weinig bekend bij vrouwen en zitten zij daardoor meer in een afhankelijke situatie. Bovendien wijst men er op dat er geen of weinig betrokkenen in de sector (beleidsmakers, notarissen, vertegenwoordigers van belangenorganisaties, boekhouders, bankadviseurs, etc.) zijn die van alle aspecten en alle modaliteiten op de hoogte zijn en het totaalbeeld kunnen schetsen. Elkeen is specialist in zijn deelgebied maar verliest daarbij misschien essentiële aspecten van andere domeinen uit het oog.

6. V/M Veiligheid en gezondheid op het werk

6.1. Inleiding

Van oudsher wordt de landbouw geassocieerd met moeilijke arbeidsomstandigheden. Door de diverse technologische revoluties die de landbouwsector doormaakte (zoals de mechanisatie, de verbetering van de levensomstandigheden en de chemische technieken) zijn de zware arbeidsinspanningen verminderd, maar tegelijkertijd ook intenser geworden. Het gebruik van deze technologieën gaat tevens gepaard met heel wat risico's. Bedrijfsleiders worden opgezadeld met tijdsdruk en stress, waardoor de onoplettendheid vaak evenredig toeneemt. Preventagri, opgericht in 2001 met als doel preventie van arbeidsongevallen en -ziekten te stimuleren, meldt dat de land- en tuinbouwsector op de vierde plaats komt in de ongevallenstatistieken, na de bouwnijverheid, staalindustrie en de houtsector (VILT, 2008).

Vrouwen die in de landbouw werkzaam zijn kunnen aan dezelfde risico's blootgesteld zijn als mannen, maar zij lopen in een aantal opzichten extra risico, vooral met betrekking tot de reproductieve gezondheid (bijv. bij gebruik van bestrijdingsmiddelen of biologische agentia). Bovendien vormen vrouwen een risicogroep als het gaat om arbeidsgebonden aandoeningen aan nek, schouders en armen (Europees Agentschap voor veiligheid en gezondheid op het werk, 2011).

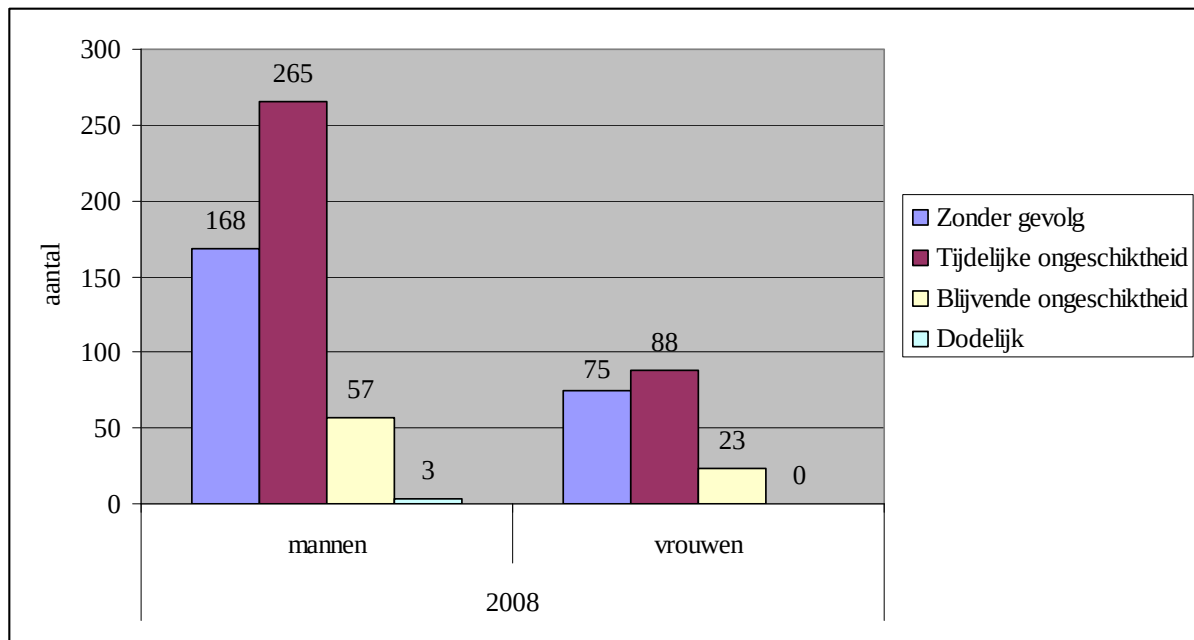
6.2. Arbeidsongevallen

Figuur 28 toont het aantal arbeidsongevallen van loontrekkende mannen en vrouwen in de sector 'teelt van gewassen, veeteelt, jacht en aanverwante diensten' van 2008. Aangezien de cijfers enkel van toepassing zijn op loontrekkenden en niet op werkgevers en/of zelfstandigen geven deze cijfers geen volledig beeld.

Het aantal arbeidsongevallen bij loontrekkenden in de sector ligt lager bij vrouwen dan bij mannen. Bij 27% van de arbeidsongevallen is een vrouw slachtoffer, bij 73% is een man slachtoffer. Dit is o.a. te wijten aan het lage aandeel vrouwen (ten opzichte van mannen) dat werkzaam is in de sector. Bij de mannen blijft 34% van de arbeidsongevallen zonder gevolgen, tegenover 40% bij de vrouwen. Bij beide geslachten gaat ongeveer 12% van de incidenten gepaard met blijvende arbeidsongeschiktheid. Daarnaast waren er in 2008 bij de mannen drie dodelijke arbeidsongevallen, terwijl er geen waren bij de vrouwen. Dit duidt op de wisselende ernst van de ongevallen, die in bepaalde gevallen uiterst ernstig kunnen zijn.

Bij het bekijken van het aantal arbeidsongevallen moet rekening gehouden worden met de beperktheid van de gegevens. Heel wat (kleine) arbeidsongevallen (verstuikingen, snijwonden e.d.) zouden immers niet worden aangegeven, waardoor ze niet voorkomen in de statistieken. Agriconstruct (2006) schat dat er dagelijks gemiddeld vijf ongevallen gebeuren op land- en tuinbouwbedrijven.

Figuur 28: Aantal arbeidsongevallen sector 'teelt van gewassen, veeteelt, jacht en aanverwante diensten', man/vrouw, België, 2008

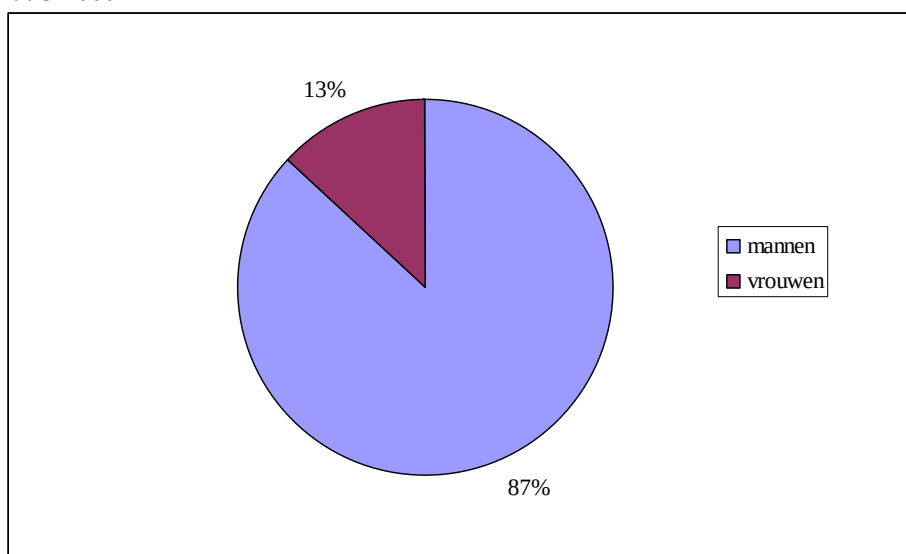

Bron: Fonds voor Arbeidsongevallen (2010)

Opmerking: deze gegevens gelden enkel voor werknemers met een arbeidscontract, dus geen zelfstandigen.

Volgens gegevens van de FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal overleg (2009) op basis van de landbouwenquête (NIS, 1995-2000) zijn vrouwen slechts betrokken bij 13% van de ongevallen in de landbouwsector (figuur 29), terwijl ze ongeveer 30% van de arbeidskrachten vertegenwoordigen. Volgens de bron kan dit verschil verklaard worden door de taakverdeling binnen het landbouwbedrijf: zo gebruiken vrouwen minder regelmatig landbouwmachines (bv. een balenpers, een maaidorsmachine). Bovendien wordt 40% van de vrouwen beschouwd als tijdelijke arbeidskrachten en lopen ze bijgevolg dus minder lang risico.

Figuur 29: Slachtoffers van arbeidsongevallen in de Belgische landbouw, aandeel mannen en vrouwen 1995-2000

Bron: FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal overleg (2009)

7. Beleid

7.1. Inleiding

Via het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) wordt steun verleend in het kader van diverse Europese steunregelingen. Deze steunregelingen kunnen opgedeeld worden in twee belangrijke groepen, namelijk de betalingen die gebeuren in het kader van de directe inkomensondersteuning (pijler I van het GLB) en deze die gebeuren in het kader van de indirecte steun, namelijk inzake plattelandontwikkeling (PDPO, pijler II van het GLB).

7.2. Pijler I

De steun binnen Pijler I omvat zowel markt- en prijssteun als rechtstreekse steun. In dit rapport wordt enkel ingegaan op de rechtstreekse steun. Deze is in grote mate ontkoppeld door de introductie van de bedrijfstoelage. De bedrijfstoelage is in Vlaanderen individueel bepaald op basis van de historische steun die de landbouwer ontvangen heeft tijdens een referentieperiode of op basis van de historische productie van de landbouwer. De bedrijfstoelage bestaat uit en wordt toegekend via een aantal toelagerechten met elk een bepaalde waarde: gewone toelagerechten (GTR), en speciale toelagerechten (STR). In 2009 zijn in Vlaanderen in de plantaardige sector enkel een aantal kleinere steunmaatregelen - de rechtstreekse steun voor zaaizaad, noten, energie- en eiwithoudende gewassen - nog gekoppeld. In de dierlijke sector zijn dat de slachtpremie kalveren (SK) en de zoogkoeienpremie (ZK) (zie Deuninck, 2010; De Regt, in voorbereiding).

Een analyse van de verdeling van de uitbetaalde toelagerechten (GTR+STR) tussen mannen, vrouwen, groeperingen en rechtsvormen (tabel 20) toont aan dat van het aantal bedrijven dat toelagerechten krijgt uitbetaald 73% over een mannelijke en 12% over een vrouwelijke bedrijfsleider beschikt. Groeperingen en rechtsvormen hebben de rest van de toelagerechten. Deze man/vrouw verdeling benadert de man/vrouw verdeling onder de bedrijfsleiders. Vrouwelijke bedrijfsleiders ontvangen echter maar 7% van de waarde van de toelagerechten. De gemiddelde waarde van de toelage per bedrijf is bij vrouwelijke bedrijfsleiders gemiddeld 4.000 euro lager dan bij mannelijke bedrijfsleiders. Ook het aantal rechten per bedrijf is bij vrouwelijke bedrijfsleiders meer dan een kwart lager.

Tabel 20: Verdeling van de totale uitbetaalde toelagerechten tussen mannelijke bedrijfsleiders, vrouwelijke bedrijfsleiders, groeperingen en rechtsvormen, 2009

	aantal bedrijven	aantal rechten	waarde rechten (€)	toelage /bedrijf	aantal rechten /bedrijf
man	17.021	334.775	164.482.660	9.664	20
vrouw	2.821	35.448	15.939.116	5.650	13
groeperingen	1.281	47.129	24.403.850	19.051	37
rechtsvormen	2.234	57.024	28.209.389	12.627	26
totaal	23.357	474.376	233.035.016		

Bron: ALV databank op 31/08/2010

Een gelijkaardig resultaat wordt bekomen voor de uitbetaalde premies voor zoogkoeien (tabel 21) en de slachtpremie voor slachtkalveren (tabel 22). Bedrijven met vrouwelijke bedrijfsleiders hebben een lagere premie per bedrijf dan mannelijke bedrijfsleiders. Het feit

dat vrouwelijke bedrijfsleiders minder dieren (zoogkoeien en slachtkalveren) op hun bedrijf hebben, is hiervan de oorzaak.

Tabel 21: Verdeling van de zoogkoeienpremie tussen mannelijke bedrijfsleiders, vrouwelijke bedrijfsleiders, groeperingen en rechtsvormen, 2009

	aantal bedrijven	aantal dieren	waarde premies (€)	premie / bedrijf	aantal dieren / bedrijf
Man	4.630	92.056	21.397.712	4.622	20
Vrouw	753	11.503	2.703.010	3.590	15
Groeperingen	363	12.481	2.885.835	7.950	34
rechtsvormen	306	9.199	2.130.273	6.962	30
Totaal	6.052	125.239	29.116.830		

Bron: ALV databank op 31/08/2010

Tabel 22: Verdeling van de slachtpremie kalveren tussen mannelijke bedrijfsleiders, vrouwelijke bedrijfsleiders, groeperingen en rechtsvormen, 2009

	aantal bedrijven	aantal dieren	waarde premies (€)	premie / bedrijf	aantal dieren / bedrijf
Man	158	118.448	3.041.951	19.253	750
Vrouw	27	16.412	426.543	15.798	608
Groeperingen	7	5.293	136.119	19.446	756
Rechtsvormen	72	85.613	2.124.425	29.506	1.189
Totaal	264	225.766	5.729.038		

Bron: ALV databank op 31/08/2010

7.3. PDPO – V/M

In het derde jaarverslag van het tweede Vlaamse programma voor Plattelandsontwikkeling (PDPO 2007-2013) kunnen we bij diverse maatregelen het aandeel vrouwen zien dat er aan deelnam of een aanvraag indiende. Het PDPO-verslag, dat in het kader van het EU-landbouwbeleid tevens als officiële rapportering aan de Europese Commissie dient, bevat een pak cijfermateriaal over de eerste drie jaar van uitvoering van het programma. Een belangrijk deel van het jaarverslag bestaat erin de vooruitgang van het programma te meten aan de hand van een EU-indicatorenset. De indicatoren liggen op financieel gebied, het outputgebied (bv. het aantal gesteunde landbouwers) en op het gebied van de resultaten (bv. aantal landbouwers dat een diploma of certificaat heeft behaald).

In totaal waren er in 2009 102 miljoen euro overheidsuitgaven voor het programma. Voor de eerste drie jaren van uitvoering van PDPO II komt dat neer op 299 miljoen euro. Dat is 39,6% van het geplande budget voor de volledige programmaperiode. De uitgaven in 2009 zijn als volgt verdeeld over de verschillende assen: As 1 (verbetering van het concurrentievermogen van de landbouwsector): 60,4%, As 2 (verbetering van het milieu en het platteland): 27,6%, As 3 (de leefkwaliteit op het platteland en de diversificatie van de plattelandseconomie): 10,5% en As 4 (Leader): 1,5%.

Het jaarverslag 2009 van het Programma voor Plattelandsontwikkeling Vlaanderen 2007-2013 geeft het aandeel van vrouwen bij diverse PDPO-maatregelen. In tabel 23 staan per maatregel van het PDPO het procentueel aandeel van deelnames of indieningen van of door vrouwen. Het grote aandeel vrouwen (74%) bij de maatregel intermediaire dienstverlening (opleiding en vorming van ruraal ondernemerschap) heeft voornamelijk te maken met het feit

dat hieronder activiteiten van KVLV vallen. Bij cursussen en stages is het aandeel vrouwen 37%, in de werking van Leader 31%.

Tabel 23: Aandeel vrouwen PDPO maatregelen, 2007-2013

PDPO maatregel	aandeel vrouwen
cursussen en stages	37%
korte vorming	29%
vestiging jonge landbouwers	17%
investeringssteun (VLIF)	6%
diversificatiesteun (VLIF)	8%
as 3: intermediaire dienstverlening	74%
werking Leader	31%

Bron: van Zeebroeck & Martens (2009)

7.3.1. Opleiding in de landbouw

Deze maatregel valt onder As 1: Verbetering van het concurrentievermogen. Onder deze maatregel vallen cursussen (starters- en vormingscursussen), stages en korte vorming (maatregel 111-A). In tegenstelling tot cursussen en stages zijn ‘korte vorming’ bijeenkomsten van één tot drie uur waarop een bepaald onderwerp in verband met de landbouwsector onder leiding van een lesgever wordt uitgediept.

7.3.1.1. Cursussen en stages

De geslacht- en leeftijdsgegevens van het aantal deelnemers aan de cursussen en stages wordt weergegeven in tabel 24. In totaal waren er 5.721 deelnemers aan cursussen en stages. 37,4% van deze deelnemers was vrouw (stijging met 1,4% t.o.v. 2008). 55,7% van de deelnemers was jonger dan 40 jaar (stijging met 1,6% t.o.v. 2008).

De 5.721 deelnemers aan cursussen of stages betrof 4.069 unieke personen, d.w.z. dat er in 2009 eveneens personen zijn die meerdere cursussen of stages gevolgd hebben. Van deze 4.069 personen was 36,4% vrouw en was 52,6% jonger dan 40 jaar.

Tabel 24: Leeftijd en geslacht van het uniek aantal deelnemers aan cursussen en stages

	Uniek aantal mannen			Uniek aantal vrouwen		
	< 40 jaar	≥ 40 jaar	Totaal	< 40 jaar	≥ 40 jaar	Totaal
Niet-uniek 2009	2.138	1.444	3.582	1.050	1.089	2.139
Uniek 2009	1.463	1.125	2.588	677	804	1.481
Uniek 2007-2009	3.422	2.675	6.097	1.687	1.872	3.559

Bron: van Zeebroeck & Martens (2009)

Het unieke aantal deelnemers aan cursussen en stages werd ook bepaald over drie jaren heen (2007, 2008 en 2009): 9.656. Voor de jaren 2007 en 2008 samen bedroeg dit 7.373 personen, hieruit volgt dat 2.283 personen in 2009 voor het eerst sinds de start van PDPO II een cursus

hebben gevolgd. Van de 9.656 personen waren er 36,9% vrouwen en was 52,9% jonger dan 40 jaar.

In totaal werden in 2009 5.211 diploma's en getuigschriften uitgereikt voor 3.650 unieke personen. 37,7% van de personen was vrouw en 52,2% was jonger dan 40 jaar.

Tijdens de eerste drie jaar van PDPO II werden in totaal 15.118 diploma's en getuigschriften uitgereikt aan 8.636 unieke personen. Van de 8.636 unieke personen die tijdens de eerste drie jaar van PDPO II een diploma of getuigschrift behaald hebben was 37,5% vrouw en 52,7% jonger dan 40 jaar.

7.3.1.2. Korte vorming

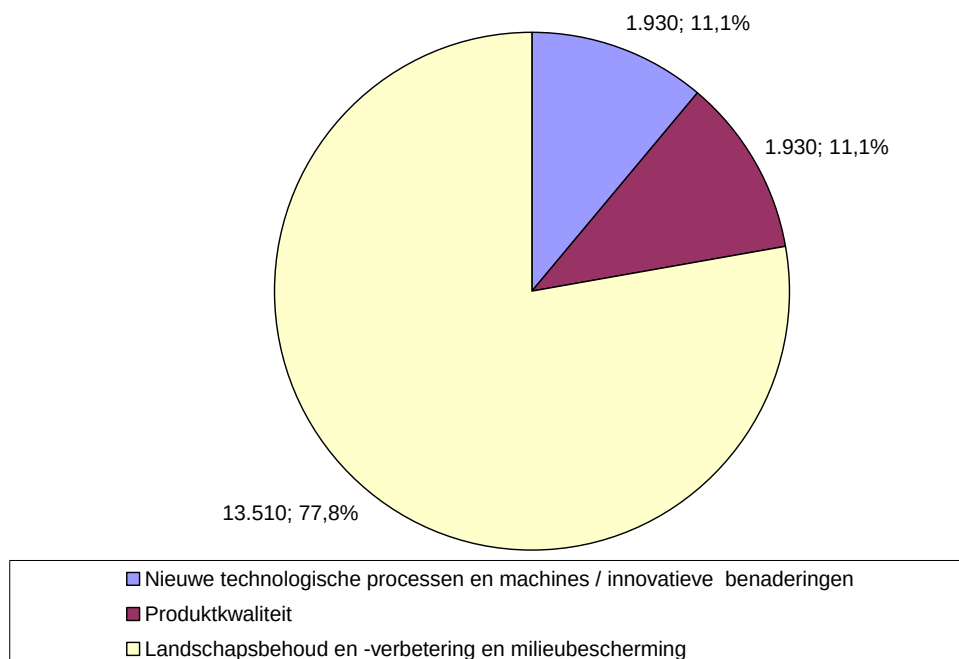
Bij de korte vorming wordt enkel het aantal deelnemers geregistreerd, zonder persoonsgegevens. De statistieken over geslacht en leeftijd van de deelnemers aan de korte vorming zijn gebaseerd op steekproeven. 28,8% van de deelnemers aan korte vorming zijn vrouw en 21% is jonger dan 40 jaar. Deze gegevens wijzen erop dat de deelnemers aan de korte vorming gemiddeld een hogere leeftijd hebben dan de deelnemers aan de cursussen en stages en dat eveneens het percentage vrouwelijke deelnemers lager is.

7.3.2. Sensibilisering duurzame landbouw (demoprojecten)

Deze maatregel valt onder As 1: Verbetering van het concurrentievermogen (maatregel 111C).

In figuur 30 wordt het aantal deelnemers en de uitgaven weergegeven voor de demoprojecten per thema. In totaal waren er 17.370 deelnemers aan sensibiliseringsprojecten die in 2009 beëindigd werden. Veruit het grootste aantal deelnemers (78%), nam deel aan demoprojecten die vallen onder de categorie "landschapsbehoud en –verbetering en milieubescherming". 11,1% van de deelnemers nam deel aan projecten die vallen onder de categorie "nieuwe technologische processen en machines / innovatieve benaderingen" en eveneens 11,1% van de deelnemers nam deel aan projecten die thuishoren onder het thema "productkwaliteit". Naar schatting was 10% van de deelnemers aan de demoprojecten een vrouw en 43% van de deelnemers was jonger dan 40 jaar.

Figuur 30: Deelnemers aan demoprojecten per thema, aantal en aandeel, 2009

Bron: van Zeebroeck & Martens (2009)

7.3.3. Vestiging van jonge landbouwers

Deze maatregel valt onder valt onder As 1: Verbetering van het concurrentievermogen (maatregel 112).

In 2009 werden 190 vestigingsdossiers goedgekeurd die ingediend werden na 1 januari 2007 onder PDPO II-regelgeving. 22,1 % van deze vestigingsdossiers gebeurden in het kader van vervroegde pensionering (=voorgaande bedrijfsleider tussen 55-64 jaar). 17,4 % van deze dossiers werd ingediend door een vrouw. Van deze 190 dossiers werd ook het investeringsvolume gemonitord, dat de som is van de overheidssubsidie en de privébijdrage. Het investeringsvolume bedroeg 31,8 miljoen euro.

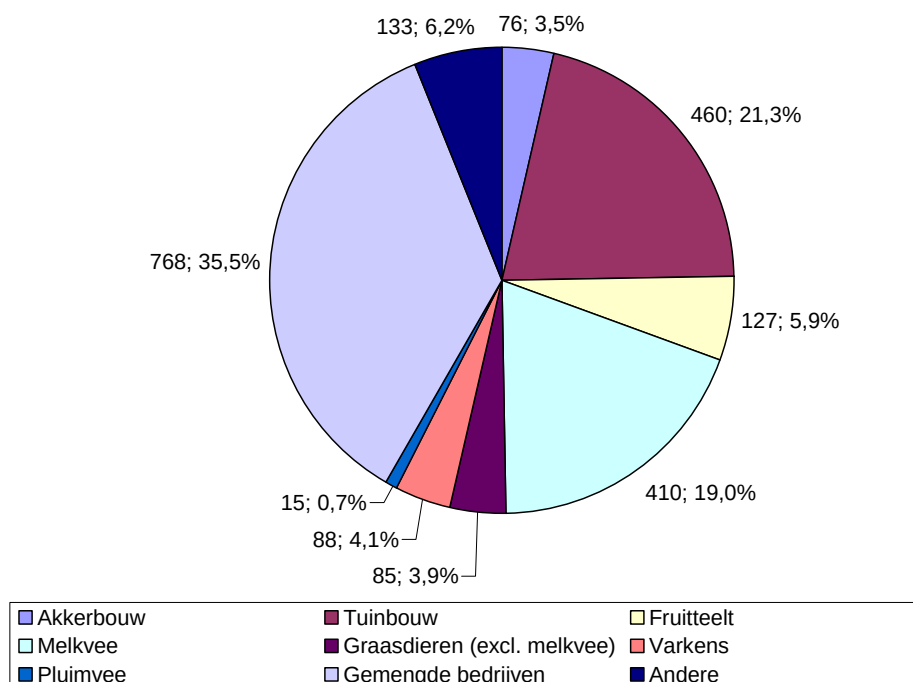
7.3.4. Investerings in landbouwbedrijven

Deze maatregel valt ook onder As 1: Verbetering van het concurrentievermogen (maatregel 121).

In 2009 werden 2.162 dossiers, ingediend onder PDPO II-regelgeving, goedgekeurd. Figuur 31 geeft de verdeling van de dossiers over de verschillende productierichtingen. 36% van de goedgekeurde investeringsdossiers vond plaats voor gemengde bedrijven, 21% voor tuinbouwbedrijven en 19% voor melkveebedrijven. 17% van deze dossiers werd ingediend door een rechtspersoon, dit is een stijging met 4% t.o.v. 2008.

Van de dossiers ingediend door een natuurlijk persoon was de aanvrager in 44% van de gevallen jonger dan 40 jaar en in 6% van de gevallen een vrouw.

Figuur 31: Goedgekeurde dossiers onder PDPO II-regelgeving aantal en aandeel per productierichting, 2009

Bron: van Zeebroeck & Martens (2009)

7.3.5. *Investerings diversificatie van landbouwactiviteiten*

Deze maatregel valt onder As 3: De leefkwaliteit op het platteland en diversificatie van de plattelandseconomie (maatregel 311 A).

In 2009 werden 191 dossiers goedgekeurd die werden ingediend onder PDPO II-regelgeving. De investeringen voor hernieuwbare energie zijn met voorsprong de belangrijkste vorm van diversificatie. De totale investeringskost voor hernieuwbare energie is gestegen van 7 miljoen euro in 2008 tot 17,6 miljoen euro in 2009. 8 % van de goedgekeurde investeringsdossiers in 2009 werd ingediend door een vrouw. 19% van de dossiers werden ingediend door een rechtspersoon, dit is een stijging met 7% t.o.v. 2008. 1% van de dossiers werd ingediend door een persoon jonger dan 25. 68,9% van uitbetaalde subsidies in 2009 gebeurde onder de vorm van een kapitaalpremie, de rest onder de vorm van rentesubsidies.

7.3.6. *Bevordering van toeristische activiteiten*

Dit valt onder As 3: De leefkwaliteit op het platteland en diversificatie van de plattelandseconomie (maatregel 313).

In 2009 werden echter enkel projecten goedgekeurd of subsidies uitbetaald in opdracht van de VLM. In 2009 werden tien nieuwe projecten goedgekeurd via de Provinciale Managementscomités. Acht projecten hebben betrekking op de voorziening van kleine losse infrastructuur (bv. infopunten en infoborden, een informatiecentrum). Er werden ook twee projecten goedgekeurd die vooral gericht zijn op de ontwikkeling en marketing van diensten op het gebied van plattelandstoerisme.

Voor de projecten die voorgaande jaren werden goedgekeurd door de PMC's in 2007, 2008 en gedeeltelijk ook reeds 2009 werd in 2009 een subsidie gegeven van 920.083 euro. De begunstigden zijn vooral provinciale en gemeentelijke besturen, met daarnaast nog enkele vzw's die volledig gericht zijn op het organiseren van toeristische infrastructuur.

Van de afgelopen projecten (goedgekeurd in 2007) werden de resultaatindicatoren bepaald. Er werden door de projecten 75 banen gecreëerd en 120.936 bijkomende bezoekers genoteerd. 40,0% van de gecreëerde banen was bestemd voor een vrouw en 10,7% voor een persoon jonger dan 25. Slechts twintig bezoekers overnachtten, de overigen waren allemaal dagbezoekers.

7.3.7. *Intermediaire dienstverlening (opleiding en vorming van ruraal ondernemerschap)*

Deze maatregel valt onder As 3: De leefkwaliteit op het platteland en diversificatie van de plattelandseconomie (maatregel 331).

In 2009 werden zeven nieuwe projecten rond opleiding en vorming van ruraal ondernemerschap goedgekeurd.

Er zijn eveneens gegevens beschikbaar over de deelnemers aan de verschillende vormingsactiviteiten voor de projecten die in 2007 goedgekeurd werden en waarvan de projecten beëindigd werden.

Wanneer we het aantal economische actoren bekijken die hebben deelgenomen aan de verschillende opleidingscategorieën en eveneens het aantal opleidingsdagen (1 dag = 8 uur) blijkt dat de grote meerderheid van de deelnemers niet kunnen worden toegewezen aan de verschillende Europese categorieën.

Wanneer de economische actoren worden uitgesplitst naar de verschillende types actoren waren er 581 overheidsorganisaties betrokken bij de projecten, 20 organisaties zonder winstoogmerk en drie bedrijven. Er waren eveneens 12.019 landbouwbedrijven betrokken. De overige deelnemers (55.383) kunnen niet tot een van de eerder genoemde actoren gerekend worden en hun deelname was dus op zelfstandige basis.

Voor de deelnemers die niet toegewezen kunnen worden aan ondernemingen, non-profit organisaties of overheidsorganisaties is eveneens geslacht en leeftijdscategorie gekend. Voor deze deelnemers wordt een onderscheid gemaakt tussen landbouwers en niet-landbouwers. Van de landbouwers was 4,3% jonger dan 25 jaar en was 40,8% een vrouw. Van de niet-landbouwers was 5,5% jonger dan 25 en was 82,9% een vrouw.

In totaal waren bij de afgesloten projecten 69.468 unieke personen betrokken. Hierbij worden niet alleen de landbouwers gerekend en de ‘zelfstandigen’, maar ook de personen die behoren tot vzw’s, overheidsorganisaties en KMO’s. Deze personen hebben eveneens allen met succes deelgenomen aan het project (opleidingsactiviteit). Van deze personen was 5,6% jonger dan 25 en was 73,5% een vrouw.

7.3.8. *Werking Plaatselijke Groepen*

Deze maatregel valt onder As 4: Leader. Binnen deze maatregel wordt steun verleend voor het beheer van de Plaatselijke Groepen, de verwerving van vakkundigheid en het dynamiseren van het gebied. Dit zijn voornamelijk kortlopende vormingsactiviteiten.

In 2008-2009 hebben 964 unieke personen succesvol deelgenomen aan één of meerdere opleidingsactiviteiten aangaande de opstelling en uitvoering van een lokale ontwikkelingsstrategie. 31,2% van de deelnemers was een vrouw en 3,9 % was jonger dan 25 jaar. Alle deelnemers die aanwezig waren op de opleiding worden als ‘geslaagd’ beschouwd in de zin dat ze het geleerde zullen toepassen in de praktijk (Van Zeebroeck & Maertens, 2009).

8. Conclusies & aanbevelingen

Anne Vandenborre zei in haar voordracht in 2003: "Een globaal overzicht van wie boerinnen en tuiniersters zijn bestaat er niet". Eigenlijk kan het nog scherper worden gesteld: er bestaat ook anno 2011 geen globaal overzicht van wie de Vlaamse boerinnen en tuiniersters zijn, maar er bestaan ook weinig tot geen studies die deelaspecten van het leven van land- en tuinbouwsters in Vlaanderen in kaart brengen of analyseren. Uit het overzicht van bestaande studies blijkt duidelijk dat er tot nu toe heel weinig onderzoek is gebeurd naar de rol en de positie van de vrouw op land- en tuinbouwbedrijven in Vlaanderen. De landbouwster of tuinierster is nog steeds redelijk onzichtbaar in studies over land- en tuinbouw.

Twee landbouworganisaties in Vlaanderen hebben een vrouwenafdeling (KVLV-Agra en Vrouwen ABS). Door het MEP-decreet (Meer Evenwichtige Participatie) uit 2007, moesten alle Vlaamse adviesorganen of raden van bestuur of beheer tegen 1 januari 2009 uit minstens één derde vrouwen bestaan. We vinden echter geen studies over de inbreng en rol van vrouwen in landbouwbelangenorganisaties en (inspraak) in het landbouwbeleid in Vlaanderen.

Een eerste stap die we ondernomen hebben om een beeld te krijgen van de positie van vrouwen in de land- en tuinbouw is de geslachtsspecifieke opsplitsing van beschikbare statistieken. We presenteerden data over de bedrijfsleiders en bedrijfshoofden, de tewerkstelling, personen met het statuut van meewerkende echtgeno(o)t(e) en veiligheid en gezondheid op het werk, uitgesplitst naar geslacht (man/vrouw). Een algemene conclusie is dat vrouwen in de landbouw ondervertegenwoordigd zijn. Zo is slechts 11% van de bedrijfsleiders in de beroepsland- en tuinbouw een vrouw. Dit schommelt wel volgens productierichting. De grootste afwijkingen vinden we bij de productierichtingen andere graasdieren (22% t.o.v. 78%), hokdieren (18% t.o.v. 82%) en gemengde veeteeltbedrijven (5% t.o.v. 95%). De gemiddelde leeftijd van vrouwelijke bedrijfsleiders is iets hoger dan die van mannelijke bedrijfsleiders. Wanneer alle bedrijven in beschouwing genomen worden heeft 34% van de mannelijke bedrijfsleiders een SGE<4 ten opzichte van 50% van de vrouwelijke bedrijfsleiders. Wanneer de zelfstandige beroepsbevolking per bedrijfstak wordt opgesplitst bedraagt het aandeel vrouwen in de landbouw 29% terwijl het algemeen gemiddelde van de zelfstandige beroepsbevolking bijna 34% is (hier zitten ook personen met statuut van meewerkende echtgeno(o)t(e) bij). 63% van de regelmatig tewerkgestelden in de Vlaamse land- en tuinbouw is man en 37% is vrouw.

Het aantal arbeidsongevallen bij loontrekkenden in de sector ligt lager bij vrouwen dan bij mannen. Bij 27% van de arbeidsongevallen is een vrouw slachtoffer, bij 73% is een man slachtoffer.

In het landbouwbeleid wordt geen onderscheid gemaakt tussen mannen en vrouwen, ze komen allebei in aanmerking voor alle instrumenten. Niettemin is er geen gelijke verdeling tussen mannen en vrouwen met betrekking tot de deelnames aan of indieningen voor PDPO-maatregelen. Dit is ook logisch gezien de onevenwichtige verdeling tussen mannen en vrouwen onder bedrijfsleiders.

Een analyse van de verdeling van de uitbetaalde toeslagrechten (GTR+STR) tussen mannen, vrouwen, groeperingen en rechtsvormen toont aan dat van het aantal bedrijven dat toeslagrechten krijgt uitbetaald 73% over een mannelijke en 12% over een vrouwelijke bedrijfsleider beschikt. Groeperingen en rechtsvormen hebben de rest van de toeslagrechten.

Deze man/vrouw verdeling benadert de man/vrouw verdeling onder de bedrijfsleiders. Vrouwelijke bedrijfsleiders ontvangen echter maar 7% van de waarde van de toeslagrechten. Het jaarverslag 2009 van het Programma voor Plattelandsontwikkeling Vlaanderen 2007-2013 geeft het aandeel van vrouwen bij diverse PDPO-maatregelen. De deelnames of indieningen van of door vrouwen per maatregel van het PDPO is respectievelijk: 37% van de cursussen en stages, 29% van korte vorming, 17% van vestiging jonge landbouwers, 6% van investeringssteun, 8% van diversificatiesteun, 74% van intermediaire dienstverlening en 31% van Leader. Het grote aandeel vrouwen (74%) bij de maatregel intermediaire dienstverlening (opleiding en vorming van ruraal ondernemerschap) heeft voornamelijk te maken met het feit dat hieronder activiteiten van KVLV vallen.

De geslachtsspecifieke opsplitsing van deze statistieken is een kwantitatieve toestandsbeschrijving. Ze beschrijft – in cijfers – het aantal of aandeel mannen en vrouwen voor bepaalde aspecten van de land- en tuinbouw. Op zichzelf geven deze genderstatistieken echter slechts een fragmentarisch beeld van de positie en de rol van de vrouw in de Vlaamse land- en tuinbouw. De cijfers op zich geven geen oorzaken van of een verklaring voor die toestand, of zelfs hoe de betrokkenen dit zelf ervaren. Enkele voorbeelden:

- 89% van de bedrijfsleiders is man en slechts 11% van de bedrijfsleiders in de Vlaamse land- en tuinbouw is vrouw. Dit aandeel van vrouwen ligt veel lager dan het gemiddelde aandeel van vrouwen in de zelfstandige beroepsbevolking. Het is echter gissen naar de oorzaken (traditionele karakter van de sector? eerder mannen kandidaatopvolger? ‘vrije’ keuze?). De cijfers geven ook geen inzicht in de situatie van de partners van de bedrijfsleiders en hoe de beide partners dit zelf ervaren.
- De laatste jaren daalt het aantal personen met het statuut van meewerkende echtgeno(o)t(e), zowel bij mannen als bij vrouwen, en zowel in de landbouw als in andere sectoren. Misschien vinden meewerkende echtgenoten het statuut niet aantrekkelijk genoeg, misschien gaan meer vrouwen buitenshuis werken en komen ze bijgevolg niet in aanmerking voor dit statuut.

Verschillen in geslachtsspecifieke statistieken kunnen uiteenlopende betekenissen hebben. Ze kunnen wijzen op een verschillende situatie waarmee het beleid rekening zou moeten houden. Ze kunnen ook een weerspiegeling zijn van een ongelijke behandeling waartegen moet worden opgetreden. (Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, 2006).

De geslachtsspecifieke opsplitsing van kenmerken van bedrijfsleiders of werknemers in de land- en tuinbouw of genderstatistieken kan geen sluitend antwoord bieden op de vraag of vrouwen in de land- en tuinbouwsector wel gelijke kansen krijgen, en al helemaal niet op hoe vrouwen zich daar dan zelf bij voelen. Niettemin is deze geslachtsspecifieke opsplitsing wel een eerste stap die moet worden ondernomen om de positie en de rol van de vrouw in de Vlaamse land- en tuinbouw in kaart te brengen. In dit rapport hebben we daartoe een aanzet gegeven.

Daarnaast hebben we ook experts geïnterviewd om knelpunten aangaande de positie van de vrouw in de Vlaamse land- en tuinbouw aan te geven. Items die daarbij herhaaldelijk aan bod kwamen zijn de volgende:

- Er zijn duidelijk minder vrouwen bedrijfsleider in de land- en tuinbouw dan in andere sectoren. Misschien ligt de oorzaak hiervoor in het meer traditionele en familiegebonden karakter van de sector.
- Vrouwen in de land- en tuinbouw gaan de laatste jaren meer buitenshuis werken. Dit is wellicht eerder uit financiële noodzaak, wegens de crisis in de sector. Enerzijds kan het als een teken van emancipatie worden beschouwd, maar indien het louter uit financiële noodzaak is, is het geen goed zaak voor de vrouw.

- Men vermoedt dat meestal de vrouw instaat voor de administratie op het bedrijf. Daardoor heeft zij een beter zicht op de gezondheid van het bedrijf en kan zij de implicaties van de crisis beter plaatsen.
- Het statuut van de meewerkende echtgenote is verplicht geworden. Maar dat alles betekent niet noodzakelijk een betere positie van de vrouw op het landbouwbedrijf. De laatste jaren daalt het aantal personen met dit statuut ook. Er kunnen ook zeker vragen worden gesteld bij de invulling van dit statuut (wat met lage inkomens? liever een volwaardig co-ondernemerschap?).
- Misschien meer nog dan in andere sectoren is goede kennis en besef van de mogelijkheden en implicaties van het huwelijksvermogensrecht, erfrecht, vennootschapsrecht, fiscaliteit, etc. van belang in de land- en tuinbouw. Vrouwen hebben dikwijls zelf geen zicht op het totaalbeeld en durven hun situatie niet genoeg bespreekbaar maken. Ook experts die land- en tuinbouwers adviseren hebben meestal geen zicht op het totaalbeeld.

Deze studie is een aanzet voor verder genderonderzoek in de Vlaamse land- en tuinbouw. Er zijn nog heel veel andere aspecten die niet in deze studie zijn opgenomen, of die slecht fragmentarisch aan bod zijn gekomen. We denken bv. aan:

- De taakverdeling op het bedrijf. Staan vrouwen echt meer in dan mannen voor de administratie? Schrikt de soms zware fysieke arbeid vrouwen af om te gaan werken in de sector? Zijn zij de motor voor verbredingsactiviteiten op het bedrijf, en zo ja, waarom? Welke taken worden van haar verwacht en waarom?
- Wat met vrouwen in de sector die niet in de databanken opgenomen zijn (die geen bedrijfsleider zijn, niet het statuut van meewerkende echtgenote hebben, niet als tewerkgestelde opgenomen in de statistieken, etc.)
- Hoe vullen vrouwen in de land- en tuinbouw hun vrije tijd in? Hebben zij wel vrije tijd? Hoe kijken zij daar zelf tegenaan? Hoe is hun vrijetijdsbesteding anders dan van mannen?
- Hoe zit het met de vertegenwoordiging van vrouwen in landbouworganisaties? Kunnen zij hun stempel drukken op het landbouwbeleid? Zijn de vrouwen in de sector daar zelf tevreden mee? Komen genderthema's aan bod in het landbouwbeleid, en gebeurt dit voldoende en adequaat?
- Hoe is de gezinssituatie van vrouwen in deze sector? Kan zij makkelijk arbeid en gezin combineren? Zijn er knelpunten en welke zijn specifiek voor de sector? Worden meisjes anders opgevoed dan jongens?
- Welke ideeën leven er in de sector over gelijke kansen voor mannen en vrouwen? Hoe denken zij over de rollen voor mannen en vrouwen in de samenleving? Welke rollenpatronen zijn dominant? Welke rollenpatronen worden als ideaal gezien? Is dit anders dan in andere geledingen van de maatschappij?

De antwoorden op sommige van deze vragen zijn dikwijls niet uit bestaande databanken te halen. Om een beter beeld te krijgen op de rol en de positie van de vrouw in de Vlaamse land- en tuinbouw, en de vraag of zij daarbij gelijke kansen heeft als mannen, is het aangewezen om de vrouwen in de sector zelf te bevragen. Hoe ervaren zij hun positie ten aanzien van mannen in de sector? Vinden ze dat zij belemmerd zijn in de uitoefening van hun rechten? Welke knelpunten zijn er? Hoe staat dit ten opzichte van de positie van vrouwen in andere sectoren, en in de maatschappij in het algemeen? Om hier een antwoord op te kunnen geven is een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek nodig.

Bronnen

Agriconstruct (2006) Veiligheid in land- en tuinbouw, *Agriconstruct*, 9, 2, themanummer.

Brandth B. (2002) Gender identity in European family farming: a literature review, *Sociologica Ruralis*, 42/3, 181-200.

De Becker R., D'Hooghe J. & Mortier P. (2009) *Vlaamse bruto standaardsaldi voor de gewassen en de veehouderij (2000-2005)*, Beleidsdomein Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

<http://lv.vlaanderen.be/nlapps/docs/default.asp?id=1205>.

Dedry A. (1997) *Men zaait met handen en niet met manden. Een sociologisch onderzoek bij landbouwers in de 5-B-inventarisatieprojecten Westhoek en Meetjesland*, KVLV.

De Regt (in voorbereiding) *Analyse van de rechtstreekse steun uit Pijler I en Pijler II aan de landbouwer: 2009*, Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

Deuninck J. (2010) *Analyse van de rechtstreekse steun uit Pijler I aan de landbouwer: campagne 2008*, Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

<http://lv.vlaanderen.be/nlapps/docs/default.asp?id=1620>.

Europees Agentschap voor veiligheid en gezondheid op het werk (2003) *Genderthema's in samenhang met veiligheid en gezondheid op het werk*, Facts 42, 11 september 2003.

<http://osha.europa.eu/nl/publications/factsheets/42>.

Europees Agentschap voor veiligheid en gezondheid op het werk (2011) *Vrouwen in de landbouw*, download februari 2011.

<http://osha.europa.eu/nl/sector/agriculture/women>

Everaert H. & Lenders S. (1996) *En wat denkt de boer erover? Een sociologisch onderzoek naar de houding van de Belgische bedrijfsleiders tegenover hun beroepssituatie*, Ministerie van Middenstand en Landbouw, Landbouw Economisch Instituut, November 1996.

Everaert H. (1999) *De boerin tussen vrijheid en gebondenheid. Resultaten van een sociologisch onderzoek*, Ministerie van Middenstand en landbouw, Centrum voor landbouweconomie, Studie A86.

FOD Economie, K.M.O, Middenstand en Energie (2010) Landbouwenquête, <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/gegevensinzameling/enquetes/landbouwtelling/index.jsp>.

Fonds voor Arbeidsongevallen (2010) *Jaarlijkse statistische tabellen*, http://www.faofat.fgov.be/site_nl/home.html.

FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal overleg (2009) *Goede veiligheidspraktijken in de landbouwsector*, Federale overheidsdienst (FOD) Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal overleg, Brussel, <http://www.werk.belgie.be/publicationDefault.aspx?id=24082>.

Food and Agricultural Organization of the United Nations, the International Fund for Agricultural Development and the International Labour Office (2010) *Gender dimensions of agricultural and rural employment: differentiated pathways out of poverty. Status, trends and gaps*, Rome.

http://www.ifad.org/pub/gender/agriculture/GRE_WEB.pdf.

Food and Agricultural Organization of the United Nations (2011) *The state of food and agriculture. Women in agriculture. Closing the gender gap for development*, Rome.
<http://www.fao.org/docrep/013/i2050e/i2050e.pdf>.

Holmes R. & Slater R. (2008) Measuring progress on gender and agriculture in the 1982 and 2008 world development reports, *Gender & Development*, 16/1, 27-40.

Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (2006) *Vrouwen en mannen in België. Genderstatistieken en genderindicatoren. Editie 2006*, Brussel.
http://igvm-iefh.belgium.be/nl/binaries/Statistieken_2006_tcm336-39752.pdf.

Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (2011) *Statistieken en genderindicatoren*.
http://igvm-iefh.belgium.be/nl/actiedomeinen/gender_mainstreaming/toepassen/statistieken_indicatoren/.

KVLV-Agra (2011) *Provinciale Agradag – naar een gelijke financiële en juridische positie van beide partners op het bedrijf*, Roeselare, 15 februari 2011.

Oeyen A. & Tacquenier B. (2011) *Rentabiliteitsrapport land- en tuinbouw 2009*, Departement Landbouw & Visserij, afdeling Monitoring & Studie, Brussel.
<http://lv.vlaanderen.be/nlapps/docs/default.asp?id=2068>.

Platteau J. (red.) *Landbouwrapport 2005*, Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en studie, Brussel.
<http://www2.vlaanderen.be/landbouw/downloads/volt/lara1.pdf>.

Platteau J., Van Bogaert T. & Van Gijseghe D. (reds.) (2008) *Landbouwrapport 2008*, Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en studie, Brussel.
<http://lv.vlaanderen.be/nlapps/docs/default.asp?id=1125>.

Platteau J., Van Gijseghe D. & Van Bogaert T. (reds.) (2010) *Landbouwrapport 2010*, Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en studie, Brussel.
<http://lv.vlaanderen.be/nlapps/docs/default.asp?id=1987>.

Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen (2009) *Advies nr. 123 voor statistieken uitgesplitst naar geslacht en genderindicatoren*.
<http://www.raadvandegelijkekansen.be/media/products/17/706/123NdlStatistiekenGenderindicatoren.pdf>.

Rijksinstituut voor de sociale verzekering der zelfstandigen (2010) *Het sociaal statuut der zelfstandigen. Meewerkende echtgenoten*, Brussel, oktober 2010.
http://www.rsvz.be/nl/tools/publications/spouse_nl.pdf.

Rijksinstituut voor de sociale verzekering der zelfstandigen (2011) *Het sociaal statuut der zelfstandigen. Uw rechten en plichten*, Brussel, januari 2011.
http://www.rsvz.be/nl/tools/publications/rights_obligations_nl.pdf.

Rijksinstituut voor de sociale verzekering der zelfstandigen (2011) *Statistieken*,
<http://www.rsvz.be/nl/tools/statistics/index.htm>.

Sachs C. & Alston M. (2010) Global shifts, sedimentations, and imaginaries: an introduction to the special issue on women and agriculture, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 35/2, 277-287.

Staelraeve S. (2009) Socialezekerheidsbijdragen – Meewerkende echtgenotes in bedrijven met een klein inkomen, Parlementaire vraag nr. 156 aan de Minister van KMO's, Zelfstandigen, Landbouw en Wetenschapsbeleid, 17 juni 2009, *Schriftelijke Vragen en Antwoorden Kamer*, QRVA 52 71, 27 juli 2009, 179-180.

UNIZO (2011) *De vrouw in het zelfstandig ondernemerschap*, UNIZO Studiedienst, Brussel.

UNIZO (2011) *Het statuut van de meewerkende echtgenoten is niet meer van deze tijd. UNIZO lanceert nieuwe visie*, UNIZO Studiedienst, Brussel.

Vandenborre A. (2003) Boeren en tuiniersters in Vlaanderen, presentatie op het seminarie “gelijke kansen voor vrouwen in land- en tuinbouw”, 14 maart 2003.

<http://www2.vlaanderen.be/landbouw/downloads/boerinnen.pdf>.

Van Zeebroeck M. & Maertens E. (2009) *Vlaams Programma voor Plattelandsontwikkeling 2007-2013, Jaarverslag 2009*, Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel, <http://lv.vlaanderen.be/nlapps/docs/default.asp?id=1722>.

Verstraete K. (2002) *Het erf van mijn moeder. Drie generaties vrouwen in land- en tuinbouw*, Uitgeverij Van Halewijck, Leuven.

Verstraete K. (2011) *100 jaar Het erf van mijn moeder. Vier generaties vrouwen in land- en tuinbouw*, Uitgeverij Van Halewijck, Leuven (in druk).

VILT - Vlaams Infocentrum Land- en Tuinbouw (2008) Interview met Robin De Sutter, Preventagri, Zet pesticiden alstublieft achter slot en grendel, *Vilt*, 30 januari 2008.

Werkgroep Gelijke kansen (2003) *Seminarie “gelijke kansen voor vrouwen in land- en tuinbouw” Krijgen vrouwen gelijke kansen?*, 14 maart 2003.

<http://www2.vlaanderen.be/landbouw/downloads/boerinnendocmap.doc>.

Figuren

FIGUUR 1: GEMIDDELDE LEEFTIJD BEDRIJFSLEIDERS, MANNEN EN VROUWEN, SGE ≥ 4 , 1999-2009	9
FIGUUR 2: LEEFTIJDSPIRAMIDE BEDRIJFSLEIDERS, VROUW/MAN, SGE ≥ 4 , 2005	10
FIGUUR 3: LEEFTIJDSPIRAMIDE BEDRIJFSLEIDERS, VROUW/MAN, SGE ≥ 4 , 2009	10
FIGUUR 4: LEEFTIJDSPIRAMIDE BEDRIJFSLEIDERS, VROUW/MAN, ALLE BEDRIJVEN, 2005.....	11
FIGUUR 5: LEEFTIJDSPIRAMIDE BEDRIJFSLEIDERS, VROUW/MAN, ALLE BEDRIJVEN, 2009.....	12
FIGUUR 6: MANNELIJKE BEDRIJFSLEIDERS, AANDEEL PRODUCTIERICHTING, SGE ≥ 4 , 2005.....	14
FIGUUR 7: VROUWELIJKE BEDRIJFSLEIDERS, AANDEEL PRODUCTIERICHTING, SGE ≥ 4 , 2005.....	15
FIGUUR 8: MANNELIJKE BEDRIJFSLEIDERS, AANDEEL PRODUCTIERICHTING, SGE ≥ 4 , 2009.....	15
FIGUUR 9: VROUWELIJKE BEDRIJFSLEIDERS, AANDEEL PRODUCTIERICHTING, SGE ≥ 4 , 2009.....	16
FIGUUR 10: BEDRIJFSLEIDERS, AANDEEL MANNEN EN VROUWEN VOLGENS PRODUCTIERICHTING, SGE ≥ 4 , 2009..	16
FIGUUR 11: MANNELIJKE BEDRIJFSLEIDERS, AANDEEL GROOTTEKLASSE, ALLE BEDRIJVEN, 2009	18
FIGUUR 12: VROUWELIJKE BEDRIJFSLEIDERS, AANDEEL GROOTTEKLASSE, ALLE BEDRIJVEN, 2009	18
FIGUUR 13: BEDRIJFSLEIDERS, AANDEEL MANNEN EN VROUWEN VOLGENS GROOTTEKLASSE, ALLE BEDRIJVEN, 2009	19
FIGUUR 14: AANDEEL JURIDISCH STATUUT BEDRIJVEN VAN BEDRIJFSLEIDERS, MAN/VROUW, SGE ≥ 4 , 2005 EN 2009	20
FIGUUR 15: BEDRIJFSLEIDERS, AANDEEL MANNEN EN VROUWEN VOLGENS JURIDISCH STATUUT, SGE ≥ 4 , 2009..	20
FIGUUR 16: AANDEEL BURGERLIJKE STAAT BEDRIJFSHOOFDEN, MAN/VROUW, SGE ≥ 4 , 2005 EN 2009	21
FIGUUR 17: AANDEEL OPVOLGING BEDRIJFSHOOFDEN, JONGER EN OUDER DAN 50, MAN/VROUW, SGE ≥ 4 , 2005..	23
FIGUUR 18: AANDEEL OPVOLGING BEDRIJFSHOOFDEN, JONGER EN OUDER DAN 50, MAN/VROUW, SGE ≥ 4 , 2009..	23
FIGUUR 19: BEDRIJFSLEIDERS (MAN), AANDEEL PRAKTISCHE, BASIS EN VOLLEDIGE OPLEIDING BEDRIJFSLEIDERS VOLGENS LEEFTIJDSKLASSEN, SGE ≥ 4 , 2005	25
FIGUUR 20: BEDRIJFSLEIDERS (VROUW), AANDEEL PRAKTISCHE, BASIS EN VOLLEDIGE OPLEIDING BEDRIJFSLEIDERS VOLGENS LEEFTIJDSKLASSEN, SGE ≥ 4 , 2005	26
FIGUUR 21: AANDEEL PC GEBRUIK BEDRIJFSLEIDERS, MAN/VROUW, SGE ≥ 4 , 2005 EN 2009	28
FIGUUR 22: AANTAL REGELMATIG TEWERKGESTELDE PERSONEN IN LAND- EN TUINBOUWSECTOR, MANNEN EN VROUWEN, BELGIË, 1965-2009	29
FIGUUR 23: REGELMATIG TEWERKGESTELDE PERSONEN, MANNEN EN VROUWEN, BEDRIJFSHOOFDEN EN ANDEREN, BELGIË, 1965-2009	30
FIGUUR 24: REGELMATIG TEWERKGESTELDE MANNEN, AANDEEL ECHTGENOOT VAN/BEDRIJFSHOOFD, ANDERE FAMILIELEDEN EN NIET-FAMILIALE ARBEIDSKRACHTEN, SGE ≥ 4 , 2009	32
FIGUUR 25: REGELMATIG TEWERKGESTELDE VROUWEN, AANDEEL ECHTGENOTE VAN/BEDRIJFSHOOFD, ANDERE FAMILIELEDEN EN NIET-FAMILIALE ARBEIDSKRACHTEN, SGE ≥ 4 , 2009	32
FIGUUR 26: AANTAL PERSONEN MEEWERKENDE ECHTGENOOT, MANNEN EN VROUWEN, LANDBOUW EN NIET- LANDBOUW, VLAANDEREN, 2001-2009	37
FIGUUR 27: INDEX PERSONEN MEEWERKENDE ECHTGENOOT, MANNEN EN VROUWEN, LANDBOUW EN NIET- LANDBOUW, VLAANDEREN, 2001-2009	38
FIGUUR 28: AANTAL ARBEIDSONGEVALLEN SECTOR 'TEELT VAN GEWASSEN, VEETEELT, JACHT EN AANVERWANTE DIENSTEN', MAN/VROUW, BELGIË, 2008	44
FIGUUR 29: SLACHTOFFERS VAN ARBEIDSONGEVALLEN IN DE BELGISCHE LANDBOUW, AANDEEL MANNEN EN VROUWEN 1995-2000.....	44
FIGUUR 30: DEELNEMERS AAN DEMOPROJECTEN PER THEMA, AANTAL EN AANDEEL, 2009	49
FIGUUR 31: GOEDGEKEURDE DOSSIERS ONDER PDPO II-REGELGEVING AANTAL EN AANDEEL PER PRODUCTIERICHTING, 2009	50

Tabellen

TABEL 1: BEDRIJFSLEIDERS, AANTAL EN AANDEEL MANNEN EN VROUWEN, SGE ≥ 4 , 2005 EN 2009	9
TABEL 2: BEDRIJFSLEIDERS, AANTAL EN AANDEEL MANNEN EN VROUWEN, ALLE BEDRIJVEN, 2005 EN 2009	11
TABEL 3: BEDRIJFSLEIDERS, GEMIDDELDE LEEFTIJD MANNEN EN VROUWEN, ALLE BEDRIJVEN, 2005 EN 2009	11
TABEL 4: ZELFSTANDIGE BEROEPSBEVOLKING, BELGIË, AANTAL EN AANDEEL MANNEN EN VROUWEN, 2005 EN 2009	12
TABEL 5: BEDRIJFSTAK ZELFSTANDIGE BEROEPSBEVOLKING, AANTAL MANNEN EN VROUWEN, BELGIË, 2009	13
TABEL 6: PRODUCTIERICHTING BEDRIJFSLEIDERS, AANTAL MANNEN EN VROUWEN, SGE ≥ 4 , 2005 EN 2009	14
TABEL 7: ECONOMISCHE GROOTTEKLASSEN BEDRIJFSLEIDERS, AANTAL MANNEN EN VROUWEN, ALLE BEDRIJVEN, 2005 EN 2009	17
TABEL 8: BEDRIJFSHOOFDEN JONGER EN OUDER DAN 50, AANTAL EN AANDEEL OPVOLGING, MANNEN EN VROUWEN, SGE ≥ 4 , 2009	24
TABEL 9: LEEFTIJDKLASSEN VROUWELIJKE BEDRIJFSLEIDERS, AANDEEL PRAKTISCHE, BASIS EN VOLLEDIGE OPLEIDING, SGE ≥ 4 , 2005	26
TABEL 10: PC GEBRUIK BEDRIJFSLEIDERS, AANTAL EN AANDEEL MANNEN EN VROUWEN, SGE ≥ 4 , 2005 EN 2009	27
TABEL 11: REGELMATIG TEWERKGESTELDE PERSONEN, MANNEN EN VROUWEN, BEDRIJFSHOOFDEN EN ANDEREN, BELGIË, 1965, 1975, 1985, 1995, 2005 EN 2009	30
TABEL 12: AANTAL EN AANDEEL MANNEN EN VROUWEN REGELMATIG TEWERKGESTELDEN, VOLGENS BEDRIJFSHOOFD, ECHTGENO(O)T(E) VAN BEDRIJFSHOOFD, ANDERE FAMILIELEDEN EN NIET-FAMILIALE ARBEIDSKRACHTEN, SGE ≥ 4 , 2009	31
TABEL 13: AANTAL ARBEIDSDAGEN ONREGELMATIG TEWERKGESTELDEN (NIET FAMILIAAL), AANTAL EN AANDEEL MANNEN EN VROUWEN, BEDRIJVEN MET SGE ≥ 4 , 2005 EN 2009	33
TABEL 14: AANTAL PERSONEN MEEWERKENDE ECHTGENOOT, MANNEN EN VROUWEN, LANDBOUW EN NIET-LANDBOUW, VLAANDEREN, 2001-2009	37
TABEL 15: INDEX PERSONEN MEEWERKENDE ECHTGENOOT, MANNEN EN VROUWEN, LANDBOUW EN NIET-LANDBOUW, VLAANDEREN, 2001-2009	37
TABEL 16: LEEFTIJDKLASSEN PERSONEN MEEWERKENDE ECHTGENOOT, AANTAL EN AANDEEL MANNEN EN VROUWEN, ALLE SECTOREN EN LANDBOUWSECTOR, VLAANDEREN, 2009	39
TABEL 17: LEEFTIJDKLASSEN MEEWERKENDE ECHTGENOOT, AANTAL VROUWEN, LANDBOUWSECTOR, VLAANDEREN	39
TABEL 18: LEEFTIJDKLASSEN PERSONEN MEEWERKENDE ECHTGENOOT, AANDEEL MET MAXISTATUUT, MANNEN EN VROUWEN, ALLE SECTOREN, 2009	40
TABEL 19: AANTAL MEEWERKENDE ECHTGENOTEN JONGER EN OUDER DAN 50 JAAR, MINI EN MAXISTATUUT, MANNEN EN VROUWEN, ALLE SECTOREN EN LANDBOUW, 2009	40
TABEL 20: VERDELING VAN DE TOTALE UITBETAALDE TOESLAGRECHTEN TUSSEN MANNELIJKE BEDRIJFSLEIDERS, VROUWELIJKE BEDRIJFSLEIDERS, GROEPERINGS- EN RECHTSVORMEN, 2009	45
TABEL 21: VERDELING VAN DE ZOOGKOEIENPREMIE TUSSEN MANNELIJKE BEDRIJFSLEIDERS, VROUWELIJKE BEDRIJFSLEIDERS, GROEPERINGS- EN RECHTSVORMEN, 2009	46
TABEL 22: VERDELING VAN DE SLACHTPREMIE KALVEREN TUSSEN MANNELIJKE BEDRIJFSLEIDERS, VROUWELIJKE BEDRIJFSLEIDERS, GROEPERINGS- EN RECHTSVORMEN, 2009	46
TABEL 23: AANDEEL VROUWEN PDPO MAATREGELEN, 2007-2013	47
TABEL 24: LEEFTIJD EN GESLACHT VAN HET UNIEK AANTAL DEELNEMERS AAN CURSUSSEN EN STAGES	47

Afkortingen

ADLO	afdeling Duurzame Landbouwontwikkeling
ALV	Agentschap voor Landbouw & Visserij
AMS	afdeling Monitoring en Studie
FAO	Food and Agricultural Organization
FOD	Federale Overheidsdienst
GLB	Gemeenschappelijk Landbouwbeleid
GTR	Gewone Toeslagrechten
ILVO	Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek
PDPO	Programma voor Plattelandsontwikkeling
RSVZ	Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen
SGE	Standaard Grootte Eenheid
STR	Speciale Toeslagrechten
UNIZO	Unie van Zelfstandige Ondernemers
VLIF	Vlaams Landbouwinvesteringsfonds